

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

راهنمای معلم

مطالعات اجتماعی

پایه نهم

دوره اول متوسطه

وزارت آموزش و پرورش
سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

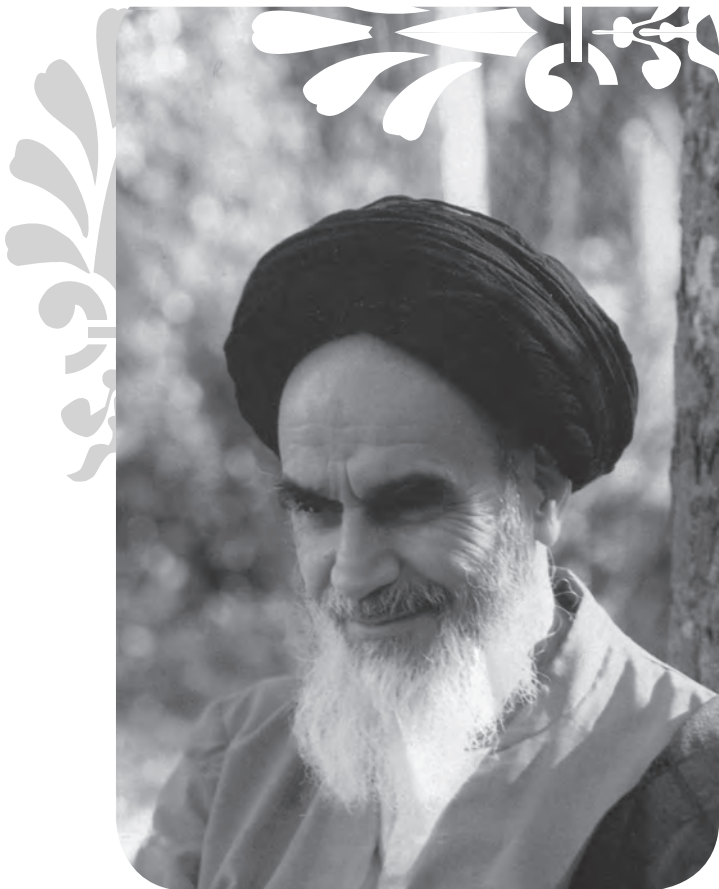

- نام کتاب : راهنمای معلم مطالعات اجتماعی پایه نهم دوره اول متوسطه - ۹۷
- پدیدآورنده : سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی
- مدیریت برنامه‌ریزی درسی و تألیف : دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری
- شناسه افزوده برنامه‌ریزی و تألیف : ناهید فلاحیان، عباس برتوی مقدم (اعضای گروه تألیف)
- مدیریت آماده‌سازی هنری : اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی
- شناسه افزوده آماده‌سازی : لیدا نیک‌روش (مدیر امور فنی و چاپ) - جواد صفری (مدیر هنری) - مهلا مرتضوی و الهه یعقوبی‌نیا (صفحه‌آرا) - زهرا رشیدی‌مقدم، فرشته ارجمند، کبری اجابتی و فاطمه رئیس‌یان فیروز‌آباد (امور آماده‌سازی)
- نشانی سازمان : تهران : خیابان ایران‌شهر شمالی - ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی)
تلفن : ۹-۸۸۸۳۱۱۶۱، دورنگار : ۰۹۲۶۶۰۸۸۳، کد پستی : ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹
- وبگاه : www.irtextbook.ir و www.chap.sch.ir
- ناشر : شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران تهران - کیلومتر ۱۷ جاده مخصوص کرج - خیابان ۶۱ (داروپخش) تلفن : ۵-۴۴۹۸۵۱۶۱، دورنگار : ۰۴۴۹۸۵۱۶۰، صندوق پستی : ۳۷۵۱۵-۱۳۹
- چاپخانه : شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران «سهامی خاص»
- سال انتشار و نوبت چاپ : چاپ اول ۱۳۹۶

شابک ۳-۲-۰۳-۰۵-۹۶۴-۹۷۸-۳ 3-3002-05-964-978 ISBN

جوان‌ها قدر جوانی‌شان را بدانند و آن را در علم و تقوی و سازندگی خودشان صرف کنند که اشخاصی امین و صالح بشوند.

امام خمینی (رحمة الله علیه)

کلیه حقوق مادی و معنوی این کتاب متعلق به سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش است و هرگونه استفاده از کتاب و اجزای آن به صورت چاپی و الکترونیکی و ارائه در پایگاه‌های مجازی، نمایش، اقتباس، تلخیص، تبدیل، ترجمه، عکس برداری، نقاشی، تهیه فیلم و تکتیر به هر شکل و نوع، بدون کسب مجوز ممنوع است و متخلفان تحت پیگرد قانونی قرار می‌گیرند.

فهرست

بخش اوّل : کلیات

- مقدمه..... ۲
- ۱-۱- تعریف و ماهیت مطالعات اجتماعی ۲
- ۱-۲- ضرورت ها و جهت گیری اصلی در آموزش مطالعات اجتماعی ۲
- ۱-۳- عناصر و مؤلفه های برنامه درسی مطالعات اجتماعی ۳
- ۱-۴- معلم مطالعات اجتماعی باید چه صلاحیت هایی داشته باشد؟ ۱۲
- ۱-۵- بسته آموزشی درس مطالعات اجتماعی ۱۴
- ۱-۶- ساختار و محتوای کتاب درسی ۱۶
- ۱-۷- ملاحظات و نکات مهم مربوط به آموزش ۱۸
- ۱-۸- ملاحظات و نکات مربوط به ارزشیابی ۲۲
- ۱-۹- اهداف کلی برنامه درسی مطالعات اجتماعی در دوره آموزش عمومی ۳۸
- ۱-۱۰- اهداف (برون دادهای یادگیری) دوره اول متوسطه (پایه نهم) درس مطالعات اجتماعی ۴۰
- ۱-۱۱- جدول پوشش دروس در زمینه مهارت های کاوشگری و مهارت های زندگی و پرورش هوش های چندگانه ۴۱

بخش دوم : راهنمای تدریس فصول

فصل اول : سیاره ما، زمین

- درس یکم : گوی آبی زیبا ۵۱
درس دوم : حرکات زمین ۶۳

فصل دوم : سنگ کره، آب کره، هواکره

- درس سوم : چهره زمین ۷۴
درس چهارم : آب فراوان، هوای پاک ۸۲

فصل سوم : زیست کره، تنوع شگفت انگیز

- درس پنجم : پراکندگی زیست بوم های جهان ۹۱
درس ششم : زیست بوم ها در خطرند ۹۹

فصل چهارم : ساکنان سیاره زمین

- درس هفتم : جمعیت جهان ۱۰۷
درس هشتم : جهان نابرابر ۱۱۲

فصل پنجم : عصر یکپارچگی و شکوفایی

- درس نهم : ایرانی متحد و یکپارچه ۱۱۸
درس دهم : اوضاع اجتماعی، اقتصادی، علمی و فرهنگی ایران در عصر صفوی ۱۲۶

فصل ششم : ایران از عهد نادرشاه تا ناصرالدین شاه

- درس یازدهم : تلاش برای حفظ استقلال و اتحاد سیاسی و سرزمینی ایران ۱۳۴
درس دوازدهم : در جست و جوی پیشرفت و رهایی از سلطه خارجی ۱۴۳

فصل هفتم : ایران در عصر مشروطه

- درس سیزدهم : انقلاب مشروطیت، موانع و مشکلات ۱۵۰
درس چهاردهم : ایران در دوران حکومت پهلوی ۱۵۶

فصل هشتم : سقوط حکومت شاهنشاهی و شکل گیری نظام جمهوری اسلامی

- درس پانزدهم : انقلاب اسلامی ایران ۱۶۵
درس شانزدهم : ایران در دوران پس از پیروزی انقلاب اسلامی ۱۷۳

فصل نهم : فرهنگ و هویت

- درس هفدهم : فرهنگ ۱۸۰
درس هجدهم : هویت ۱۸۸

فصل دهم : خانواده و جامعه

- درس نوزدهم : کارکردهای خانواده ۱۹۵
درس بیستم : آرامش در خانواده ۲۰۱

فصل یازدهم : حکومت و مردم

- درس بیست و یکم : نهاد حکومت ۲۰۹
درس بیست و دوم : حقوق و تکالیف شهروندی ۲۱۴

فصل دوازدهم : بهره‌وری

- درس بیست و سوم : بهره‌وری چیست؟ ۲۲۱
درس بیست و چهارم : اقتصاد و بهره‌وری ۲۲۶

بخش ۱

کلیات

در میان برنامه‌های درسی، مطالعات اجتماعی یک حوزه یادگیری اصلی و کلیدی است که تقریباً در تمام کشورهای دنیا آموزش داده می‌شود. در دهه اخیر به موازات لزوم پاسخ‌گویی به نیازهای نو در عرصه آموزش این درس، تربیت اجتماعی و ضرورت برون‌رفت از رویکردهای سنتی و همچنین تدوین اسناد تحولی، از جمله برنامه درسی ملی، برنامه جدیدی نیز برای این حوزه یادگیری تدوین شده است. در این برنامه، لزوم تحول در رویکردها، اصول، اهداف و سازماندهی محتوا در این درس مورد تأکید قرار گرفته و موارد مذکور با نگاهی نو تنظیم شده است.

۱-۱- تعریف و ماهیت مطالعات اجتماعی

مطالعات اجتماعی یک حوزه یادگیری است که از تعامل انسان با محیط‌های اجتماعی، فرهنگی، طبیعی، اقتصادی و تحولات زندگی بشر در گذشته، حال و آینده و جنبه‌های گوناگون آن بحث می‌کند. از آنجا که این درس بر محور کنش متقابل آدمیان با یکدیگر و با محیطی که در آن به سر می‌برند - در روند زمانی - استوار است، می‌توان ادعا کرد که جامعه، مکان و زمان سه محور عمده این درس‌اند. مطالعات اجتماعی یک حوزه یادگیری بین رشته‌ای است که از مفاهیم رشته‌های علمی چون جغرافیا، تاریخ، اقتصاد، علوم سیاسی، جامعه‌شناسی و همچنین آموزش‌های مدنی، مطالعات شهروندی و زیست‌محیطی، دین و اخلاق بهره می‌گیرد.

۱-۲- ضرورت‌ها و جهت‌گیری‌های اصلی در آموزش

مطالعات اجتماعی

مفاهیم رشته‌های علمی که به آنها اشاره شد، به همراه ارزش‌های کلیدی و مهارت‌های کاوشگری، سعی در رساندن دانش‌آموزان به مقصد غایی این حوزه؛ یعنی شکوفایی فطرت و تربیت انسان‌های شایسته و مؤمن و پرورش شهروندان مطلوب به منظور مهیا شدن برای زندگی در جامعه را دارد. به عبارت دیگر این حوزه یادگیری می‌کوشد تا از طریق آموزش برخی دانش‌ها، مهارت‌ها و صلاحیت‌های مورد نیاز؛ افراد را به گونه‌ای تربیت کند که هم در زندگی فردی و هم در زندگی اجتماعی، نقش کارآمد و شایسته‌ای را ایفا کنند. توجه به اسناد بالادستی نظام آموزش و پرورش کشور از یک‌سو و نظرسنجی‌ها، نیازسنجی‌ها و پژوهش‌های انجام شده در کشور از سوی نهادها و سازمان‌های مختلف، تدوین‌کنندگان برنامه درسی جدید

مطالعات اجتماعی را به سمت توجه و تأکید بر شش محور زیر در سرفصل‌ها و محتوای این برنامه جدید سوق داده است. شایان ذکر است که این محورها ضرورت‌های آموزشی این برنامه درسی را نیز نمایان می‌کنند.

۱ تقویت عزت و هویت ایرانی، اسلامی؛

۲ تربیت و درونی‌سازی اخلاق و ارزش‌های اسلامی؛

۳ شناخت حقوق و مسئولیت‌های فردی و اجتماعی و شهروندی در سطوح مختلف و تقویت مهارت‌ها

و نگرش‌های مربوط به آنها؛

۴ شناخت میراث فرهنگی، استعدادها و قابلیت‌های کشور و جایگاه کشور در جهان و توانایی برقراری

ارتباط مؤثر در سطح جهانی؛

۵ پیشگیری از بروز بحران‌های تربیتی و آسیب‌های اجتماعی در کودکان و نوجوانان و کاهش

کج‌روی‌های اجتماعی و گسترش رفتارهای بهنجار؛

۶ گسترش بهداشت روانی، تقویت روحیه خودباوری، نشاط، سازندگی، پویایی، امید به آینده و اعتماد به نفس.

به‌طور کلی می‌توان گفت که سه مؤلفه تقویت هویت ملی، اخلاق محوری در نظام اجتماعی و مهارت‌های زندگی از موارد مهمی است که برنامه مطالعات اجتماعی آنها را در اهداف، محتوا و روش‌ها پیگیری می‌کند.

آموزش آداب و مهارت‌های زندگی جایگاه ویژه‌ای در برنامه درسی مطالعات اجتماعی دارد. حوزه

آداب و مهارت‌های زندگی در برنامه درسی ملی به عنوان یکی از حوزه‌های یازده‌گانه، به رسمیت شناخته

شده است. آموزش آداب و مهارت‌های زندگی اگرچه در کل برنامه‌های درسی دنبال می‌شود، اما با درس

مطالعات اجتماعی پیوند نزدیک‌تری دارد و بخش قابل توجهی از آداب و مهارت‌های زندگی را می‌توان در

چارچوب و بستر این درس به دانش‌آموزان ارائه داد. لذا در رویکرد جدید سعی بر آن است که محتوای

آموزش هرچه بیشتر با زندگی دانش‌آموز پیوند بخورد و به‌جای تأکید بر محفوظات و دانستنی‌های پراکنده و

زیاد، مطالب مفید و کاربردی آموزش داده شود.

۳-۱- عناصر و مؤلفه‌های برنامه درسی مطالعات اجتماعی

در برنامه درسی مطالعات اجتماعی، به منظور تعیین حوزه‌های مرتبط با مطالعات اجتماعی، از حوزه‌های

موضوعی^۱ استفاده شده است که به جای رشته‌های علمی، فضای بازتری را برای تلفیق به‌وجود می‌آورند.

براساس نیازهای علمی برنامه، پنج حوزه موضوعی انتخاب شده و برای هر یک از حوزه‌های موضوعی

۱- منظور از حوزه‌های موضوعی، اندیشه‌های اساسی و محوری در هر رشته علمی است که موضوعات مختلف حول و حوش آن

اندیشه، ساماندهی می‌شود.

نیز سه مفهوم کلیدی در نظر گرفته شده است. محتوای موضوعی و علمی برنامه در قالب این حوزه‌های موضوعی و مفاهیم کلیدی ساماندهی می‌شوند. به علاوه، هر یک از این حوزه‌ها، مفاهیم و موضوعات یک یا چند رشته علمی و فراتر از آن را پوشش می‌دهد.

۱ زمان، تداوم و تغییر ← تاریخ

۲ مکان و فضا ← جغرافیا

۳ فرهنگ و هویت ← جامعه‌شناسی، تاریخ، مردم‌شناسی، دین و اخلاق و ...

۴ نظام اجتماعی ← علوم اجتماعی، جامعه‌شناسی، حقوق، علوم سیاسی و ...

۵ منابع و فعالیت‌های اقتصادی ← اقتصاد، جغرافیا، مطالعات زیست محیطی، دین، اخلاق و ...

۱- زمان، تداوم و تغییر: این راهبرد از حوزه تاریخ بهره می‌گیرد و با استفاده از شواهد و مدارک برای فهم تغییرات و تداوم پدیده‌ها در روند زمان تأکید دارد. به موازات سیر زمان، بخشی از حال به گذشته و بخشی از آینده به حال می‌پیوندد. همپای حرکت طولانی و ممتد زمان، تحولات و رویدادهای فراوانی در صحنه گیتی رخ داده و می‌دهد. اگرچه در این حرکت، آنچه بیش از همه خودنمایی می‌کند، تغییرات است؛ اما در ورای این تغییر، واقعیتی به نام «تداوم» نهفته است. به عبارت دیگر علی‌رغم تغییر هر آنچه در محیط طبیعی و محیط پیرامون جامعه وجود دارد و همچنین تغییر شرایط و ملزومات زندگی اجتماعی انسان، چیزهایی هم باقی می‌ماند و تداوم می‌یابد. با شناختن و حفظ چیزهای ارزشمند انسان‌های پیشین می‌توان به تبیین هویت دیروز، امروز و فردای انسان پرداخت؛ چرا که بسیاری از دستاوردهای تمدن و فرهنگ فعلی بشر، میراث تلاش و تجربه نسل‌های پیشین است. دانش‌آموزان از طریق این راهبرد با مفهوم تغییرات و تداوم در محیط‌ها و مکان‌ها، منابع و فعالیت‌های اقتصادی، فرهنگ‌ها و نظام‌های اجتماعی آشنا می‌شوند. همچنین پندآموزی و عبرت گرفتن از رویدادها و حوادث تاریخی گذشته، فهم چرایی و چگونگی تحولات زندگی اجتماعی در هر دوره و ترسیم دورنمای زندگی آینده، تلاش برای کشف واقعیت‌ها، بی‌بردن به ضعف‌ها و کاستی‌ها یا پیشرفت‌ها در هر دوره و سرانجام علاقه‌مندی به شناخت و حفظ میراث فرهنگی کشور و آشنایی با زندگی و خدمات شخصیت‌ها و مفاخر در دوره‌های زمانی از طریق حوزه «زمان، تداوم و تغییر» دنبال می‌شود.

۲- مکان و فضا: این راهبرد بیشتر از حوزه جغرافیا بهره می‌برد و بر درک تعامل متقابل انسان و محیط، فرایندهای طبیعی در محیط‌های زیستی، الگوهای پراکندگی فضایی پدیده‌ها و اهمیت مکان‌ها و فضاها تأکید دارد. مکان، بستر و جایگاه وقوع پدیده‌ها و فرایندهاست و از نظر موقعیت (نسبی و مطلق) و ابعاد گوناگون و ویژگی‌های مختلف بررسی می‌شود. سیستم‌های فضایی به مجموعه‌های هماهنگ و مرتبط در قالب مکان گفته می‌شود. هر محیط جغرافیایی خاص، یک سیستم فضایی را به نمایش می‌گذارد. شناخت ویژگی‌های محل

زندگی، درک و مقایسه تفاوت‌ها و تشابهات مکان‌ها، تنوع محیطی، نحوه تعامل انسان و محیط در روند زمان، مسائل و مشکلات توسعه نواحی و کشورها (ملل محروم و کشورهای توسعه یافته) قابلیت‌ها و امکانات محیطی و جغرافیایی کشور و همچنین حفاظت از محیط و مکان از اهم مباحث این راهبرد است.

۳- فرهنگ و هویت: این راهبرد بیشتر مباحث خود را از مردم‌شناسی، جامعه‌شناسی و تاریخ می‌گیرد. فرهنگ مفهومی عام است که از آن برای توصیف جنبه‌های نهادی و آموخته در جوامع انسانی استفاده می‌شود. به تعبیر دیگر فرهنگ، شیوه عمومی زندگی گروه یا گروه‌هایی از مردم است که عناصری از قبیل عادات، باورها، سنت‌ها، ارزش‌ها و نقاط مشترک آنها را به یکدیگر پیوند می‌دهد و وحدت اجتماعی ویژه‌ای به وجود می‌آورد.

منظور از جامعه، گروه‌ها و نظام‌های اجتماعی‌اند که در سرزمین مشخصی به عنوان کشور زندگی می‌کنند، فرهنگ مشترک دارند؛ تابع اقتدار سیاسی واحدی هستند و از استقلال نسبی برخوردارند. میراث فرهنگی عبارت است از چیزهایی که هر نسل برای نسل دیگر به ارث می‌گذارد. فنون و دانستنی‌ها، ساخت‌ها، نهادها و برخی از ارزش‌ها و واقعیاتی‌اند که در نسل‌ها دوام می‌یابند. میراث فرهنگی از طریق انتقال ارادی آداب و سنن به نسل‌های بعد می‌رسد یا در فرهنگ زمان حال تجلی می‌یابد.

هویت عبارت است از احساس مثبتی که فرد نسبت به ویژگی‌های خود دارد، ویژگی‌هایی که او، خود را با آن تعریف می‌کند. شناخت ویژگی‌های فرهنگی، تعمیق آشنایی با جلوه‌های تمدن و فرهنگ اسلامی، ایرانی و جوامع مسلمان، شناسایی مفاخر علمی، فرهنگی، هنری، مذهبی و آثار آنها، شناخت علل و عوامل تحولات فرهنگی و نظام‌های اجتماعی در دوره‌های مختلف زمانی، آشنایی با میراث فرهنگی، ارج‌گذاری به دستاوردها و پیشرفت‌های فرهنگی و توانایی نقد فرهنگ‌ها از اهم مباحث مطرح در این زمینه است.

۴- نظام اجتماعی: این راهبرد بیشتر مباحث خود را از حوزه‌های علوم اجتماعی، جامعه‌شناسی، حقوق و علوم سیاسی می‌گیرد. نظام، مجموعه اجزای تشکیل‌دهنده هر پدیده است که به یکدیگر پیوسته‌اند و یک واحد را تشکیل می‌دهند؛ به طوری که تغییر هر یک از عناصر بر اجزای دیگر مؤثر است. نظام اجتماعی مجموعه‌ای متشکل از کنش‌ها و واکنش‌های تعدادی از افراد است که روابط آنها با یکدیگر به طور متقابل به سوی کانونی مشترک (هدف مشترک) یا کانون‌هایی به هم پیوسته جهت می‌یابد. به عبارت دیگر نظام اجتماعی به مجموعه‌ای از «نقش‌های» اجتماعی متقابل به هم پیوسته که در جهت هدفی مشخص به هم پیوسته‌اند و به صورت یک واحد یکپارچه درآمده‌اند، گفته می‌شود. شناخت حقوق و مسئولیت‌های شهروندی به عنوان نقش‌های اعضای یک جامعه و همچنین مؤسسات و نهادهای اجتماعی در جهت مشارکت آگاهانه و فعال در تعیین سرنوشت خود و جامعه و دستیابی به مهارت‌های اجتماعی از محورهای مهم و کلیدی در آموزش این حوزه است.

۵- منابع و فعالیت‌های اقتصادی: این راهبرد بیشتر مباحث خود را از اقتصاد و مطالعات زیست محیطی و جغرافیایی می‌گیرد. انسان امروز برای تأمین نیازهای خود و ادامه زندگی به کالاها و خدمات گوناگونی نیاز دارد. این کالاها و خدمات با استفاده از منابع و امکانات موجود در محیط فراهم می‌شود. استفاده از منابع در جهت رفع نیازهای بشر به فرایندهای اقتصادی تولید، توزیع و مصرف منجر می‌شود. منابع در دسترس انسان محدودند و اهمیت هر یک از آنها برحسب شرایط فرهنگی و فناوریانه در طی زمان تغییر می‌کند. با توجه به افزایش جمعیت جهان، بشر امروز با «بحران منابع» روبه‌روست. با پیشرفت جوامع بشری و تبدیل بهره‌برداری و سازماندهی فعالیت‌های اقتصادی از اقتصاد ساده بدون پول دوران‌های اولیه به اقتصاد پیچیده کنونی، تغییرات عمیقی در نیازها، مشاغل و نقش‌ها پدید آمده است. برخورد عقلایی و مبتنی بر تفکر و خلاقیت با انواع منابع (اعم از سرمایه، نیروی انسانی، منابع طبیعی و...) که منجر به حداکثر استفاده بهینه از منابع می‌شود، اهمیت قابل ملاحظه‌ای دارد.

از عمده‌ترین مباحث این حوزه، آشنایی با نحوه کسب اطلاعات اقتصادی، فرایندهای مربوط به تولید، توزیع و مصرف، کار و کارآفرینی، مشاغل، سیستم‌های مبادله، استفاده بهینه از منابع، بهره‌وری سبز^۱، مدیریت اقتصادی در زندگی فردی و خانوادگی و آشنایی با برخی نهادها و فعالیت‌ها و ابزارهای اقتصادی است. در برنامه درسی مطالعات اجتماعی، یاددهی و یادگیری حول پنج حوزه موضوعی و از طریق دو فرایند «کاو شگری» و «توسعه و درونی‌سازی ارزش‌ها» سازمان‌دهی می‌شود و تحقق می‌یابد.

۱- بهره‌وری سبز یعنی بهره‌برداری حداکثر از محیط با حداقل خسارت رساندن به آن.

مفاهیم کلیدی

هر یک از حوزه‌های موضوعی پنج‌گانه مذکور، تعداد زیادی از مفاهیم کلیدی رایج در آن حوزه را پوشش می‌دهند. در این برنامه، برای هر یک از حوزه‌ها، سه مفهوم کلیدی و پایه که محتوای علمی برنامه، حول آنها مطرح و بر آنها مبتنی است، انتخاب شد.

۱- زمان، تداوم و تغییر

مفاهیم کلیدی:

۱-۱- تحول، پیشرفت و تداوم

۱-۲- مدارک و شواهد

۱-۳- علت‌ها و معلول‌ها

۲- مکان و فضا

مفاهیم کلیدی:

۲-۱- پدیده‌های مکانی و پراکندگی

۲-۲- رابطه انسان و محیط

۲-۳- حفاظت از محیط و مکان

۳- فرهنگ و هویت

مفاهیم کلیدی:

۳-۱- تعلق و هویت

۳-۲- میراث فرهنگی

۳-۳- تنوع فرهنگ‌ها و شیوه‌های زندگی

۴- نظام اجتماعی

مفاهیم کلیدی:

۴-۱- حقوق و قوانین

۴-۲- مسئولیت‌ها و تکالیف

۴-۳- نقش‌ها، گروه‌ها و مؤسسات اجتماعی

۵- منابع و فعالیت‌های اقتصادی

مفاهیم کلیدی:

۵-۱- منابع و نظام‌های اقتصادی

۵-۲- کار و کارآفرینی

۵-۳- بهره‌وری

در برنامه‌درسی مطالعات اجتماعی فرایند کاوشگری محیطی و اجتماعی و پرورش مهارت‌ها در قالب پنج حوزه صورت می‌گیرد. این پنج حوزه عبارت‌اند از:

- ۱ کاوش و بررسی
- ۲ مشارکت
- ۳ برقراری ارتباط
- ۴ خلاقیت
- ۵ واکنش شخصی و اظهارنظر

۱- کاوش و بررسی: در این حوزه، مهارت‌هایی چون تفکر، طرح سؤالات روشن و واضح درباره‌ی موضوعات محیطی و اجتماعی، شناسایی موضوع، شناسایی منابع اطلاعات، پرس‌وجو، ثبت اطلاعات از منابع اولیه و ثانویه، بررسی و تجزیه و تحلیل مدارک و شواهد، مقایسه و طبقه‌بندی اطلاعات، خواندن نمودار و عکس، تجزیه و تحلیل و نتیجه‌گیری پرورش می‌یابد.

مثال‌هایی از کتاب درسی

■ آیا در کلاس شما افرادی هستند که خود یا خانواده‌شان از شهر یا روستای دیگری به شهر یا روستای شما مهاجرت کرده باشند؟ درباره‌ی دلایل مهاجرت آنها (چه در مبدأ و چه در مقصد) پرس‌وجو کنید.

■ با مراجعه به پایگاه اینترنتی شبکه رشد و یا کتاب‌ها، درباره‌ی زندگانی و خدمات میرزا ابوالقاسم قائم مقام فراهانی، خلاصه‌ای از زندگی‌نامه او تهیه کنید و در کلاس بخوانید.

۲- مشارکت: در این فرایند، دانش‌آموزان از طریق همراهی و کارگروهی، موفق به انجام فعالیت‌های یادگیری می‌شوند و انواع راهبردهای کارگروهی را به کار می‌برند. احساس تعلق به گروه، شکل بخشیدن به دیدگاه‌ها، مدیریت خود در کارگروهی، تصمیم‌گیری جمعی، صبوری و بردباری در این بخش جای می‌گیرد.

مثال‌هایی از کتاب درسی

■ به طور گروهی پوستری طراحی کنید که یکی از حقوق شهروندی و یک تکلیف مربوط به آن را نشان دهد.

■ همفکری کنید و چند مثال درباره‌ی تأثیر هویت اجتماعی و هویت فردی بر یکدیگر بیان کنید.

۳- برقراری ارتباط : برقراری ارتباط عبارت است از مهارت انتقال و بیان ایده‌ها و اطلاعات به شکل‌های مختلف گفتاری، شنیداری و ... در این حوزه، خواندن، گوش کردن، نگاه کردن، بیان کردن مؤثر، بیان نظرهای مخالف و برقراری ارتباط با دیگران قرار می‌گیرد.

برقراری ارتباط، همچنین ایجاد ارتباط بین عناصر یک رویداد، فهم و شرح روابط علت و معلولی، برقراری ارتباط میان گذشته، حال و آینده، فهم توالی موضوعات و نمایش داده‌ها را شامل می‌شود. این برقراری ارتباط در قلمرو ارتباط با پدیده‌ها، عناصر و منابع اطلاعاتی قرار می‌گیرد.

مثال‌هایی از کتاب درسی

- با اعضای خانواده خود در روزهای تعطیل آخر هفته به دیدن یکی از سالمندان خانواده بروید.
- در کاربرگ شماره ۴ رابطه بین پراکندگی زیست بوم‌ها با عرض جغرافیایی و بارش را معین کنید.
- در کاربرگ شماره ۱۴ محاسبه مقیاس نقشه را در کلاس انجام دهید.

۴- خلاقیت : در این حوزه، مهارت‌های کاربرد دانش و اطلاعات و مهارت‌ها و الگوها و موقعیت‌های جدید توسعه و بسط آموخته‌ها، پاسخ‌گویی به مسائل و موقعیت‌های غیرمنتظره، طراحی و تولید محصولات یا راهبردهای جدید، ابداع روش‌های جدید، پیشنهاد دادن، تجسم و پیش‌بینی کردن تقویت می‌شود.

مثال‌هایی از کتاب درسی

- برای قدردانی از یک یا چند تن از اعضای خانواده خود طرحی تهیه کنید، طرح خود را بنویسید و به معلم بدهید.
- به‌طور گروهی پوستری با موضوع عدالت و از بین رفتن نابرابری در جهان طراحی کنید و روی آن پیامی بنویسید.

۵- واکنش شخصی و اظهار نظر : در این قلمرو دانش‌آموزان برای بازشناسی و بررسی موضوعات بر مبنای استنباط خویش در خود اراده‌ای نشان می‌دهند. مهارت‌های نگریستن، بازشناسی و نقد و بررسی موضوع بر مبنای تلقی خویش، نگریستن به موضوع با استنباط و باورهای خود، بیان احساس خویش، ترجیح دادن و ... در این حوزه قرار می‌گیرد.

مثال‌هایی از کتاب درسی

- به نظر شما کشورهایی که اقتصاد آنها بر پایه نفت است با چه مشکلاتی روبه‌رو می‌شوند؟
- دو نظر متفاوت درباره جنگل‌های آمازون را بخوانید. شما با کدام دیدگاه موافقت می‌کنید؟ چرا؟

شایان ذکر است که برخی از فعالیت‌های طراحی شده برای دانش‌آموزان می‌تواند چند منظوره باشد و دو یا سه یا چند حوزه از حوزه‌های ذکر شده را پوشش دهد؛ بنابراین الزاماً هر یک از فعالیت‌ها تنها به پرورش یکی از مهارت‌ها نمی‌پردازد.

از طریق برنامه‌دستی مطالعات اجتماعی می‌توان به پرورش و تقویت مهارت‌هایی که اولویت‌ها و صلاحیت‌های مشترک حوزه‌های دیگر یادگیری محسوب می‌شوند، توجه کرد. برخی از این مهارت‌ها عبارت‌اند از: مهارت خواندن، مهارت‌های حسابی و عددی، مهارت‌های IT از طریق به‌کارگیری نرم‌افزارهای رایانه‌ای، مهارت‌های هنری و ... .

مهارت‌های زندگی

در برنامه‌دستی مطالعات اجتماعی، پرورش «آداب و مهارت‌های زندگی» جایگاه بسیار خاصی دارد. اگرچه آداب و مهارت‌های زندگی حوزه بسیار گسترده‌ای است که اهداف آموزشی آن از طریق کل حوزه‌ها و دروس مختلف، محقق می‌شود؛ اما درس مطالعات اجتماعی به دلیل ماهیت خود، توان بالقوه و قابل ملاحظه‌ای برای پرداختن به مهارت‌های فردی، اجتماعی و شهروندی دارد.

لذا باید همواره بین مطالب و محتوا با زندگی روزمره دانش‌آموزان پیوند برقرار شود و دانش‌آموزان باید بتوانند از درس مطالعات اجتماعی در جهت ارتقای مهارت‌های زندگی کمک بگیرند. این درس قصد دارد تا به آنها کمک کند تا در زندگی خود عملکرد مؤثرتر و کارایی داشته باشند. لذا در فرایندهای تدریس و ارزشیابی، یکی از اهداف مهم این درس؛ یعنی آموزش مهارت‌های زندگی را به‌طور جدی مدنظر قرار دهید. در این چارچوب، حتی آموزش مفاهیم جغرافیایی، تاریخی و اجتماعی و مدنی نیز در جهت تحقق سواد جغرافیایی و تاریخی و آنچه که برای زندگی فردی و اجتماعی دانش‌آموز به کار می‌آید، معنا و مفهوم می‌یابد. اخلاق: در برنامه‌دستی مطالعات اجتماعی آموزش اخلاق جایگاه خاصی دارد.

با توجه به آنکه «اخلاق» یکی از پنج عنصر مهم در برنامه‌دستی ملی است، این برنامه سعی می‌کند در سازماندهی محتوا، به جهت‌گیری‌های اخلاقی و ارزشی به عنوان محور مهم آموزش توجه کند؛ لذا از شما معلمان عزیز نیز انتظار می‌رود که به مقوله «اخلاق و ارزش‌ها» در فرایند یاددهی-یادگیری بهای لازم را بدهید تا این درس به شیوه سنتی فقط به انتقال اطلاعات تاریخی و جغرافیایی و انباشتن ذهن دانش‌آموزان از داده‌ها و دانستنی‌ها نپردازد و تغییر در نگرش‌ها و باورها و تجهیز شدن دانش‌آموزان به اخلاق در کانون توجه قرار بگیرد.

همان‌طور که در نمودار (۱) و (۲) دیدید، در این درس، چهار گروه عمده ارزش‌ها مدنظر است: عدالت‌جویی: تمایل به برقراری عدالت در جامعه و ظلم‌ستیزی در سطوح مختلف، محلی، ملی و جهانی.

مسئولیت‌پذیری و حق‌طلبی: شناخت حقوق و تکالیف فردی و اجتماعی و تمایل به احقاق حق در سطوح مختلف.

تعاون: داشتن تمایل و علاقه به همکاری و مشارکت در سطوح مختلف اجتماعی توأم با احسان و رأفت نسبت به هموعان.

میهن‌دوستی: علاقه‌مندی به کشور ایران و پیشرفت و آبادانی آن و احساس تعلق و افتخار نسبت به میهن اسلامی.

باید توجه کرد که هر گروه از ارزش‌های بالا، تعداد زیادی از ارزش‌های دیگر را در خود جای می‌دهد. برای مثال حق‌طلبی و مسئولیت‌پذیری شامل رعایت حقوق دیگران، دفاع از مظلوم، شهادت به حق، فداکاری، امر به معروف و نهی از منکر، پایبندی به قانون و ... می‌شود. به علاوه بسیاری از مفاهیم در حوزه دانستی‌ها و مهارت‌های برنامه نیز، عین آموزش ارزش‌هاست و به توسعه آنها می‌انجامد. برای مثال مفاهیمی چون مسئولیت‌پذیری، همدلی در حوادث یا مهارت‌هایی چون مشارکت و برقراری ارتباط از این نوع‌اند. با توجه به اهمیت و جایگاه اخلاق و ارزش‌ها در برنامه درسی مطالعات اجتماعی، شایسته است شما معلمان عزیز با روش‌های آموزش این مقوله‌ها نیز آشنایی کافی داشته باشید.

۴-۱- معلم مطالعات اجتماعی باید چه صلاحیت‌هایی داشته باشد؟

همان‌طور که گفته شد، درس مطالعات اجتماعی نقش مهمی در تربیت اجتماعی فراگیران به عهده دارد و در این زمینه صلاحیت‌ها و شایستگی‌هایی که معلم مطالعات اجتماعی باید واجد آن باشد، اهمیت زیادی پیدا می‌کند. نخست آنکه معلم درس مطالعات اجتماعی نیز مانند سایر دروس باید هم به صلاحیت‌های عام حرفه‌ای مانند تسلط به دانش و اطلاعات تخصصی موضوع تدریس و توانایی و مهارت در امر تدریس و اداره کلاس تسلط داشته باشد و هم دارای صلاحیت‌های عاطفی مانند علاقه به تعلیم و تربیت دانش‌آموزان باشد. با این حال، معلم مطالعات اجتماعی به دلیل رویکرد و ماهیت این درس، علاوه بر صلاحیت عمومی باید الگوی مؤثر و کارآمدی برای تربیت اجتماعی باشد. در این زمینه، فضای حاکم بر روابط متقابل عاطفی میان معلم و دانش‌آموزان از یک سو و دانش‌آموزان با یکدیگر در کلاس درس مطالعات اجتماعی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

الگو بودن: معلم الگوی دانش‌آموزان است و آنچه در شخصیت معلم جلوه دارد، در وجود دانش‌آموزان نیز جلوه‌گر می‌شود؛ بر همین اساس، معلم مطالعات اجتماعی نمونه‌عینی ارزش‌ها، صلاحیت‌ها و مهارت‌های اجتماعی برای دانش‌آموزان است. معلم مطالعات اجتماعی فردی است مسئول و متعهد، قانون‌گرا، علاقه‌مند به پیشرفت کشور خود، منظم، اهل مطالعه و تحقیق، صاحب تفکر، خلاق و نقاد، با روحیه و با نشاط و پایبند به ارزش‌ها و اخلاق اسلامی.

برای مثال، معلم نامنظم یا بی‌اعتنا به قانون نمی‌تواند نظم و قانون‌گرایی را در دانش‌آموزان تقویت کند یا معلمی که نسبت به آینده بی‌اعتماد و ناامید است، همین احساسات را به دانش‌آموزان نیز منتقل می‌کند.

معلم مطالعات اجتماعی به عنوان الگوی عملی دانش‌آموزان باید رفتار و گفتار مناسب و همسویی داشته باشد تا از آثار سوء دوگانگی در رفتار و گفتار و نتایج معکوس آن جلوگیری شود.

برقراری ارتباط مؤثر با دانش‌آموزان در فرایند آموزش: معلم مطالعات اجتماعی باید در روابط خود با دانش‌آموزان چنان مؤثر و سازنده عمل کند که آثار آن در شخصیت و نگرش دانش‌آموز و در روابط او با خانواده و گروه همسالانش نیز متجلی شود.

نخست، معلم باید به کرامت انسانی و ارزش شخصیت هر یک از دانش‌آموزان احترام بگذارد و به این نکته که همه آنها دارای استعداد و توان رشدند، معتقد باشد. به وجود آوردن فضای اعتماد و احترام متقابل و به‌کارگیری شیوه‌های مشارکتی در فرایند و مراحل مختلف آموزش، مهم‌ترین رکن روابط معلم و دانش‌آموز در کلاس درس مطالعات اجتماعی است. از آنجا که این درس در تقویت گرایش‌ها و باورهای اجتماعی و حس مسئولیت‌پذیری نقش مهمی ایفا می‌کند، عمل مسئولانه معلم در همه شرایط، حس مسئولیت‌پذیری و همکاری کردن با دیگران توأم با محبت را به دانش‌آموزان منتقل می‌کند.

فراهم آوردن فضای مناسب برای ارائه نظرها و اندیشه‌های دانش‌آموزان و گوش دادن به حرف‌های آنها که به تقویت اعتماد به نفس و خودباوری نیاز دارند، از ویژگی‌ها و مسئولیت‌های مهم معلم مطالعات اجتماعی است. معلم مطالعات اجتماعی باید در روابط خود با دانش‌آموزان به گونه‌ای مؤثر و سازنده عمل کند که آثار آن به خوبی در روابط میان دانش‌آموزان با خانواده، گروه همسالان و ... متجلی شود.

معلم درس مطالعات اجتماعی باید نقش اوضاع و احوال فرهنگی و جغرافیایی محل زندگی دانش‌آموزان را برای طرح مباحث مختلف در نظر بگیرد و برآن اساس، به فهماندن مطالب اقدام کند. معلم این درس باید به تفاوت‌های فردی و مشکلات خاص کودکان توجه کند. براین اساس، معلم مطالعات اجتماعی باید براینند و مجموعه‌ای از اهداف را با توجه به استعدادها و توان‌های مختلف دانش‌آموزان پیگیری و طلب کند و از تأکید بر توانایی همه افراد در همه زمینه‌ها بپرهیزد. آموزش شیوه صحیح فکر کردن و تقویت مهارت‌های فرایند تفکر در زمینه مسائل و روابط اجتماعی و تصمیم‌گیری‌ها باید از طریق تعامل مناسب معلمان با دانش‌آموزان در موقعیت‌های مختلف در کلاس به شیوه‌ای غیرمستقیم و مؤثر تحقق یابد.

ایجاد رابطه مؤثر بین دانش‌آموزان: معلم درس مطالعات اجتماعی باید علاوه بر برقراری رابطه مناسب و مؤثر با دانش‌آموزان، ارتباطات مفید و مؤثر میان آنها را با یکدیگر تقویت کند. معلم این درس با توجه به ماهیت درس مطالعات اجتماعی و فعالیت‌ها و مهارت‌های مربوط به آن، تمرین زندگی اجتماعی را در محیط مدرسه پایه‌ریزی می‌کند و با اتخاذ شیوه‌های مناسب هنگام کارهای گروهی، موانع موجود در راه

ارتباط مؤثر در گروه همسالان را از میان برمی دارد و روابط دوستانه، همکاری و مسئولیت پذیری را در بین دانش آموزان تقویت می کند.

به روز بودن و مطالعه مستمر: درس مطالعات اجتماعی بنا به ماهیت خود با مسائل و موضوعات اجتماعی سروکار دارد و این امور به طور مداوم تغییر و تحول می یابد؛ اخبار و گزارش های روزمره، تحولات مربوط به دیدگاه ها و نگرش ها، تغییرات محیطی، تصمیم گیری های سیاسی - اقتصادی و تغییرات اجتماعی که عموماً در مطبوعات و نشریات انعکاس می یابد.

معلم مطالعات اجتماعی بنا به ماهیت این درس باید فردی اهل مطالعه باشد و با مطالعه مستمر رویدادهای جاری و مسائل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، از آگاهی های لازم در این زمینه برخوردار شود؛ به عبارت دیگر، به روز بودن برای معلم مطالعات اجتماعی اولویت خاص دارد.

۵-۱- بسته آموزشی درس مطالعات اجتماعی

امروزه در بین صاحب نظران آموزش و پرورش توجه خاص به مواد آموزشی مختلف در قالب بسته آموزشی افزایش یافته است و یکی از سیاست های متولیان آموزش و پرورش در تولید برنامه های جدید درسی نیز توجه به اجزا و عناصر بسته آموزشی است. بسته آموزشی می تواند مجموعه ای از نرم افزارها (راهبردها، تکالیف، آزمون ها و ...) و سخت افزارها (رسانه ها، وسایل، تجهیزات، منابع و ...) باشد که با توجه به اهداف یاددهی - یادگیری برنامه درسی سازماندهی می شوند.

برخی از صاحب نظران اجزای بسته آموزشی را با توجه به نقش آنها، به دو گروه منابع اصلی و منابع تکمیلی تقسیم بندی کرده اند. منابع اصلی عبارتند از:

۱ کتاب درسی دانش آموز

۲ کتاب کار دانش آموز

۳ کتاب راهنمای معلم

۴ کتاب ارزشیابی

از منابع تکمیلی می توان منابع چاپی (کتاب های آموزشی و داستانی، مجله ها، کارت های آموزشی، اطلس ها و کتاب های مرجع و ...)، منابع ابزاری معلم (ویدئو، DVD، آلبوم های عکس و اسلاید، نقشه، صوتی و ...) و منابع رایانه ای (سی دی های تست و تمرین، وبسایت های مربوط به موضوع و ...) را مثال زد. درس مطالعات اجتماعی با توجه به ماهیت خود با طیف گسترده ای از موضوعات محیطی، تاریخی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی سروکار دارد، بنابراین معلم و دانش آموز در حین تدریس و فرایند کاوشگری دانش آموزان به منابع زیاد و متنوعی نیاز پیدا می کنند؛ بنابراین اجزا و عناصر بسته آموزشی مطالعات

اجتماعی از وسعت و تنوع بالایی برخوردار است.

از منابع اصلی ذکر شده در بسته آموزشی، کتاب درسی، کتاب کار دانش آموز (کاربرگ‌های پایان کتاب) و راهنمای تدریس و نرم افزار رایانه‌ای «بر فراز آسمان» در اختیار شما قرار گرفته است. همچنین پایگاه اینترنتی گروه مطالعات اجتماعی به نشانی <http://socialstudies.dept.talif.sch.ir> این منابع و دانستی‌های مورد نیاز برای تدریس این پایه را پشتیبانی می‌نماید.

نکته

اگرچه بخش‌هایی از ساختار رسمی وزارت آموزش و پرورش تولیدکننده بسته آموزشی است؛ اما نکته‌ای که باید به آن توجه کرد، این است که شما معلمان گرامی نیز می‌توانید در تولید و تکمیل اجزا و عناصر بسته آموزشی و هم در تهیه و فراهم کردن آن به وسیلهٔ مدرسه نقش مؤثری ایفا کنید. برای مثال شما ممکن است خودتان آلبوم‌های عکس و اسلاید متناسب با موضوعات درسی را فراهم کنید و در کلاس نمایش بدهید یا مدل‌ها و ماکت‌ها و چارت‌هایی را به کمک دانش‌آموزان بسازید و هنگام تدریس برای نمایش ارتباط پدیده‌ها از آنها استفاده کنید یا از مناظر طبیعی و جغرافیایی یا موزه‌ها و مانند آن فیلم تهیه کنید.

شما می‌توانید اطلس‌ها و نقشه‌های جغرافیایی مورد نیاز خود را در قطع دیواری فهرست کنید و از مسئولان مدرسه بخواهید که آنها را خریداری کنند و در اختیار کلاس قرار دهند یا کتاب‌های آموزشی متناسب با سطح مخاطبان را بخرند و در کتابخانهٔ مدرسه نگهداری کنند تا دانش‌آموزان در فعالیت‌های کاوشگری بتوانند از آنها استفاده کنند.

ما باید دانش‌آموزان را به اندازهٔ کافی در انجام تحقیقات راهنمایی کنیم و منابع را به آنها معرفی کنیم و در اختیارشان قرار بدهیم. باید حدود و ثغور تحقیق و سؤالات آن برای دانش‌آموز روشن باشد. به همین دلیل شما باید به دانش‌آموزان آموزش دهید که چگونه از این منابع استفاده کنند و از سوی دیگر مدیریت مدرسه را مجاب کنید که وسایل و لوازم را تهیه کنند و در اختیار شما بگذارند. شایان ذکر است که در این کتاب نیز در پایان آموزش هر فصل، مواد و منابعی برای مطالعهٔ بیشتر معلمان یا استفادهٔ دانش‌آموزان معرفی شده است. این منابع را که مرتبط با محتوای آن فصل است، از طریق مدیریت مدرسه تهیه نموده و در جای مناسبی نگهداری کنید.

۶-۱- ساختار و محتوای کتاب درسی

کتاب درسی مطالعات اجتماعی شامل ۱۲ فصل و ۲۴ درس است. به عبارت دیگر هر فصل از دو درس تشکیل شده است و موضوعات آن با یکدیگر مرتبط است.

در آغاز هر فصل از کتاب درسی، یک تصویر مرتبط با موضوع، یک مقدمه و تعدادی سؤال آمده است که خود می‌تواند انگیزه‌ای برای شروع درس باشد.

با توجه به رویکرد کاوشگری کتاب، هدف این است که در شروع کلاس، معلم با طراحی فعالیتی، فضای طرح سؤال و پرسش را در کلاس پدید بیاورد؛ زیرا اگر به راستی در ذهن دانش‌آموز سؤال ایجاد شود، آنگاه زمینه مساعد برای جست‌وجو و یافتن پاسخ و در نتیجه یادگیری مطالب پدید می‌آید. لذا از شما معلم عزیز انتظار می‌رود که با الهام گرفتن از صفحه آغازین هر فصل، اجازه بدهید که ابتدا پرسش‌های مختلفی، در کلاس مطرح شود.

متن هر درس شامل محتوای نوشتاری و محتوای تصویری است. محتوای تصویری (عکس، نقشه، نمودار، کاریکاتور، نقاشی و...) همراه با متن نوشتاری، موضوع موردنظر را قابل درک و فهم می‌سازد. لذا محتوای تصویری از محتوای نوشتاری جدا نیست و در فرایند تدریس باید دانش‌آموزان نمودارها، نقشه‌ها، عکس‌ها و... را مشاهده و بررسی کنند.

برای هر فصل، فعالیت‌های نظام‌دار طراحی شده است؛ به طوری که دانش‌آموزان، برای یادگیری مطالب مرحله بعد آماده می‌شوند.

بخش عمده‌ای از فعالیت‌های کتاب باید در حین فرایند یاددهی - یادگیری انجام شوند. البته برخی فعالیت‌ها نیز برای خارج از کلاس طراحی شده است و انجام آنها به زمان بیشتری نیاز دارد. اگرچه جمع‌بندی و ارائه آن فعالیت باید در کلاس مدنظر قرار گیرد.

کاربرگ‌ها: در پایان کتاب درسی کاربرگ‌های فعالیت (کتاب کار) وجود دارد. در این کاربرگ‌ها، فعالیت‌های متنوعی طراحی شده است (تکمیل جدول، مصاحبه، نقشه‌خوانی، گفت‌وگو، تکمیل نمودار و...). این کاربرگ‌ها به عنوان برنامه اضافی نیستند؛ بلکه بخشی از محتوای کتاب درسی محسوب می‌شوند و کتاب با آنها تکمیل می‌شود. اغلب کاربرگ‌های فعالیت در فرایند تدریس و در کلاس درس اجرا می‌شوند. البته برخی از آنها نظیر مصاحبه کردن یا تکمیل جدول که انجام آنها به زمان بیشتری نیاز دارند، مخصوص خارج از کلاس‌اند.

■ تمرین‌های کاربرگ‌ها طوری طراحی شده‌اند که دانش، شناخت و مهارت‌های دانش‌آموزان را توسعه می‌دهند و آنها را به تلاش و پویایی وامی‌دارد و به آنها انگیزه می‌بخشد. به عبارت دیگر بخشی از محتوای آموزشی است که به تکمیل، تثبیت یا تعمیق یادگیری کمک می‌کند.

■ تمرین‌های کاربرگ‌ها در ارزشیابی مستمر آموخته‌های دانش‌آموزان نیز ابزاری مناسب به‌شمار می‌آیند. پیشنهاد می‌شود آنها در ابتدای سال یک کپی از تمام کاربرگ‌ها تهیه کنند و پس از انجام فعالیت روی کاربرگه کپی شده، آن را به معلم تحویل دهند تا در پوشه کار گذاشته شود.

نکته

متن همهٔ درس‌های کتاب در بردارندهٔ تمامی محتوای موردنظر و مطابق با اهداف درس نیست. همان‌طور که گفته شد، بخشی از محتوا از طریق اجزای دیگر و عناصر بستهٔ آموزشی ارائه می‌شود. به‌علاوه نقش مؤثر معلم به عنوان مدیر یادگیری و تسهیل‌کنندهٔ آن به‌گونه‌ای است که برای تحقق اهداف درس باید محتوای رسمی ارائه شده را بشناسد؛ ابعاد گوناگون آن را تحلیل کند و سپس خود به اصلاح، تکمیل و سازماندهی مجدد آن بپردازد.

به عبارت دیگر شکل نهایی محتوا، آمیزه‌ای از محتوای کتاب درسی و کتاب کار، سایر اجزای عناصر بستهٔ آموزشی (فیلم، اسلاید، بازدید علمی و ...) و اشکال سازماندهی مجدد و انطباق محتوا با شرایط و زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی و جغرافیایی هر منطقه است و معلم با فراهم آوردن امکانات و طراحی فعالیت‌های مناسب این انطباق و تحقق اهداف را میسر می‌سازد.

بر همین مبنا، هم و غم معلمان مبنی بر تدریس مو به موی همهٔ مطالب کتاب و پافشاری برای کامل و بی‌نقص کردن عبارات یا مطالب آن به روال سنتی پسندیده نیست و ناشی از این امر است که معلم تصور می‌کند محتوای کتاب درسی همهٔ محتوای اصلی را تشکیل می‌دهد؛ حال آنکه چنین نیست.

۷-۱- ملاحظات و نکات مهم مربوط به آموزش

به تربیت اجتماعی و مهارت‌های زندگی توجه کنید.

■ هدف از آموزش مطالعات اجتماعی، تربیت اجتماعی و مجهز کردن دانش‌آموزان به مهارت‌های زندگی و به عبارت دیگر کسب صلاحیت‌های لازم برای زندگی است. این هدف را همواره در حین تدریس و ارزشیابی مدنظر قرار دهید. این موضوع موجب می‌شود دنبال این نباشیم که فقط دانش‌آموزانی داشته باشیم که ذهن آنها گنجینه‌ای از اطلاعات و دانستنی‌ها باشد و به همه پرسش‌ها به خوبی جواب دهند. اگر در پایان سال مشاهده کردید که آموزش این درس‌ها موجب شده است که دانش‌آموز به دانش و مهارت‌های مورد نیاز برای زندگی‌اش مجهز شود و در رفتار و نگرش‌های وی تغییری رخ داده، آنگاه می‌توانید بگویید که از آموزش این درس خرسندید و به تحقق اهداف برنامه کمک کرده‌اید.

از روش‌ها و ابزار متنوع استفاده کنید.

■ از آنجا که در درس مطالعات اجتماعی، با موضوعات متنوع و گوناگونی سروکار داریم، لازم است از انواع روش‌ها و وسایل در آموزش استفاده کنیم.

اگر بخواهیم به شیوه بسیار سنتی، کلاس درس را به عرصه سخنرانی معلم تبدیل کنیم و دانش‌آموزان ساکت و خاموش بنشینند یا از آنها بخواهیم جزوه بنویسند و این درس را به محدوده یادداشت کردن سؤال و جواب‌های کلیشه‌ای روی کتاب تبدیل کنیم، خطایی بزرگ مرتکب شده‌ایم.

از شما معلم عزیز انتظار می‌رود که از روش‌های فعال استفاده کنید و به انجام تک‌تک فعالیت‌ها که هریک با هدف خاص طراحی شده‌اند، همت گمارید. فراموش نکنید که رویکرد این برنامه درسی، رویکرد کاوشگری است. باید اجازه دهید که مرحله به مرحله دانش‌آموزان از طریق جمع‌آوری اطلاعات و بررسی آنها به کمک شما، پاسخ سؤال‌ها را پیدا و جمع‌بندی کنند. این فعالیت‌ها باید در حین فرایند تدریس انجام شوند و دانش‌آموزان در فرایند یادگیری حضور فعال داشته باشند.

از فضاهای مختلف برای آموزش این درس کمک بگیریم.

■ «با توجه به اهداف و ماهیت درس مطالعات اجتماعی و در نظر گرفتن اینکه مطالعات اجتماعی دانش‌آموزان را برای زندگی در اجتماع آماده می‌سازد، بدیهی است مؤثرترین فضای آموزشی برای این درس، محیط‌های واقعی زندگی دانش‌آموزان است. دانش‌آموزان در انواع اجتماعات محلی پیرامون خود خواهند توانست به تجربیات دست اول، دست یابند و به‌طور ملموس و عینی با واقعیات و پدیده‌های محیطی و اجتماعی

روبه‌رو شوند؛ به همین منظور، بازدید از محیط‌های اطراف مدرسه و برگزاری جلساتی از درس مطالعات اجتماعی در فضای خارج از مدرسه، کاملاً ضروری است. مکان‌های اوقات فراغت در محل زندگی دانش‌آموزان مانند بوستان‌ها، فرهنگ‌سراها، موزه‌ها و مساجد، نهادها و مراکز خدماتی مانند آتش‌نشانی و دفاتر پست، هلال احمر، ایستگاه هواشناسی، مراکز تولیدی و خدماتی چون کارگاه‌های تولید پوشاک و غذا و فروشگاه‌ها، ایستگاه‌های مسافری و پایانه‌های حمل و نقل عمومی، واقعی‌ترین فضاها برای آموزش مفاهیم و موضوعات درسی مطالعات اجتماعی اند.

مهم‌ترین فایده آموزش در محیط‌های واقعی زندگی، همان مواردی است که نظریه‌پردازان یادگیری به آنها تأکید کرده‌اند. این موارد عبارت‌اند از: یادگیری پایدار به دلیل عینی بودن و استفاده از تجربه‌های حسی و لمسی مستقیم مسائل و پدیده‌ها، عدم تحمیل فضاها یا خستگی آور و ملالت‌بار کلاس‌های رسمی، ایجاد انگیزش برای یادگیری و مشاهده دقیق. به علاوه این شبکه از آموزش یعنی آموزش در محیط‌های واقعی به دلیل پیوند میان درس و زندگی، موجب کاربردی‌تر شدن محتوای آموزش می‌شود.

■ «در کلاس‌های رسمی مدرسه نیز از آنجا که درس مطالعات اجتماعی بر تعامل گروهی تأکید دارد، از نظر فضای کالبدی، نحوه آرایش و چیدن میز و نیمکت‌های کلاس باید به گونه‌ای باشد که امکان کار گروهی دانش‌آموزان را فراهم آورد؛ بدین منظور باید بتوان در مواقع لزوم به سادگی و با سرعت، آرایش موردنظر را برای دور هم نشستن گروه‌های دانش‌آموزان در کلاس، ایجاد کرد.

فضای کلاس مطالعات اجتماعی باید جذابیت لازم را برای دانش‌آموزان داشته باشد و نباید خالی از تصویر، افسرده و بی‌روح باشد. در این زمینه تابلوهای مخصوص برای نصب آثار و کارها و فعالیت‌های دانش‌آموزان و به نمایش گذاشتن نتایج گزارش‌های کار گروهی، قفسه‌ها و ویتترین‌های مناسب برای نگهداری نقشه‌ها، آلبوم‌ها، و مدل‌ها از لوازم آموزش این درس محسوب می‌شوند.

نرم‌افزارها، فیلم‌ها و اسلایدها، عکس‌ها، یا ماکت‌ها و مدل‌هایی که دانش‌آموزان آنها را ساخته‌اند، به جذابیت و کیفیت فضای آموزشی کمک می‌کند.

به‌طور کلی، معلم مطالعات اجتماعی باید با توجه به تنوع و مضمون درس‌ها و با توجه به استفاده بهینه و مؤثر از امکاناتی که در اختیار دارد، فضای مطلوب و مؤثری را برای تدریس هر موضوع پیش‌بینی و تدارک ببیند. شایسته است معلم برای نیل به این منظور، به تنوع بخشیدن فضای کالبدی یادگیری توجه کند و با ایجاد آرایش‌های مختلف میز و نیمکت‌ها یا آموزش برخی واحدهای یادگیری در فضاها و محیط‌های خارج از کلاس و خارج از مدرسه، از تکرار و یکنواختی جلوگیری کند.

پس، فضای کلاس درس مطالعات اجتماعی نیز مانند سایر دروس باید برانگیزاننده باشد و مجموعه عوامل بتواند دانش‌آموز را به کاوشگری و تفکر ترغیب کند.

آموزش را با شرایط بومی و محلی انطباق دهید

■ از شما معلمان عزیز انتظار می‌رود که تدریس هر موضوع را با شرایط محلی و بومی منطبق کنید. توجه داشته باشید که کتاب و فعالیت‌های آن تنها الگوها و کلیاتی را در اختیار شما قرار می‌دهد. برای مثال در آموزش مواردی چون پرهیز از مصرف‌گرایی یا حقوق کودکان باید شرایط فرهنگی منطقه را در نظر بگیرید و با طراحی مناسب، آموزش را ثمربخش کنید. یا در آموزش حفاظت از منابع آب و خاک با توجه به محیط زندگی دانش‌آموزان بر همان موضوعات رایج و غالب در محیط بیشتر تأکید کنید تا از این طریق بین درس و نیازهای واقعی دانش‌آموزان پیوند برقرار شود.

به تفاوت‌های فردی توجه کنید

■ علاوه بر طراحی فعالیت‌های مناسب برای پاسخ‌گویی به نیازهای خاص مناطق، شما معلم عزیز باید پیش‌زمینه‌های تحصیلی و آموزشی و تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان را در نظر بگیرید و آموزش خود را با آن منطبق و هماهنگ سازید.

تنوع فعالیت‌ها در این کتاب حاکی از توجه به همین موضوع است. برای مثال ممکن است دانش‌آموز در بیان شفاهی یا نوشتن یک متن کوتاه درباره‌ی یک موضوع ضعیف باشد؛ اما در درست کردن یک کارت پستال یا پوستر و نمایش پیام به صورت نقاشی، قوی‌تر باشد. در نتیجه شما باید نقاط قوت او را در نظر بگیرید و اجازه دهید دانش‌آموز، آموخته‌های خود را با روشی که به آن علاقه‌مندتر و مسلط‌تر است، بیان کند. اگرچه بهتر است تلاش کنید که دانش‌آموز بتواند نقاط ضعف خود را نیز برطرف نماید. همان‌طور که در جداول صفحات ۵۳ - ۴۷ کتاب مشاهده می‌کنید، هریک از فعالیت‌های طراحی شده در این کتاب یکی از هوش‌های چندگانه را تقویت می‌کند.

مشارکت خانواده‌ها را جلب کنید

■ همان‌طور که گفتیم، هدف عمده‌ی بعضی از فعالیت‌های این کتاب، آموزش مهارت‌های زندگی و تربیت اجتماعی است و بدون همراهی و همکاری خانواده‌ها این امر به درستی تحقق نمی‌یابد. البته ناگفته نماند که تضاد میان آموزش‌های مدرسه و خانه نیز آثار نامطلوبی بر دانش‌آموز به‌جای می‌گذارد. برای مثال وقتی همکاری در کارهای خانه یا رعایت نظم و مقررات در خانه، همدلی با اعضای خانواده، احترام به سالمندان، کمک گرفتن از مشاور، کمک و همیاری در سطح خانه و مدرسه و محله را آموزش می‌دهید، خانواده‌ها قطعاً از این آموزش حمایت می‌کنند یا رعایت برخی از امور مانند حفاظت از آب و خاک، پرهیز از اسراف، جداسازی زباله‌ها برای بازیافت، کمتر مصرف کردن پلاستیک و ... به همراهی خانواده نیاز دارد. شما

می‌توانید از طریق تشکیل جلسات (حداقل سه جلسه در طی سال) نوشتن پیام برای آنها و سایر روش‌ها، اهداف درس را برای آنها تبیین کنید و از آنها بخواهید در مواردی که ذکر شده دانش‌آموزان را راهنمایی و با آنها همراهی کنند.

شایان ذکر است که مشارکت خانواده‌ها در ارزشیابی دانش‌آموزان نیز نباید نادیده گرفته شود. در سنجش بخشی از اهداف به ویژه اهداف مهارتی و نگرشی از والدین کمک بگیرید. آنها می‌توانند به شما بگویند که تغییرات و آثار مطلوب در دانش‌آموزان ظهور و بروز کرده یا نه؟

به آموزش مهارت‌های مربوط به عکس‌خوانی، نقشه‌خوانی و خط زمان توجه کنید

■ نقشه در آموزش جغرافیا یک عنصر کلیدی است؛ به طور کلی هر آنچه را که بتوانیم بر روی نقشه به نمایش بگذاریم، جغرافیایی است؛ زیرا جغرافیا با پراکندگی یا نحوه توزیع پدیده‌ها در مکان سروکار دارد. در این پایه نیز مانند سال ششم دانش‌آموزان با نقشه‌خوانی و علاوه بر آن محاسبه طول و عرض جغرافیایی سروکار دارند و عمدتاً از طریق فعالیت‌های کاربرگ‌ها این مهارت پرورش می‌یابد. البته دانش‌آموزان را وادار به ترسیم نقشه‌های اضافی نکنید.

■ عکس‌ها نیز نقش مهمی در آموزش مطالعات اجتماعی دارند. مشاهده و بررسی بعضی از عکس‌های کتاب آن قدر اهمیت دارند که با حذف آنها فرایند تدریس مختل می‌شود. برای مثال وقتی می‌خواهیم آثار هنری یا نمادهای فرهنگی را بررسی کنیم، حتماً باید از تصاویر کمک بگیریم.

اصولاً بهره‌گیری صحیح از عکس نیز یک مهارت موردنظر در این درس است. در مواردی که عکس‌های کتاب کیفیت لازم را از نظر وضوح و چاپ نداشته باشند، شما می‌توانید خودتان درباره موضوعات مختلف عکس‌هایی تهیه کنید و به کلاس ببرید.

■ آشنایی با خط زمان و سیر رویدادها نیز پایه و اساس فهم گذشته و درس تاریخ است و نباید بدون فراهم کردن مقدمات لازم دانش‌آموزان را وارد مباحث تاریخی کنیم. به همین دلیل در این کتاب مفاهیمی چون تغییر در زمان، شواهد و مدارک و خط زمان از طریق فعالیت‌هایی آموزش داده می‌شود.

به طور کلی برای درک زمان گذشته ما باید بتوانیم رویدادهای مختلف را برحسب نظم زمانی (از قدیمی‌ترین به جدیدترین) مرتب کنیم که به آن «نظم کروئولوژیکی» می‌گویند.

یکی از شیوه‌های مفید برای مرتب کردن وقایع برحسب نظم زمانی، استفاده از خط زمان است. خطوط زمان ممکن است نظم رویدادها را در یک روز، یک هفته، یک سال، یک دهه، یک قرن یا ... هزاره نشان دهند. در سال ششم دانش‌آموزان با محاسبه قرن و نیمه اول و دوم قرون هجری آشنا شدند. در پایه هفتم نیز دانش‌آموزان با تقویم میلادی و محاسبات مربوط به قبل از میلاد و بعد از میلاد آشنا شده‌اند.

۸-۱- ملاحظات و نکات مربوط به ارزشیابی

ارزشیابی یکی از مهم‌ترین بخش‌ها در فرایند آموزش محسوب می‌شود و می‌تواند مانند آینه‌ای پیشرفت دانش‌آموزان و معلمان را در تحقق اهداف برنامه‌درسی نشان دهد. ارزشیابی و سنجش به معانی مختلف در کشورهای مختلف به کار می‌رود.

ارزشیابی را فرایند جمع‌آوری اطلاعات از آموخته‌های دانش‌آموزان و قضاوت درباره‌ی حدود آموخته‌ها تعریف کرده‌اند. ارزشیابی هر کاری است که قضاوت به همراه داشته باشد، برای مثال وقتی دانش‌آموز در یک آزمون شرکت می‌کند و عملکرد او سنجیده می‌شود، اگر براساس این سنجش قضاوتی انجام شود، در حقیقت ارزشیابی انجام شده است.

سنجش فرایند جمع‌آوری اطلاعات از دانش‌آموز و مقایسه‌ی عملکرد با معیار معین است. آزمون وسیله‌ای است برای کسب اطلاعات از دانش‌آموز در ارتباط با اهداف آموزشی.

در مورد ارزشیابی و سنجش دیدگاه‌های مختلف وجود دارد. ارزشیابی با روش تدریس پیوند نزدیکی دارد.

برای آنکه بدانیم دیدگاه برنامه‌درسی مطالعات اجتماعی درباره‌ی ارزشیابی چیست و در ارزشیابی مناسب از این درس چه انتظاراتی وجود دارد، ابتدا اصول و ویژگی‌های مربوط به ارزشیابی مناسب و موردنظر به اختصار بیان می‌شود:

ارزشیابی و ثبت و ضبط وضعیت یادگیری دانش‌آموزان تنها برای تعیین برنامه‌ها و فعالیت‌های یاددهی-یادگیری بعدی انجام می‌شود نه کشف و نمایان ساختن نقایص یادگیری دانش‌آموزان. ارزشیابی شروع کار تلقی می‌شود و نقطه‌ی پایان نیست. در واقع با ارزشیابی می‌خواهیم جریان یادگیری را به سمت رفع کمبودها و نواقص هدایت کنیم و ارزشیابی باید راه جبران را باز کند. ارزشیابی نقطه‌ی شروع برای یادگیری‌های بعدی به حساب می‌آید.

ارزشیابی باید اطلاعات موثق و معتبری از دانش‌آموز را درباره‌ی تحقق نتایج یادگیری فراهم کند. ارزشیابی باید مبتنی بر عدالت اجتماعی باشد و به دانش‌آموزان اجازه دهد تا با شیوه‌های مختلف نتایج یادگیری را بروز و ظهور دهند. بر همین مبنا در طراحی ارزشیابی‌ها باید سبک‌های یادگیری مختلف و سوابق و زمینه‌های اقتصادی-اجتماعی و فرهنگی دانش‌آموزان مدنظر قرار گیرد.

ارزشیابی باید در تناسب کامل با اهداف، رویکرد و دیدگاه حاکم بر برنامه‌درسی باشد. همان‌طور که گفته شد، اهداف اصلی برنامه‌درسی مطالعات اجتماعی، تربیت فردی و اجتماعی و مجهز شدن به مهارت‌های زندگی، کسب مهارت‌های کاوشگری به منظور یادگیری مستمر و مادام‌العمر و تربیت شهروند مطلوب است.

با این دیدگاه بدیهی است صرفاً به خاطر سپردن مجموعه‌ای از اطلاعات توسط دانش‌آموز ارزش چندانی ندارد و آنگاه این دانستنی‌ها مطلوب‌اند که پشتوانه‌ای داشته باشند و این پشتوانه همانا عمل و ایمان است. لذا ارزشیابی نباید محدود به اهداف شناختی و دانشی شود.

ارزشیابی باید با محتوای آموزشی، تجرب و فعالیت‌های یادگیری و روش‌های تدریس هماهنگی و تناسب داشته باشد. به همین دلیل ما حق نداریم چیزی را ارزشیابی کنیم که آن را آموزش نداده‌ایم. برای مثال نمی‌توانیم به دانش‌آموزانی که در مباحثه‌های کلاسی ضعیف‌اند، نمره کمی اختصاص بدهیم؛ در حالی که روش مباحثه کردن را به آنها نیاموخته‌ایم.

در ارزشیابی باید از ابزار و موقعیت‌های متنوع و مناسب برای جنبه‌های گوناگون یادگیری استفاده کرد. محدود کردن آن به استفاده از یک ابزار، کار صحیحی نیست.

ارزشیابی باید وسیله‌ای باشد برای تحریک و تشویق دانش‌آموزان به یادگیری بیشتر.

دانش‌آموزان و اولیا باید از محورها، چگونگی و ابزار ارزشیابی درس اطلاع کافی داشته باشند. به عبارت دیگر دانش‌آموزان نباید در این درس که به منظور توانمند کردن آنها در زندگی فردی و اجتماعی برنامه‌ریزی شده است، احساس ناتوانی و شکست بکنند. بلکه به عکس انتظار می‌رود که دانش‌آموزان به‌طور سرزنده و پویا در کلاس‌های درس مطالعات اجتماعی شرکت کنند و از آموختن درس‌ها و انجام فعالیت‌ها لذت ببرند.

ارزشیابی از درس مطالعات اجتماعی

بارم‌بندی ارزشیابی از درس مطالعات اجتماعی در هر نوبت به صورت زیر است :

ارزشیابی مستمر : ۲۰ نمره

ارزشیابی پایانی : ۲۰ نمره

■ نمره نهایی دانش‌آموزان در هر نوبت میانگین این دو نمره است.

بارم‌بندی ارزشیابی مستمر نوبت اول و دوم درس مطالعات اجتماعی پایه نهم

نمره	عناوین
۴	الف) بحث و گفت‌وگو کردن، اظهارنظر کردن، بیان ایده‌ها و افکار، همفکری کردن، استدلال، طرح سؤال، پاسخ به سؤالات، فهرست کردن، پیشنهاد کردن و ...
۵	ب) تحقیق (پرس و جو کردن، مصاحبه کردن، یادداشت برداری، گردآوری اطلاعات و مراجعه به منابع، تهیه گزارش بازدید علمی)
۴	ج) درست کردن مدل و ماکت، تکمیل و ترسیم نقشه و نمودار، آوردن نمونه به کلاس، طراحی بوستر، نوشتن متن، شرکت در فعالیت‌های اجتماعی نظیر درختکاری، همکاری در برگزاری نمایشگاه و ...
۵	آزمون‌های کتبی و شفاهی و عملکردی
۱	خودارزیابی
۱	ارزشیابی والدین
۲۰ نمره	جمع

ارزشیابی مستمر

منبع ارزشیابی مستمر، فعالیت‌های کتاب، کاربرگ‌ها و فعالیت‌هایی است که معلم به دانش‌آموز پیشنهاد می‌کند.

مثال فعالیت‌های بند الف

درس ۸- درباره علل و عوامل نابرابری توسعه انسانی در جهان گفت‌وگو کنید. به نظر شما کدام عوامل مهم‌ترند؟ چرا؟

درس ۲۴- همفکری کنید و بگویید شما دانش‌آموزان از چه راه‌هایی می‌توانید به تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی در کشور کمک کنید؟

مثال فعالیت‌های بند ب

درس ۱۰- با رجوع به پایگاه اینترنتی شبکه رشد درباره جشن نوروز و عزاداری امام حسین (ع) در دوره صفویه اطلاعاتی گردآوری کنید.

درس ۱۸- شاید تاکنون به منطقه‌ای از ایران سفر کرده و متوجه شده باشید که نوع گویش، پوشش و تغذیه مردم آن منطقه با شما تفاوت دارد. خاطرات خود را از یکی از این سفرها بنویسید و در کلاس بخوانید.

مثال فعالیت‌های بند ج

درس ۲۲- به طور گروهی یا فردی نامه‌ای به نمایندگان شورای اسلامی شهر یا روستای محل زندگی خود بنویسید و در آن یکی از مسائل و مشکلات منطقه خود را مطرح کنید و برای حل آن پیشنهاد دهید.

درس ۵- به طور گروهی یک برگه تبلیغاتی (پروشمور) مسافرتی برای مسافران یکی از زیست‌بوم‌ها تهیه کنید.

ارزشیابی مستمر

نخستین نکته‌ای که از معلمان عزیز انتظار می‌رود به آن توجه کنند، اهمیت ارزشیابی مستمر است. ارزشیابی مستمر معادل «Formative assessment» است که معنای آن «تکوینی»، «سازنده» و «رشد دهنده» است. متأسفانه برخی کلمه مستمر را با مکرر اشتباه گرفته‌اند و ارزشیابی مستمر را همان انجام آزمون‌های کتبی مکرر یا پرسش و پاسخ‌های کلاسی تعبیر کرده‌اند؛ درحالی که مهم‌ترین ویژگی مستمر، بویایی و گستردگی آن است. خصلتی که متمایزکننده این ارزشیابی از ارزشیابی پایانی است.

اگر ما به کودکان خود مانند گیاهان بیندیشیم، سنجش پایانی به مثابه اندازه‌گیری و بررسی این گیاهان است؛ این اندازه‌گیری برای مقایسه یا تجزیه و تحلیل و ارزیابی وضعیت فعلی گیاه مناسب است ولی در رشد گیاه تأثیری ندارد.

اما سنجش مستمر، سازنده و رشد دهنده است. فرایند جمع‌آوری اطلاعات از گیاه با هدف باغبانی کردن آن است؛ کود دادن، آب دادن، هرس کردن، علف‌های هرز را از آن دور کردن و انجام هرچه که باعث رشد گیاه شود.

(شرمی کلارک ۲۰۰۱)

منبع: طاهره رستگار، ارزشیابی در خدمت آموزش ۱۳۸۲

ارزشیابی مستمر باید بازخورد مناسبی به معلم بدهد تا بتواند فعالیت‌های مناسب‌تری برای دانش‌آموز طراحی کند. ارزشیابی مستمر نباید به رتبه‌بندی و دسته‌بندی دانش‌آموزان بینجامد یا معلم از طریق آن دانش‌آموز را به ناتوانی متهم کند، بلکه باید به معلم و دانش‌آموز بفهماند که دانش‌آموز در کجا قرار دارد و برای پیشرفت او در یادگیری، چه تمهیداتی باید اندیشیده شود.

ارزشیابی مستمر یا سازنده بخشی از فرایند آموزش است که معلم و دانش‌آموز به‌طور مرتب با آن درگیرند. ارزشیابی مستمر چگونه صورت می‌گیرد؟ ارزشیابی مستمر براساس فعالیت‌هایی که دانش‌آموز در کلاس یا خارج از کلاس در طی یک دوره آموزشی انجام می‌دهد، صورت می‌گیرد و هدف آن این است که به معلم بفهماند که نقاط قوت و ضعف دانش‌آموز چیست و برای مراحل بعدی تدریس، چه کارهایی لازم است و چگونه باید به دانش‌آموز کمک شود تا نقاط ضعف خود را رفع کند. فعالیت‌هایی که دانش‌آموزان در درس مطالعات اجتماعی انجام می‌دهند، متعدد و گوناگون است؛ لذا ارزشیابی مستمر از این درس نیز محورهای مختلف و همچنین شیوه‌ها و ابزارهای متنوع را می‌طلبد.

به‌طور کلی مراحل عمده ارزشیابی مستمر را می‌توان به شرح زیر در نظر گرفت:

■ **مرحله ۱:** اهداف و انتظارات یادگیری هر درس را به‌خوبی و به‌طور دقیق مدنظر قرار دهید. توجه و اطلاع کافی از ماهیت اهداف و انتظارات موجب می‌شود تا ارزشیابی با اهداف پیوند برقرار کند و به بیراهه نرود.

■ **مرحله ۲:** انواع فعالیت‌های یاددهی - یادگیری را که برای تحقق اهداف و انتظارات طراحی شده‌اند، در نظر بگیرید.

پرس‌وجو و تحقیق، گردآوری اطلاعات، مصاحبه، رسم جدول و نمودار و نقشه، درست کردن ماکت و مدل، پوستر، روزنامه دیواری، کارت پستال، نوشتن متن و نامه و گزارش، برپایی نمایشگاه و ... فعالیت‌های کاربرگ‌های پایان کتاب، می‌توانند جزو فعالیت‌های یاددهی - یادگیری محسوب شوند.

این فعالیت‌ها نیز انواع فعالیت‌های فوق‌را شامل می‌شوند. فعالیت‌هایی که توسط معلم برای داخل یا خارج از کلاس طراحی می‌شود. «همه این فعالیت‌ها ممکن است به‌طور گروهی یا فردی طراحی شده باشند».

■ **مرحله ۳:** شیوه‌ها و ابزار مناسب را برای دانش‌آموزان، جهت جمع‌آوری اطلاعات درباره انجام فعالیت‌ها طراحی کنید.

دانستید که فعالیت‌های متنوعی به‌منظور آموزش طراحی می‌شود؛ لذا برای ارزشیابی مستمر از این فعالیت‌ها به شیوه‌ها و ابزار گوناگون نیاز داریم.

ابزارهای ارزشیابی مستمر

از چه ابزارها و شیوه‌هایی استفاده می‌کنیم؟

انواع فهرست مشاهدات (سیاهه‌های ارزیابی) که معلم طراحی و تکمیل می‌کند. برگه‌های خودارزیابی که آنها را دانش‌آموزان پر می‌کنند. برگه‌های ارزیابی که خانواده‌ها آنها را تکمیل می‌کنند. آزمون‌های کتبی و شفاهی و پرسش‌های کلاسی که معلم آنها را طراحی می‌کند و دانش‌آموزان به آن پاسخ می‌دهند، از عمده‌ترین ابزارها به‌شمار می‌آیند.

اگر به انواع فعالیت‌هایی که در مرحله قبلی توضیح داده شد توجه کنید، ملاحظه می‌کنید که برای ارزشیابی مستمر بسیاری از فعالیت‌ها به «فهرست مشاهدات و فهرست ارزیابی» نیاز داریم.

دقت کنید که هیچ الگوی مشخصی برای تنظیم فهرست مشاهدات و فهرست ارزیابی از فعالیت‌های دانش‌آموزان وجود ندارد و مهم این است که معلم در انجام یک فعالیت معین، حدود انتظارات خود را از دانش‌آموزان بداند. معلم از طریق تنظیم فهرست‌ها و ادار می‌شود تا به جزئیات فرایند آموزش دقت کند و اطلاعات حاصل از آن به معلم کمک می‌کند تا گام بعدی را برای تدریس بهتر بردارد. در اینجا نمونه‌ای برای هریک از انواع فعالیت‌ها ذکر می‌شود:

مثال

در کلاس گفت‌وگو کنید :

انتظارات معلم	همفکری و مشارکت در بحث	تفکر و استدلال و منطق	گوش‌کردن و رعایت نوبت و احترام	بیان ایده‌های نو، پیشنهاد	
نام دانش‌آموز	(۱)	(۲)	(۳)	(۴)	نظر معلم
۱- زیبا عظیمی	(+)	(*)	(-)	(+)	در مورد (۱) و (۴) پیشرفت داشته است.
۲- ندا محبی	(+)	(+)	(+)	(-)	
۳- زهرا بیاتانی	(+)	(*)	(+)	(*)	

سطوح قراردادی: همیشه، گاهی، به ندرت - هرگز

(+) (*) (-)

سطوح قراردادی : خوب، متوسط، ضعیف

مثال

تحقیق کنید :

نام فرد / گروه	مراجعه به منابع مختلف مورد نظر (۴) امتیاز	کامل بودن و انسجام اطلاعات جمع آوری شده (۷) امتیاز	تمیزی و دقت در انجام کار و ارائه آن (۲) امتیاز	خلاقیت و نوآوری (ارائه پیشنهاد یا انجام کار با ارائه روش نو) (۲) امتیاز	جمع امتیاز (۱۵) امتیاز
۱- فریبا	۴	۶	۱	۲	۱۳
۲- زهرا					
۳-					

مثال

درست کنید، طراحی کنید :

نام گروه	مدل ارائه شده محتوای مورد نظر را به خوبی نمایش می دهد (۷) امتیاز	از تزیینات و جلوه های هنری مناسب یا خلاقانه استفاده شده (۳) امتیاز	ظرافت و تمیزی و آراستگی کار (۵) امتیاز	جمع امتیاز (۱۵) امتیاز
۱- گروه یاس				
۲- گروه ...				

■ توجه کنید که برای بعضی از فعالیت‌های مشابه (مثلاً همه فعالیت‌های بحث گروهی و اظهارنظر) می‌توانید یک فهرست مشاهده طراحی کنید.

■ فهرست انتظارات خود را به چند مورد محدود کنید؛ زیرا ارزشیابی مستمر دانش‌آموزان با فهرست‌های طولانی، غیرممکن و خسته‌کننده می‌شود. به علاوه سعی کنید فقط رفتارها یا ویژگی‌های مهم را در نظر بگیرید.

■ اگرچه تنظیم فهرست ارزشیابی برای معلم کاری وقت‌گیر و پرهزمتی است؛ اما این زحمت، ارزشمند است و معلم برای یافتن نقاط قوت و ضعف ملاک‌های معتبری دارد. به علاوه معلم در سال‌های بعد می‌تواند از این فهرست‌ها استفاده کند.

■ تفاوت‌های فردی را در کارهای محوله در نظر بگیرید. فعالیت‌های هم‌ارز را می‌توانید از افراد یا گروه‌ها به‌طور داوطلبانه و مطابق با استعدادهای آنها طلب کنید. برای مثال درست کردن پوستر را به چند گروه و نوشتن متن را به گروه‌های دیگر بسپارید.

■ قبل از انجام ارزشیابی با فهرست، باید موارد یا انتظارات خود را به دانش‌آموزان بگویید. به عبارت دیگر دانش‌آموزان باید به‌خوبی بدانند که شما در انجام یک فعالیت چه انتظاراتی از آنها دارید. مواردی را که در فهرست ثبت می‌کنید، به اطلاع دانش‌آموزان برسانید تا بدانند در چه مواردی پیشرفت کرده‌اند و از نقاط ضعف خود نیز مطلع شوند.

والدین را در جریان فهرست ارزشیابی و ملاک‌ها و معیارهای آن قرار دهید.

■ برای معیارهای بخش قراردادی خودتان می‌توانید از عبارات کیفی مانند عالی، خوب، کامل، قابل قبول، مرتبط، نامربوط، درحال تلاش و ... استفاده کنید. سپس شما می‌توانید این معیارها را به‌صورت کمی نیز درآورید. اگرچه تبدیل قضاوت کیفی به کمی کار ساده‌ای نیست.

■ در ارزشیابی مستمر براساس فهرست‌های ارزشیابی به این نکته توجه کنید: اگر مقایسه فهرست‌ها نشان می‌دهد که دانش‌آموز پیشرفت کرده است، آخرین ارزشیابی را ملاک قضاوت قرار دهید. در غیراین‌صورت، معلم میانگین ارزشیابی‌ها را در قضاوت خود در نظر بگیرد.

■ یکی دیگر از شیوه‌ها و ابزار مناسب برای ارزشیابی مستمر دانش‌آموزان، خودارزشیابی یا خودسنجی و طراحی برگه‌های مربوط به آن است. شما می‌توانید برای بعضی از بخش‌های کتاب سؤالاتی طراحی کنید و به این وسیله دانستی‌ها، مفاهیم و مهارت‌ها و همچنین نگرش دانش‌آموزان یا حتی کاربرد آموخته‌ها در زندگی را از خود آنها بی‌رسید.

۱ نمونه برگه خودارزشیابی و خودسنجی از درس ۲۳ و ۲۴ بهره‌وری که معلم آن را طراحی می‌کند و دانش‌آموز آن را پر می‌کند.

نام و نام خانوادگی : حسن امیدی		کلاس :	
من می‌دانم / من می‌توانم	کاملاً	تا حد متوسط (نیاز به مرور بیشتر دارم)	کم
■ من معنی و مفهوم بهره‌وری را می‌دانم و می‌توانم مصادیق مختلف آن را در خانه و مدرسه بیان کنم.	*		
■ من می‌توانم برخی عوامل مؤثر در بهره‌وری را از آیات قرآن کریم یا سخنان ائمه استخراج و فهرست کنم.		*	
■ من می‌توانم چند راهکار مهم برای افزایش بهره‌وری از زندگی فردی و خانوادگی را توضیح دهم.		*	
■ من به موضوع بهره‌وری علاقه‌مند شده‌ام و برنامه‌هایی برای خود تنظیم کرده‌ام تا بهره‌وری را در زندگی خود افزایش دهم.			*
■ من می‌توانم مفهوم بهره‌وری سبز را توضیح داده و مصادیقی از آن را ذکر کنم.	*		

شما در بخش ستون‌ها می‌توانید از سطوح دیگری استفاده کنید. برای مثال، ستون اول (می‌دانم و نفهمیدم)، ستون دوم (نیاز به مرور بیشتر دارم)، ستون سوم (مشکل دارم و نفهمیدم)

۲ نمونه برگه خودارزشیابی (نگرش ها و رفتار)

نام و نام خانوادگی : آرزیتا یوسفی پور			کلاس :
تأیدی	هنوز نه	بله	
*			■ من سعی می‌کنم در فعالیت‌های روزانه، طوری عمل کنم که کمتر به محیط‌زیست آسیب وارد شود.
		*	■ من تلاش می‌کنم هویت خود و ویژگی‌های آن را بشناسم.
*			■ من ویژگی‌های هویتی کشور خود را می‌شناسم و به آنها ارجح می‌گذارم.
		*	■ من تلاش می‌کنم به روش‌های مناسب از اعضای خانواده خود قدردانی کنم.
	*		■ من سعی می‌کنم در هنگام اختلافات خانوادگی با افراد دارای صلاحیت در فامیل یا مدرسه مشورت کنم.
		*	■ من به سالمندان خانواده احترام می‌گذارم.
*			■ من سعی می‌کنم در زندگی روزانه کارها را طوری انجام بدهم که موجب افزایش بهره‌وری بشود.

در اجرای «خودارزیابی» به وسیله دانش‌آموزان نگران عدم صداقت آنها نباشید و به آنها اعتماد کنید و صبور باشید. از آنها بخواهید که صادقانه پاسخ دهند و به آنها اطمینان دهید که خودشان باید روی کاستی‌ها و ضعف‌ها قضاوت کنند و پیشنهاد بدهند که برای برطرف کردن آن ضعف چه باید بکنند. همچنین شما این آزمون‌ها را برای کمک به آنها طراحی کرده‌اید تا مشکلاتشان را تشخیص بدهند.

در نمونه شماره (۱) خودارزیابی، شما می‌توانید مواردی را که بیانگر نقاط ضعف دانش‌آموزان است، مشخص و با خود آنها گفت‌وگو کنید و راهکارهایی را برای برطرف کردن موانع یادگیری بیابید.

برگه‌های خودارزیابی، بازخوردی از کار معلم نیز به خودش ارائه می‌دهد. برای مثال اگر معلمی ببیند که در مواردی، اکثریت دانش‌آموزان ستون «کم» یا «اصلاً» را علامت زده‌اند، بیانگر آن است که معلم نتوانسته آن مورد را خوب تفهیم کند و اکثریت کلاس با مشکل مواجه‌اند.

توجه داشته باشید که در نمونه‌هایی مانند نمونه شماره (۲) خودارزیابی که بیشتر به نگرش‌های دانش‌آموزان می‌پردازد، معلم در واقع با طراحی عبارات تأکید، نگرش‌های مطلوب و موردنظر را نیز به دانش‌آموزان القا می‌کند و چه بسا فرد با تفکر بر روی این عبارات، متوجه کاستی‌های خودش شود و سعی در تغییر نگرش و رفتار خود کند. از دیگر ابزارهای مناسب برای ارزشیابی مستمر، ارزشیابی از طریق والدین است؛ به‌ویژه درباره کاربرد مفاهیم و مهارت‌ها در زندگی روزمره. از آنجا که معلم نمی‌تواند در فضای خارج از کلاس و محیط‌های واقعی دانش‌آموز را مشاهده کند و این خانواده است که در تمام لحظات در جریان رفتار و اعمال دانش‌آموزان قرار می‌گیرد، ارزشیابی از طریق والدین می‌تواند اطلاعات خوبی برای تصمیم‌گیری‌ها و آغاز تمهیدات مناسب توسط معلم، فراهم کند.

ارزشیابی مستمر تنها به فعالیت‌های داخل و خارج از کلاس که در کتاب آمده است، منحصر نمی‌شود. گاه معلم در حین فرایند تدریس به آموزش مفاهیم از طریق پرسش و پاسخ می‌پردازد. ارزشیابی از مشارکت دانش‌آموزان در پرسش و پاسخ‌های کلاسی و از طریق فهرست مشاهدات، اطلاعات خوبی برای اتخاذ خط‌مشی‌های مناسب توسط معلم فراهم می‌آورد.

نمره‌آزمون‌های کتبی نیز می‌تواند در ارزشیابی مستمر لحاظ گردد؛ اما توجه کنید که اولاً تعداد این آزمون‌ها زیاد نباشد؛ به طوری که مانع از انجام فعالیت‌ها شود، ثانیاً این آزمون‌ها نیز منبعی برای برطرف کردن نقاط ضعف دانش‌آموزان تلقی شود.

آزمون‌های عملکردی: نظریه‌های شناختی جدید بر جنبه‌های فکری و خودنظم‌دهی فراگیر تأکید می‌کنند؛ بنابراین امروزه توجه بیشتر معطوف به این است که چگونه فراگیران دانش را تفسیر می‌کنند و به کار می‌گیرند تا مسائل پیچیده را حل کنند. این‌گونه مهارت‌ها با آزمون‌های سنتی مثل آزمون چندگزینه‌ای، قابل سنجش نیستند.

ارائه یک سخنرانی، ایفای نقش، مصاحبه تولید یک مدل یا ماکت، رسم نقشه و نمودار، تهیه یک پوستر یا روزنامه دیواری نمونه‌هایی از تکالیف عملکردی‌اند.

تکالیف عملکردی می‌تواند تکالیفی باشد که در زمان کوتاه یا طولانی قابل انجام است. برای مثال اگر در یک آزمون عملکردی کتبی از دانش‌آموز بخواهیم اطلاعات داده شده را به صورت نمودار نشان دهد،

از آزمون عملکردی کوتاه مدت استفاده کرده‌ایم؛ اما اگر بخواهیم در خارج از مدرسه به منابع مختلفی مراجعه کند و مثلاً دربارهٔ موضوع هشدار در مصرف آب یک بوستر طراحی و درست کند، این کار به زمان طولانی‌تری نیاز دارد.

در طراحی آزمون‌های عملکردی نیز ابتدا باید اهداف و انتظارات درس را مطالعه کنیم. بخشی از اهداف را می‌توانیم از طریق آزمون‌های کتبی اندازه‌گیری کنیم؛ اما برای مهارت‌هایی مثل ترسیم یک نمودار یا تولید یک کارت پستال، باید ابزار مناسب بخش عملکردی طراحی کنیم.

سپس معیارهایی برای ارزیابی در نظر بگیریم و به عبارت دیگر «فهرست ارزیابی» از آن عملکرد را تهیه کنیم. برخی از صاحب‌نظران معتقدند که تهیهٔ ملاک‌های یکسان برای همهٔ دانش‌آموزان کار صحیحی نیست و باید تفاوت‌های فردی آنها در نظر گرفته شود. به علاوه نمرهٔ دانش‌آموز باید نشانگر مقایسهٔ او با قبل و پیشرفت یا عدم پیشرفت او باشد.

بعضی از صاحب‌نظران آموزش معتقدند که در ارزشیابی‌های عملکردی باید فرایند انجام کار و تلاش دانش‌آموز به اندازهٔ نتیجهٔ کار او در نظر گرفته شود.

پوشهٔ کار

«پوشهٔ کار» مجموعه‌ای از کارهای دانش‌آموزان را دربردارد که به معلم و دانش‌آموز کمک می‌کند تا دربارهٔ روند یادگیری قضاوت کنند. معمولاً انتخاب کارهایی که در پوشه قرار می‌گیرد، باید با توجه به انعکاس پیشرفت دانش‌آموز باشد. روی نمونه‌های انتخابی، تاریخ و اظهار نظر معلم ثبت شده باشد. موارد مختلفی را می‌توان در پوشهٔ کار گذاشت.

تصاویری از فعالیت‌های عملی یا گروهی دانش‌آموزان که امکان نگهداری آنها در پوشه نیست، مثل: روزنامهٔ دیواری، بوستر، ایفای نقش.

نمونهٔ تحقیق دانش‌آموز، کاربرگ‌های فعالیت، نتایج آزمون‌ها یا فهرست‌های مشاهده و بررسی کارها با اظهار نظر معلم، نمونه‌های نوشتاری دانش‌آموز مثل مقاله، متن و ...

شایسته است معلم در پایان هر ماه محتوای پوشهٔ کار هر دانش‌آموز را در حضور خود او بررسی کند و با هم برای بهبود فرایند آموزش تصمیم بگیرند. محتوای این پوشه همچنین باید با والدین بررسی و مشاهده شود. پوشهٔ کار می‌تواند بر علاقه و انگیزهٔ یادگیری آنان تأثیرات مثبتی داشته باشد.

■ مرحلهٔ ۴: اطلاعات جمع‌آوری شده را بررسی و جمع‌بندی کنید و برای کمک به دانش‌آموز در رفع نقایص و مرحلهٔ بعدی آموزش تصمیم‌گیری کنید.

در این مرحله دربارهٔ پیشرفت و نقاط قوت و ضعف دانش‌آموز متناسب با ملاک‌ها، معیارها و انتظارات،

جمع‌بندی و قضاوت می‌شود. این قضاوت ممکن است در قالب نمره یا به صورت کیفی و توصیفی باشد. به نظر می‌رسد قضاوت کیفی برای معلمان آسان‌تر و عملی‌تر است. به هر ترتیب ارائهٔ بازخورد مناسب به دانش‌آموز، والدین و معلم به خود، مهم‌ترین بخش این مرحله است.

دفتر نمرهٔ کلاس: دفتر کلاس صرفاً ابزاری برای ثبت نمرات است؛ در صورتی که می‌خواهید از این دفتر استفاده کنید، می‌توانید حاصل قضاوت‌های نهایی خودتان را از فعالیت‌های مختلف دانش‌آموزان در قالب توصیفی یا به صورت نمره در دفتر کلاس ثبت کنید.

ارزشیابی پایانی

ارزشیابی پایانی معمولاً در پایان یک دورهٔ آموزشی انجام می‌شود و از طریق آن مجموعه‌ای از آموخته‌های دانش‌آموزان در یک دوره اندازه‌گیری می‌شود. به ارزشیابی پایانی «تراکمی» نیز می‌گویند. از آنجایی که آزمون پایانی پایهٔ نهم به صورت متمرکز و هماهنگ برگزار می‌شود و طراحان سؤال امتحانی افراد خارج از مدرسه می‌باشند، به همین منظور شیوه نامه طراحی سؤال آزمون هماهنگ و نمونه سؤال امتحانی تدوین و در اختیار استان‌ها قرار گرفته است.

نکاتی که در طراحی سؤالات باید رعایت شود

- در صورتی که سؤال چند بخش دارد و جنبه‌های مختلفی را دربارهٔ یک موضوع اندازه‌گیری می‌کند باید بخش‌های مختلف آن سؤال با حروف الف، ب، پ و ... از یکدیگر جدا شود.
- برگه امتحانی باید ظاهر زیبا و آراسته داشته باشد و به فاصله مناسب سطرها و خوانایی و وضوح تصاویر در برگه‌های سؤال توجه کافی شود. به گونه‌ای که ابهامی برای دانش‌آموز ایجاد نکند بهتر است زیر کلماتی که دانش‌آموز باید به آن بیشتر توجه کند، خط کشیده یا این کلمات برجسته شوند.
- به رعایت اصول نگارشی و کاربرد صحیح فعل و فاعل و نشانه‌های مناسب مانند نقطه‌گذاری و علامت سؤال و پراترز و نظایر اینها توجه دقیق شود و جمله‌بندی و عبارت سؤال روان و ساده باشد.
- ۱ از دادن سؤال از بخش‌هایی که در کتاب با علامت سؤال ممنوع مشخص شده و یا فعالیت‌هایی که در ارتباط با بخش سؤال ممنوع در کتاب درج شده اکیداً پرهیز شود. این بخش‌ها به منظور فعالیت‌های کلاسی در کتاب درج شده و در ارزشیابی مستمر مدنظر قرار می‌گیرد.
- (ضمناً این ممنوعیت شامل متون کادرهای دیگر کتاب که فاقد علامت مربوطه هستند، نمی‌شود).
- ۲ در طراحی سؤالات، اهداف و انتظارات اصلی یادگیری مدنظر قرار گیرد و از طرح سؤالات حاشیه‌ای و جزئی که با اهداف اصلی ارتباط ندارند پرهیز شود.

۳ آزمون روایی و پایایی داشته باشد. آزمون خوب آزمونی است که منعکس کننده تمامی هدف‌های آموزشی و محتوای برنامه باشد اما چون این کار عملاً میسر نیست، معلم با انتخاب سؤال‌ها در واقع نمونه‌هایی را فراهم می‌کند تا با آنها کل آموخته‌ها را بسنجد. روایی یعنی دقیقاً همان چیزی ارزیابی شود که مورد نظر آموزش بوده است و پایایی یعنی اجرای آن در دفعات مختلف یا گروه‌های مخاطب، نتایج بسیار متفاوتی به بار نیاورد. پرسش‌های غیر مربوط و نادرست از روایی و اعتبار امتحان می‌کاهد.

۴ باتوجه به هماهنگی بودن و متمرکز بودن امتحان، سطح سؤالات باید با میانگین شرایط و توان آزمون‌شوندگان مناطق مختلف هر استان (و نه فقط مدارس خاص یا مناطق برخوردار) متناسب باشد.

۵ استفاده از انواع سؤالات عینی (جور کردنی، چندگزینه‌ای، صحیح و غلط و ...) و انشایی در طراحی آزمون پایانی بلامانع است. فقط طرح سؤالات جای خالی ممنوع است. منظور از سؤال جای خالی جمله‌ای است که طراح آن را می‌نویسد و جای یک کلمه یا عبارت را خالی می‌گذارد تا دانش‌آموز آن را کامل کند.

۶ به منظور پرهیز از غلبه سؤالات دانشی یا سنجش تنها یک سطح از یادگیری، طراحی و توزیع سؤالات آزمون به گونه‌ای باشد که سه طبقه جمع‌آوری و به خاطر آوردن، طبقه پردازش و طبقه کاربرد را پوشش دهد. در طرح سؤال از هر طبقه از افعال مختلفی استفاده می‌شود. برای مثال:

الف) طبقه جمع‌آوری و به خاطر آوردن: نام بردن، شمردن، جور کردن و وصل کردن، به خاطر آوردن، بازگویی کردن و ...

ب) طبقه پردازش: مقایسه کردن، بیان دلیل و علت، طبقه‌بندی کردن، باز شناسی کردن، محاسبه کردن، تجزیه و تحلیل کردن و ...

پ) طبقه کاربرد: به کار بردن مفاهیم در موقعیت‌های جدید، پیش‌بینی کردن، اظهار نظر کردن، پیشنهاد دادن، قضاوت کردن و ...

بدیهی است سؤالی که در طبقه کاربرد یا پردازش طراحی می‌شود طبقه قبلی خود را نیز پوشش می‌دهد. برخی از سؤالات ممکن است اندازه‌گیری هر سه سطح یا طبقه را شامل شود.

۷ در سؤالات تشریحی یا انشایی، دامنه و حدود و ثغور سؤال و پاسخ باید روشن و واضح باشد و از سؤالات کلی که معلوم نیست دانش‌آموز در چه حد باید به آن پاسخ دهد پرهیز شود. دانش‌آموز به خوبی راهنمایی شود و سؤال مبهم نباشد. در پایان سؤال با ذکر چند مورد، کدام جنبه‌ها، چند علت و نظایر آن (ترجیحاً حداکثر ۳ یا ۴ مورد) حدود پاسخ مورد انتظار را مشخص کنید.

۸ در سؤالات به‌خاطر آوردنی مانند پرسش درباره یک شخصیت در قالب «من کیستم؟»، «او کیست؟» و نظایر آن توضیحات و شواهد مستدل در متن سؤال به‌طور کافی درج شود.

۹ در سؤالاتی که جنبه درک مطلب، کاربرد و تجزیه و تحلیل دارد، باید اطلاعات کافی درباره موضوع در اختیار دانش‌آموزان قرار گیرد. (برای مثال اگر درباره مهاجرت به یک کشور یا ساعت یک کشور خارج از متن کتاب سؤال داده می‌شود، باید دانش‌آموز اطلاعات مربوط به موقعیت و ویژگی‌های آن کشور را بداند).

۱۰ در طرح پرسش‌های صحیح و غلط، عبارتی که نوشته می‌شود باید یا کاملاً صحیح باشد و یا کاملاً غلط. ضمناً صحیح و غلط بودن عبارت نباید بدیهی باشد تا دانش‌آموز بتواند بدون فکر یا مطالعه موضوع به آن پاسخ دهد.

۱۱ در طرح پرسش‌های جور کردنی مقولات هر دو ستونی که به هم مربوط می‌شوند، باید از یک جنس باشند. در طرح پرسش‌های جور کردنی، باید دستورالعمل‌ها واضح و تعداد یک ستون بیشتر از ستون دیگر باشد.

۱۲ در پرسش‌های چند گزینه‌ای، بهتر است طول عبارت گزینه‌ها یکسان باشد و پاسخ‌های غلط تا حدودی منطقی باشد نه اینکه آن قدر نامربوط باشند که بتوان با حدس به غلط بودن آن پی برد. ضمناً از درست بودن دو یا چند گزینه و هیچ کدام و همه موارد اجتناب شود.

■ طرح سؤال از تصاویر در صورتی که در متن درس درباره آنها توضیح کافی داده شده است بلامانع است.

کلید یا پاسخ‌نامه

هم‌زمان با طراحی برگه آزمون، کلید یا پاسخ‌سؤالات نیز تهیه می‌شود. باید دقت کرد در برخی سؤالات به ویژه پرسش‌های واگرا دانش‌آموز می‌تواند مطالب درستی بر مبنای معلومات با یافته‌های خود و خارج از کتاب درسی بیان نماید یا نظر خود را با استدلال بیان نماید.

تکمیل سیاهه ارزیابی برگه آزمون

شایسته است طراح سؤال به منظور ارزیابی نهایی آزمونی که طراحی نموده است، سیاهه بازبینی ارزیابی سؤال را که پیوست این مطلب است، با دقت کامل کند و در صورت لزوم، برگه سؤال را بازنگری و اصلاح نماید.

سپاهه ارزیابی برگه آزمون

(در صورتی که پاسخ خیر است) مواردی که باید اصلاح کنم	بله	خیر
		۱- آیا در طراحی سؤالات اهداف و انتظارات اصلی یادگیری را در هر فصل در نظر گرفته‌ام؟
		۲- آیا قواعد نگارشی و دستوری در همه سؤالات رعایت شده و از نشانه‌هایی مانند (؟ - ! - . - :) و ... به درستی استفاده کرده‌ام؟
		۳- آیا در همه سؤالات انشایی، توضیحات سؤال کافی است و دانش‌آموز به خوبی راهنمایی می‌شود؟
		۴- آیا در سؤالات انشایی و تشریحی دامنه و محدوده پاسخ روشن است و دانش‌آموز متوجه می‌شود که چقدر و تا چه سطح باید به سؤال پاسخ دهد؟
		۵- آیا در طراحی آزمون به همه سطوح یادگیری به اندازه کافی توجه کرده‌ام؟
		۶- آیا ترتیب چینش سؤالات فصل‌ها درست است و از درهم آمیختگی سؤالات فصول مختلف پرهیز شده است؟
		۷- آیا سطح دشواری سؤالات با سطح متوسط آموزش و امکانات در تمام مناطق استان هماهنگی دارد؟
		۸- آیا زیبایی ظاهر برگه، جای کافی برای پاسخ فاصله سطور و اندازه قلم و وضوح تصاویر و ... رعایت شده است؟
		۹- آیا در سؤالات مقایسه‌ای، جنبه‌ها و ابعاد یا تعداد موارد مقایسه را مشخص کرده‌ام؟
		۱۰- آیا در طراحی سؤالات، بودجه‌بندی کتاب و اختصاص بارم مورد نظر به هر فصل رعایت شده است؟

محل امضا و تأیید طراح سؤال

برای دریافت نمونه آزمون هماهنگ پایانی این درس به پایگاه اینترنتی گروه مطالعات اجتماعی به آدرس

<http://socialstudies.dept.talif.sch.ir> مراجعه کنید.

مطالعات اجتماعی در دوره آموزش عمومی

انتظار می‌رود دانش‌آموزان در پایان دوره آموزش عمومی

(الف) در قلمرو شناخت و دانش

- ۱ علل و عوامل دخیل در دگرگونی‌ها و تغییرات منابع، مکان‌ها، فعالیت‌های اقتصادی و نظام‌های اجتماعی را در طی زمان درک کنند. (زمان، تداوم و تغییر)
- ۲ از تغییر و تحولات و تداوم‌ها در زندگی اجتماعی و برخی رویدادهای مهم تاریخی قبل و بعد از اسلام در ایران آگاه شوند و روابط علت و معلولی رویدادها را دریابند. (زمان، تداوم و تغییر)
- ۳ با چگونگی روابط متقابل جوامع انسانی با محیط‌های طبیعی و تنوع شیوه‌های زندگی در سطوح مختلف (محلی تا ملی، قاره‌ای و جهانی) آشنا شوند و الگوهای پراکندگی پدیده‌ها و سیستم‌های طبیعی و انسانی را در این سطوح درک کنند. (فضا و مکان)
- ۴ با برخی منابع، استعدادها و توان‌ها و قابلیت‌های محیطی و انسانی کشور برای توسعه و پیشرفت آشنا شوند و ضرورت و اهمیت حفاظت از محیط را در سطوح مختلف درک کنند. (فضا و مکان)
- ۵ حقوق و مسئولیت‌های فردی و اجتماعی را در محیط‌های مختلف (خانواده، مدرسه، محله، شهر و روستا، کشور، جهان) بشناسند. (نظام اجتماعی)
- ۶ ساختار، کارکرد و نحوه برقراری ارتباط مناسب را با برخی نهادها، مؤسسات و سازمان‌هایی که در تأمین انواع نیازهای فردی و اجتماعی (از خانواده و مدرسه تا نهادهای اداره‌کننده جامعه نظیر قوای سه‌گانه و حکومت) نقش دارند، بشناسند. (نظام اجتماعی)
- ۷ میراث فرهنگی به جای مانده از دوره‌های تاریخی قبل و بعد از اسلام در ایران (آداب و سنن و آثار هنری - معماری، مفاخر و شخصیت‌های علمی، فرهنگی، مذهبی و ...) را بشناسند. (فرهنگ و هویت)
- ۸ عناصر و مؤلفه‌های هویت (تعلق و تعهد در سطوح مختلف: تعلق به فرهنگ بومی و محلی تا فرهنگ اسلامی - ایرانی و تعهد و احساس مسئولیت تا مقیاس جهانی) را درک کنند. (فرهنگ و هویت)
- ۹ اهمیت منابع و نقش آنها را در تأمین نیازها بشناسند و برخی شیوه‌های حفاظت و بهره‌برداری مطلوب از آنها را بدانند. (منابع و فعالیت‌های اقتصادی)
- ۱۰ با انواع فعالیت‌های اقتصادی و برخی تحولات مربوط به آنها و مسائل مربوط به اشتغال، فرهنگ کار و بهره‌وری آشنا شوند. (منابع و فعالیت‌های اقتصادی)

ب) در قلمرو اخلاق و ارزش‌ها

۱ به کشور ایران و پیشرفت و آبادانی آن، حفظ میراث فرهنگی، حفظ نظام جمهوری اسلامی و دستاوردهای انقلاب اسلامی علاقه‌مند شوند و به فرهنگ و هویت اسلامی - ایرانی خود، احساس تعلق و افتخار کنند. (میهن دوستی)

۲ نسبت به رعایت تکالیف اخلاقی و وظایف فردی، اجتماعی و شهروندی در سطوح مختلف (زندگی خانوادگی، مدرسه، محله، کشور، جهان) احساس مسئولیت و تعهد کنند. (مسئولیت‌پذیری)

۳ به همکاری، مشارکت و همیاری در سطوح مختلف، علاقه‌مند باشند و نسبت به اعضای خانواده، اولیاء مدرسه و خدمتگزاران جامعه احساس علاقه توأم با قدرشناسی و احترام داشته باشند. (تعاون توأم با رأفت و احسان)

۴ به برقراری عدالت و احقاق حقوق در زندگی فردی و اجتماعی علاقه‌مند و به ظلم‌ستیزی و حمایت از مظلومان، نیازمندان و مستضعفان در سطوح مختلف (محلی تا جهانی) معتقد باشند. (حق‌طلبی)

ج) در قلمرو شایستگی‌های فکری، عقلانی و مهارت‌ها

۱ توانایی بررسی و کند و کاو در موضوعات محیطی و اجتماعی و مراحل مختلف آن شامل «طرح سؤالات روشن، شناسایی، منابع اطلاعات، تفسیر و تجزیه و تحلیل مدارک و شواهد، جمع‌آوری داده‌ها، مقایسه داده‌ها، طبقه‌بندی اطلاعات، نتیجه‌گیری و جمع‌بندی و ...» را به دست آورند. (بررسی و کاوش)

۲ بتوانند دانش و اطلاعات را در الگوها و موقعیت‌های جدید به کار ببرند، روش‌ها یا محصولات جدیدی ابداع کنند، به مسائل غیرمنتظره پاسخ دهند، درباره موضوعات محیطی و اجتماعی پیشنهادهایی ارائه کنند. (خلاقیت)

۳ توانایی مشارکت و کارگروهی را در محیط‌ها و جوامع گوناگون (خانه، مدرسه، محله و ...) به دست آورند. (مشارکت)

۴ بتوانند رابطه مؤثر و مفید با دیگران و با نهادهای مختلف در مقیاس‌های «خانه، مدرسه، محله و جامعه» برقرار کنند. (برقراری ارتباط)

۵ بتوانند ضمن برقراری ارتباط مناسب با منابع مختلف اطلاعاتی (فهم روابط علت و معلولی، توالی موضوعات، درک متن، ارتباط و عناصر یک رویداد یا پدیده و ...) ایده‌ها و اطلاعات را به شکل‌های مختلف پردازش و بیان کنند. (برقراری ارتباط)

۶ بتوانند موضوعات محیطی و اجتماعی را بر مبنای استنباط و تلقی خویش نقد و بررسی و احساس و نظر خود را بیان و آینده‌ترجیحی و احتمالی را در برخی زمینه‌ها پیش‌بینی کنند. (واکنش شخصی و اظهار نظر)

۱۰-۱- اهداف (برون دادهای یادگیری) دوره اول متوسطه (پایه نهم) درس مطالعات اجتماعی

هدف (پیامدهای یادگیری)	شماره هدف	حوزه موضوعی
<p>۱ ■ دانش آموزان مهم ترین رویدادهای سیاسی و اجتماعی دوران صفویه تا قاجاریه را بررسی و تحلیل و برخی شخصیت‌هایی را که برای رهایی ایران از سلطه بیگانگان تلاش کرده‌اند شناسایی و معرفی می‌کنند.</p> <p>۲ ■ دانش آموزان با بررسی شواهد و مدارک، ویژگی‌ها و علل و عوامل انقلاب مشروطیت و انقلاب اسلامی را شناسایی و بیان می‌کنند.</p>	۱ ۲	زمان، تداوم و تغییر
<p>۳ ■ دانش آموزان ابعاد و لایه‌های فرهنگ و هویت و ارتباط آنها را با یکدیگر از طریق شناسایی مصادیق و نمونه‌ها تحلیل و ارزیابی می‌کنند.</p> <p>۴ ■ دانش آموزان ویژگی‌های هویت ایرانی (جغرافیایی، تاریخی، اسلامی، فرهنگی ...) را شناسایی و معرفی می‌کنند.</p>	۳ ۴	فرهنگ و هویت
<p>۵ ■ دانش آموزان نتایج حرکات وضعی و انتقالی سیاره زمین و ویژگی‌های سنگ کره و آب کره و هواکره را به عنوان بستر زندگی انسان تجزیه و تحلیل می‌کنند.</p> <p>۶ ■ دانش آموزان الگوهای نامتوازن پراکندگی جمعیت و نابرابری توسعه انسانی در مناطق مختلف جهان را بررسی و علل و عوامل آن را تشریح می‌کنند.</p>	۵ ۶	فضا و مکان
<p>۷ ■ دانش آموزان با شناسایی ویژگی‌ها و کارکردهای خانواده سالم و نقش آن در جامعه، روابط خانوادگی را از منظر آموزه‌های دینی و اجتماعی بررسی نموده و به اصلاح رفتارها و نقش‌های خود در حال و آینده ترغیب می‌شوند.</p> <p>۸ ■ دانش آموزان برخی حقوق شهروندی را از قانون اساسی استخراج و تکالیف متقابل دولت - ملت را تشریح می‌کنند.</p>	۷ ۸	نظام اجتماعی
<p>۹ ■ دانش آموزان با بررسی ویژگی‌ها و الگوی پراکندگی زیست بوم‌های جهان، علل و عوامل تخریب منابع گیاهی و جانوری و کاهش تنوع زیستی را تجزیه و تحلیل و راهکارهایی برای حفاظت از زیست کره ارائه می‌دهند.</p> <p>۱۰ ■ دانش آموزان انواع فعالیت‌ها را در سطوح مختلف (فردی، خانوادگی، مدرسه، محله ...) از منظر بهره‌وری بررسی و راهکارهایی برای ارتقای بهره‌وری و بهره‌وری سبز ارائه نموده و به کار می‌بندند.</p>	۹ ۱۰	منابع و فعالیت‌های اقتصادی

جدول پونشن دروس در زمینه مهارت‌های کاوشگری و مهارت‌های زندگی و پرورش هوش‌های چندگانه (بخش جغرافیا)

فصل	درس	فعالیت	مهارت‌های کاوشگری	مهارت‌های اجتماعی و مهارت‌های زندگی	مهارت‌های سواد خواندن	مهارت‌های حساسی و عددی	پرورش هوش‌های چندگانه
اول	درس ۱	– پرس‌وجو کنید که آیا تاکنون در اکتشافات فضایی، اثری از حیات در نقاط دیگر فضا یافت شده است (ص ۴)	کاوش و بررسی	–	–	–	هوش فضایی – مکانی و طبیعت‌گرا
		– به نظر شما چرا در کاوش‌های فضایی به تحقیق درباره سیاره بهرام بسیار توجه می‌شود؟ (ص ۴)	بررسی و اظهار نظر و واکنش شخصی	–	–	–	هوش فضایی – مکانی
	– مردم بندرعباس برای اینکه در جهت قبه قرار بگیرند، بیشتر به سمت غرب متمایل می‌شوند یا مردم تبریز؟ (ص ۸)	بررسی و کاوش	قبه‌یابی	–	–	–	هوش فضایی – مکانی
	درس ۲	– با توجه به نقشه مناطق زمانی، بگویید اگر کسی از تهران به پاریس سفر کند باید ساعت خود را جلو بکشد یا عقب؟ چرا؟ (ص ۱۱)	برقراری ارتباط	کاربرد ساعت	–	مهارت حساسی و عددی	هوش فضایی – مکانی هوش منطقی – ریاضی
دوم	درس ۴	– اگر مسافری از تهران به توکیو (ژاپن) سفر کند، باید ساعت خود را جلو بکشد یا عقب؟ چرا؟ (ص ۱۱)	برقراری ارتباط	–	–	مهارت حساسی و عددی	هوش فضایی – مکانی
		– با مشاهده دقیق محیط زندگی خود بگویید چه کارها و فعالیت‌هایی موجب آلودگی هوا می‌شود. حداقل به سه مورد اشاره کنید (ص ۲۷)	بررسی و کاوش و اظهار نظر و واکنش شخصی	حفظ محیط زیست	–	–	–
دوم	درس ۴	– به‌طور گروهی، پوستری با موضوع حفاظت از آب‌های خلیج فارس برای گروه‌هایی فرضی سران کشورهای منطقه طراحی کنید و پیامی نیز روی آن بنویسید (ص ۲۸)	برقراری ارتباط و مشارکت	حفظ محیط زیست	–	–	هوش بیانی و هوش جسمی – حرکتی

جدول پونشش دروس در زمینه مهارت‌های کاوشگری و مهارت‌های زندگی و پرورش هوش‌های چندگانه (بخش جغرافیا)

فصل	درس	فعالیت	مهارت‌های کاوشگری	مهارت‌های اجتماعی و مهارت‌های زندگی	مهارت‌های سواد خواندن	مهارت‌های حساسی و عددی	مهارت‌های حساسی و عددی	پرورش هوش‌های چندگانه
سوم	درس ۵	<ul style="list-style-type: none"> به‌طور گروهی، یک برگه تبلیغاتی (پروپونر) مسافرتی برای مسافران یکی از زیست‌بوم‌ها تهیه کنید. 	مشارکت و برقراری ارتباط	کسب و کار	-	-	هوش جسمی-حرکتی هوش طبیعت‌گرا	
چهارم	درس ۸	<ul style="list-style-type: none"> با توجه به جدول و نقشه، چند کشور ژروتمند و چند کشور فقیر و چند کشور با درآمد متوسط نام ببرید. (ص ۵۳) 	برقراری ارتباط	-	-	مهارت‌های حساسی و عددی	هوش منطقی-ریاضی	
		<ul style="list-style-type: none"> جدول میزان تولید ناخالص داخلی، تعداد ارقام مربوط به میزان تولید کشورهای به ترتیب از رتبه ۱ تا ۱۷۷ چه تغییری می‌کند. (ص ۵۳) 	بررسی و برقراری ارتباط	-	-	مهارت‌های حساسی و عددی	هوش بانی	

جدول پوشش دروس در زمینه مهارت‌های کاوشگری و مهارت‌های زندگی و پرورش هوش‌های چندگانه (بخش تاریخ)

مهارت‌های برورش هوش‌های چندگانه	مهارت‌های حسابی و عددی	مهارت‌های خواندن	مهارت‌های اجتماعی و زندگی	مهارت‌های کاوشگری	فعالیت	درس	فصل
هوش حرکتی - جسمانی و هوش بیانی و هوش فضایی و مکانی	-	-	مهارت اجتماعی - کسب و کار	بررسی و کاوش - خلاقیت - برقراری ارتباط	تصاویر و کارت‌پستال‌هایی از میدان نقش جهان اصفهان تهیه کنید و با خود به کلاس بیاورید. بناهای اصلی این مجموعه تاریخی را مشخص کنید و کارکرد هر یک از بناها و خود میدان را توضیح دهید. (ص ۷۰)	پنجم	
هوش حرکتی	-	مهارت خواندن	مهارت اجتماعی	بررسی و کاوش، برقراری ارتباط، مشارکت	با رجوع به پایگاه اینترنتی شبکه رشد به نشانی www.toshid.ir درباره جشن نوروز و عزاداری امام حسین در صفویه اطلاعاتی گردآوری کنید و آنها را به شکل روزنامه دیواری ارائه دهید. (ص ۷۰)	درس ۱۰	
هوش بیانی - لفظی	-	مهارت خواندن متن، استخراج نکات کلیدی	-	بررسی، برقراری ارتباط	با راهنمایی دبیر خود متن خود را در کلاس بخوانید و به پرسش‌های زیر پاسخ دهید: (الف) این فرمان توسط چه کسی صادر و توسط چه کسی ابلاغ شد؟ (ب) چرا ناصرالدین شاه امتیاز توتون و تنباکو را لغو کرد؟ (پ) لغو این امتیاز چه سودی برای مردم داشت؟ (ت) در چه تاریخی لغو شد؟ (ث) وقتی متن این سند را می‌خوانید چه نکته‌هایی شما را بیشتر به فکر و می‌دارد و یا توجه شما را جلب می‌کند؟ (ص ۸۳)	درس ۱۲	ششم

جدول پوشش دروس در زمینه مهارت‌های کاوشگری و مهارت‌های زندگی و پرورش هوش‌های چندگانه (بخش تاریخ)

فصل	درس	فعالیت	مهارت‌های کاوشگری	مهارت‌های اجتماعی و زندگی	مهارت‌های سواد خواندن	مهارت‌های حسابی و عددی	پرورش هوش‌های چندگانه										
ششم	درس ۱۲	<p>– با مطالعه متن به پرسش‌های زیر پاسخ دهید.</p> <p>تعداد دستگاه‌های بافندگی دستی شیراز که در اوایل حکومت قاجار ۵۰۰ واحد بود، حدود ۶۰ سال بعد به ۱۰ واحد کاهش یافت که آنها هم پارچه‌های زیر و خشن می‌بافتند. در همان دوره، تعداد کارگاه‌های حریربافی اصفهان نیز از ۱۲۵۰ واحد به ۱۲ واحد رسید و مردم آن شهر، مصرف‌کننده پارچه‌های نخی کارخانه‌های انگلستان شدند. (ص ۸۴)</p>	بررسی و کاوش و برقراری ارتباط	–	مهارت خواندن و استخراج نکات کلیدی	–	هوش منطقی										
هفتم	درس ۱۶	<p>– نمودار روند تأسیس حکومت جمهوری اسلامی را تکمیل کنید. (ص ۱۰۸)</p> <table border="1" style="margin-left: auto; margin-right: auto;"> <tr> <td>تعیین هیئت دولت</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>تعیین نظام سیاسی</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </table>	تعیین هیئت دولت					تعیین نظام سیاسی					بررسی و کاوش و برقراری ارتباط	–	مهارت خواندن نمودار	–	هوش منطقی-ریاضی
		تعیین هیئت دولت															
تعیین نظام سیاسی																	
		<p>– به دو گروه الف و ب تقسیم شوید و مجله تاریخ شفاهی کلاس خود را به ترتیب زیر طراحی کنید:</p> <p>۱- اعضای گروه الف با پدر، مادر، پدربزرگ، مادربزرگ و یا یکی از بستگان خود را که در ظاهرات دوران انقلاب حضور داشته‌اند گفت‌وگو کنید و خاطرات آنان را از روزهای انقلاب بنویسند.</p> <p>۲- اعضای گروه ب با یکی از بستگان یا آشنایان خود که در جنگ تحمیلی حضور داشته‌اند، گفت‌وگو کنند و گزارش آن را به صورت کتبی ارائه دهند (ص ۱۱۲)</p>	بررسی برقراری ارتباط	مهارت اجتماعی، گفت‌وگو و بیان نکات کلیدی	مهارت گفت‌وگو	–	هوش حرکتی										
			بررسی و مشارکت	مهارت اجتماعی و گزارش دادن	–	–	هوش حرکتی-بنایی										

جدول پوشش درس در زمینه مهارت‌های کاوشگری و مهارت‌های زندگی و پرورش هوش‌های چندگانه (بخش مدنی)

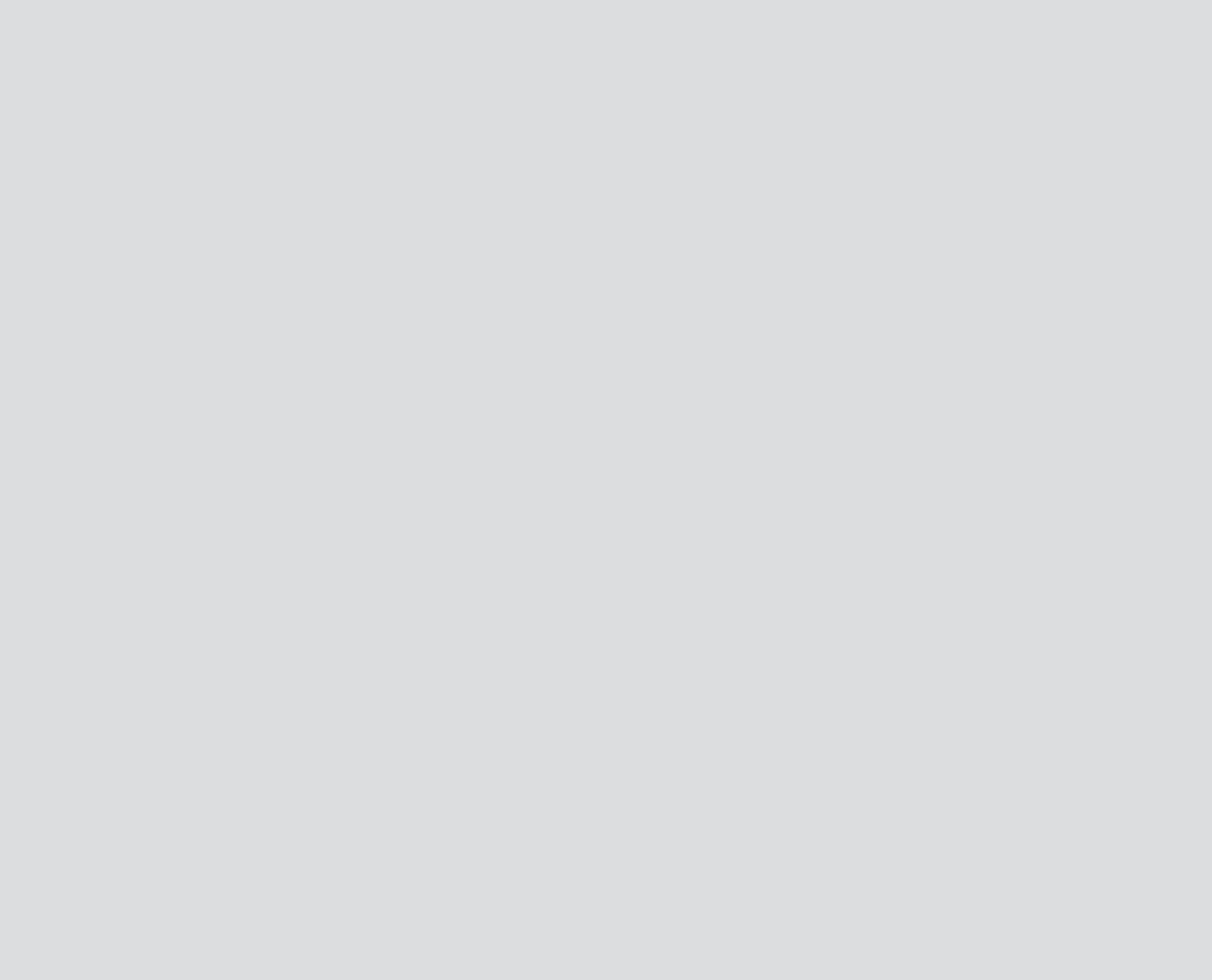
فصل	درس	فدائیت	مهارت‌های کاوشگری	مهارت‌های اجتماعی و زندگی	مهارت‌های سواد خواندن	مهارت‌های حسابی و عددی	پرورش هوش‌های چندگانه
نهم	درس ۱۸	<p>– با نوشتن نامه یک دوست فرضی خارجی یا طراحی پوستر ویژگی‌های هویت ایرانی را به مردم کشورهای دیگر معرفی کنید. (ص ۱۲۵)</p> <p>– چند مورد از هنرچهارها و ارزش‌هایی را که در محل زندگی شما وجود دارد و فکر می‌کنید با عقاید و آموزه‌های اسلامی سازگاری ندارد، شناسایی و بیان کنید و برای تغییر آنها پیشنهادی بدهید. (ص ۱۲۶)</p>	<p>بررسی و کاوش، برقراری ارتباط و اظهار واکنش نظر شخصی</p>	<p>مهارت اجتماعی، بیان ایده‌ها در قالب نامه</p>	<p>مهارت سواد خواندن</p>	–	<p>هوش جسمی-حرکتی</p> <p>لفظی و بیاپی</p>
		<p>– شاید تا کنون به منطقه‌ای از ایران سفر کرده و متوجه شده باشید که نوع گویش، پوشش، تغذیه، آداب و رسوم، عارفان، ساختمان‌ها، وسایل و ... مردم آن منطقه با محل زندگی شما تفاوت دارد. خاطرات خود را از یکی از این سفرها با تأکید بر نடைها و هنرچهارهایی که در آن منطقه مشاهده کرده‌اید، بنویسید و در کلاس بخوانید. (ص ۱۲۶)</p>	<p>برقراری ارتباط و اظهار نظر واکنش شخصی</p>	<p>مهارت اجتماعی</p> <p>بازگویی خاطرات سفر و مشاهدات خود</p>	<p>مهارت سواد خواندن</p>	–	<p>هوش بیانی- لفظی، طبیعت‌گرا و بین فردی</p>

جدول پوشش درس در زمینه مهارت‌های کاوشگری و مهارت‌های زندگی و پرورش هوش‌های چندگانه (بخش مدنی)

فصل	درس	فعالیت	مهارت‌های کاوشگری	مهارت‌های اجتماعی و مهارت‌های زندگی	مهارت‌های سواد خواندن	مهارت‌های حسابی و عددی	پرورش هوش‌های چندگانه
دهم	درس ۱۹	– در شهر یا روستای شما برای تولد نوزاد، چه آداب و رسومی اجرا می‌شود؟ پرس و جو کنید و این آداب و رسوم را با ذکر ارزش‌ها و عقایدی که برای انجام هر یک از آنها وجود دارد توضیح دهید. (ص ۱۲۸)	کاوش و بررسی، برقراری ارتباط	مهارت اجتماعی	-	-	هوش بیانی – لفظی
		– یک برگه نیت مشاهدات تهیه کنید. رفتار یک کودک در خانواده خودتان یا اطرافیان و خویشان، را به دقت در نظر بگیرید و مشاهده کنید. چند مورد از رفتارهایی را که از او به‌طور مستقیم (از راه تقلید کردن بدون آگاهی) و مستقیم (از راه آموزش) آموخته‌است، شناسایی و یادداشت کنید و در کلاس بگویید. (ص ۱۳۲)	بررسی و کاوش، برقراری ارتباط، اظهار نظر شخصی	مهارت‌های اجتماعی و مشارکت‌سیاسی	-	-	هوش بیانی
یازدهم	درس ۲۰	– برای قدردانی از یک یا چند نفر از اعضای خانواده خود (پدر، مادر، برادر و خواهر) طرحی تهیه کنید. درباره زمان مناسب و شیوه قدردانی فکر کنید و ابتکاری به خرج دهید. طرح خود را بنویسید و به معلم بدهید. سپس آن را به اجرا در آورید. (ص ۱۴۰)	برقراری ارتباط و خلاقیت	مهارت اجتماعی، ارتباط مؤثر با اعضای خانواده	-	-	هوش بیانی – لفظی و هوش بین فردی
		– به‌طور گروهی یا فردی، نام‌های به‌نمایندگان شورای اسلامی شهر یا روستای زندگی خود بنویسید و در آن یکی از مسائل و مشکلات منطقه خود را مطرح کنید و برای حل آن پیشنهادی بدهید. (ص ۱۵۴)	برقراری ارتباط، کاوش و بررسی، مشارکت، خلاقیت و واکنش شخصی و اظهار نظر	مهارت اجتماعی و مشارکت‌سیاسی	-	-	هوش بیانی

جدول پوشش دروس در زمینه مهارت‌های کاوشگری و مهارت‌های زندگی و پرورش هوش‌های چندگانه (بخش مدنی)

فصل	درس	فعالیت	مهارت‌های کاوشگری	مهارت‌های اجتماعی و زندگی	مهارت‌های سواد خواندن	مهارت‌های حسابی و عددی	پرورش هوش‌های چندگانه
دوازدهم	درس ۲۳	یکی از عادت‌های غلط بعضی از دانش‌آموزان مصرف نادرست و بی‌رویه کاغذ است. چند راهکار برای به‌روزی در مصرف کاغذ پیشنهاد کنید و توافق کنید که آن راهکارها عملی شوند. (ص ۱۶۱)	بررسی و کاوش	مهارت اجتماعی	-	-	هوش بیانی - لفظی و بین فردی
	درس ۲۴	مسعود و پسر عموش به مسافرت رفته و در مهمان‌سرای اقامت داشتند. یک روز برای گردش در شهر از مهمان‌سرای بیرون رفتند هنوز چند قدمی از آنجا دور نشده بودند که مسعود گفت: «فراموش کردم که لامپ‌ها و کولر خانه را خاموش کنم. باید برگردم و این کار را انجام دهم» ولی پسر عموش گفت: «لازم نیست ما برای اقامت‌مان و چیزهایی که مصرف می‌کنیم پول می‌دهیم» شما کدام نظر را درست می‌دانید؟ چرا؟ (ص ۱۶۶)	اظهار نظر و واکنش شخصی برقراری ارتباط	مهارت زندگی و حفاظت از منابع	-	-	هوش بین فردی
	کاربرگ شما	حل مسئله - در مورد هزینه‌های برگزاری جشنواره مقاله‌های برتر است که در آن اجازه محل، هزینه رفت‌وآمد و هزینه دستمزد استاد و... در نظر گرفته شده است. از دانش‌آموز سؤال شده اگر قرار باشد امسال دوباره این جشنواره برگزار شود چگونه می‌شود هزینه‌ها را کاهش داد؟ با راه‌حل پیشنهادی هزینه کل چقدر کاهش می‌یابد؟	برقراری ارتباط، اخلاقیات	مهارت زندگی، بالا بردن بهره‌وری	-	مهارت‌های حسابی و عددی	هوش منطقی و ریاضی

بخش ۲

راهنمای تدریس فصول

شبکه مفهومی فصل اول (سیاره ما زمین)

مفاهیم کلیدی	حوزه‌های موضوعی	
<p>اختلاف زمان در مناطق مختلف زمین، طول و عرض جغرافیایی، جایگاه زمین در منظومه شمسی</p>	مکان و فضا	
<p>نتایج حرکات وضعی و انتقالی زمین برای زندگی انسان</p>		
<p>علل و پیامدهای حرکت وضعی و انتقالی زمین</p>	زمان، تداوم و تغییر	
<p>تفکر در آیات قرآن کریم و احادیث مربوط به پدید آمدن شب و روز و تغییر فصول و آسمان‌ها و زمین</p>	فرهنگ و هویت	
<p>قدردانی از خالق هستی و تفکر در آیات و نشانه‌های عظمت خداوند (رابطه با خالق)</p>	ارزش‌ها و اخلاق	
	مستولیت‌پذیری	
	<p>بررسی و کاوش، برقراری ارتباط، خلاقیت، مشارکت و واکنش شخصی و اظهار نظر</p>	مهارت‌های کاوشگری

گوی آبی زیبا

درس
یکم

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند :

- سیارات منظومه خورشیدی را نام ببرند و سیارات درونی و بیرونی را با هم مقایسه کنند.
- با مراجعه به کتاب‌های علوم و نجوم، برخی از شگفتی‌های کیهانشان‌ها و اجرام آسمانی را استخراج و در کلاس بخوانند.
- مدار و نصف‌النهار و طول و عرض جغرافیایی را تعریف کنند و روی نقشه یا شکل نشان بدهند.
- جهت قبله در کشور ایران (و تفاوت آن با کشورهای دیگر) را با توجه به نقشه نشان دهند و بیان کنند.
- نتایج حرکت وضعی زمین و اختلاف ساعت واقعی و رسمی را بیان کنند.
- ویژگی‌ها و نتایج حرکات انتقالی زمین با توجه به اثرات مایل بودن محور قطب‌ها را توضیح دهند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کره جغرافیایی به تعداد گروه‌های دانش‌آموزان، پوسترها و چارت‌های منظومه شمسی، مدل‌های گردش زمین به دور خورشید که در صنایع آموزشی تولید شده است، وسیله‌ای دارای «GPS» (برای مثال تلفن همراه)، نقشه جهان‌نما، فیلم‌های آموزشی مربوط به جایگاه زمین در فضا و حرکات زمین، دست‌سازهای که بتوان با آن مفهوم درجه را در طول و عرض جغرافیایی نشان دهد.

آماده کنید

■ برای توضیح درس می‌توانید :

(الف) متن سخنان فضانورد روسی مسلمان را برای دانش‌آموزان بخوانید.

نکته

این فضانورد مسلمان «سالیجان شریف»، فضانوردی روس و اهل قرقیزستان است که در سال ۱۹۹۸ میلادی با شاتل فضایی «اندیور» و در سال ۲۰۰۴ میلادی با فضاپیما «سایوز» به فضا سفر کرد و بیش از ۲۰۰ روز در فضا بود. وی ۱۰ سال دوره آمادگی برای سفر به فضا را گذرانده است. این فضانورد در سال ۱۳۹۱ هجری شمسی به ایران سفر و در جلسه علمی دانشجویان دانشگاه دامغان و شاهرود شرکت کرد.

(ب) فیلمی کوتاه و جذاب درباره یک سفینه فضاپیما نمایش دهید.

(ج) از دانش‌آموزان بپرسید آیا سفر به فضا برای آنها جذاب است؟ آیا دوست دارند به فضا سفر کنند؟

چرا؟ چه چیزهایی می‌خواهند درباره فضا بدانند؟

البته موضوع نجوم، هم برای دانش‌آموزان و هم بزرگسالان همواره پدیده‌ای جذاب بوده است. به دانش‌آموزان فرصت دهید تعدادی از پرسش‌های خود را برای ایجاد انگیزه در کلاس مطرح کنند. هرچند برای معلم امکان پاسخگویی به همه پرسش‌ها هم از نظر محدودیت زمانی و هم احاطه بر موضوعات نجوم، وجود ندارد. با این حال، معلم می‌تواند دانش‌آموزان را ترغیب به مطالعه و کاوشگری نماید و منابع موردنظر را به آنها معرفی کند.

ضمناً توجه داشته باشید که در کتاب علوم تجربی امسال موضوع منظومه خورشیدی، تفاوت سیارات بیرونی و درونی و ویژگی‌های سیارات و موضوعاتی از این قبیل درج شده که می‌تواند این بحث را تکمیل کند. لطفاً این بخش کتاب علوم را مطالعه نموده و ضمناً مباحث را در حد کتاب مطالعات اجتماعی مطرح فرمایید. توجه کنید که این بخش در واقع مروری بر جایگاه زمین در فضا به عنوان مقدمه بخش جغرافیا تلقی می‌شود زیرا در کتاب امسال موضوعات در سطح سیاره زمین طرح شده است.

آموزش دهید

■ با نمایش پوسترها و نقشه‌ها و استفاده از عکس، اسلاید و تصاویر کتاب، منظومه خورشیدی را توضیح دهید و با ایجاد فضای پرسش و پاسخ، دانش‌آموزان را به مقایسه وادارید.

نکته ۱

سیاره پلوتو

در گذشته تعداد سیاره‌های منظومه شمسی را ۹ سیاره می‌دانستند ولی با توجه به معیارهایی که در آخرین جلسه انجمن بین‌المللی نجوم در سال ۲۰۰۶ میلادی ارائه شد، پلوتو از لیست سیارات حذف شد. از کشف پلوتو بیش از ۷۰ سال می‌گذرد. پلوتو جرم دوردستی است. بر طبق تعریف انجمن بین‌المللی نجوم سیاره جرمی است که به دور ستاره‌ای می‌چرخد، به تعادل هیدرواستاتیکی رسیده و در کمربند سیارک‌ها قرار ندارد و به‌عنوان قمر نیز به دور سیاره‌ای نمی‌گردد.

نکته ۲

قمرهای مشتری

تعداد قمرهای مشتری در دانشنامه رشد و سایر فرهنگنامه‌ها و کتاب علوم تجربی این پایه، ۱۶ قمر ذکر گردیده است هرچند تاکنون بیش از ۶۰ قمر برای این سیاره کشف شده که هنوز نامی برای آنها انتخاب نشده است، به‌نظر می‌رسد این ۱۶ قمر را بتوان قمرهای اصلی سیاره مشتری محسوب کرد.

■ بخشی از شگفتی‌های منظومه خورشیدی و کهکشان راه شیری در کتاب نوشته شده است. شما با افزودن مطالبی دیگر توجه آنها را به عظمت و شگفتی‌های آفرینش خداوند معطوف نمایید. سپس از یکی از دانش‌آموزان بخواهید آیه ۵۷ سوره غافر را ترجیحاً با صوت زیبا قرائت نماید و شما معنی و تفسیر آیه را توضیح دهید. فعالیت‌های (۱) و (۲) را در کلاس و در حین تدریس انجام دهید.

پاسخ صحیح فعالیت‌ها

۱ زمین از سه سیاره درونی بزرگ‌تر است. بخش عمده‌ای از سطح سیاره زمین را آب فراگرفته است. بر روی سیاره زمین حیات وجود دارد. در سیارات تیر و ناهید موجود زنده‌ای وجود ندارد (فاصله نزدیک به خورشید و گرمای شدید) و در سیاره بهرام (مریخ) نیز تاکنون اثری از حیات کشف نشده است.

سرعت گردش زمین به دور خورشید با سه سیاره دیگر متفاوت است (به علت تفاوت طول مدار): مثلاً تیر هر ۸۸ روز زمینی یک بار خورشید را دور می‌زند و سرعت آن بسیار زیاد است و ناهید هر ۲۲۵ روز زمینی یک بار به دور خورشید می‌گردد و بهرام هر ۶۸۷ روز زمینی به دور خورشید می‌گردد. برعکس زمین، در جو سیاره تیر، ناهید و بهرام (مریخ) اکسیژن وجود ندارد یا میزان آن بسیار ناچیز است. قسمت اعظم جو بهرام و ناهید را دی‌اکسید کربن تشکیل می‌دهد.

۲ سیارات درونی بیشتر از سنگ ساخته شده‌اند (کوچک‌تر و چگالی‌تر هستند). سیارات بیرونی بزرگ‌تر و از گاز و یخ تشکیل شده‌اند (غول‌های گازی و یخی). تعداد قمرها در سیارات درونی کم است یا قمر ندارند ولی تعداد قمرها در سیارات بیرونی زیاد است. مدار گردش سیارات درونی به دور خورشید برخلاف سیارات بیرونی کوتاه‌تر و یک دور گردش آنها به دور خورشید در زمان کمتری صورت می‌گیرد.

۳ الف) خیر، ولی این سؤال همواره ذهن دانشمندان را به خود مشغول کرده است.

ب) زیرا مریخ بیشترین شباهت را در میان سیارات به زمین دارد.

فاصله مناسب از خورشید و کشف وجود مقداری آب مایع، سنگ آهن و گاز متان.

۴ پاسخ‌ها متفاوت است. به علاوه تعداد شگفتی‌ها بسیار زیاد است. هریک از سیارات و ستاره‌ها و اجرام به تنهایی شگفتی‌های بی‌شماری دارند.
برای مثال:

الف) دمای سطح سیاره زهره داغ‌تر از سرب مذاب است، در سیاره نپتون بادهایی با سرعت ۱۱۰۰ کیلومتر در ساعت می‌وزند. فاصله نپتون از خورشید بیش از ۴ میلیارد کیلومتر است (در مقایسه با فاصله ۱۵۰ میلیون کیلومتری زمین تا خورشید). قطر حلقه‌های زحل ۲۰۰ برابر قطر زمین است یعنی یک میلیارد کره زمین را می‌توان داخل این حلقه جا داد.

«چنانچه همین عبارت شگفتی‌های کیهان یا منظومه شمسی را وارد اینترنت کنید، می‌توانید به مطالب زیادی دست پیدا کنید. همچنین جست‌وجو در پایگاه‌های اینترنتی با کلید واژه شگفتی‌های منظومه شمسی، فیلم‌های زیادی را در اختیار شما خواهد گذاشت».

ب) تفکر درباره آنها نشان‌دهنده بزرگی و عظمت خداوند تبارک و تعالی است و اینکه جهان دارای آفریننده‌ای حکیم است و همان توصیه قرآن کریم است که در عظمت خلقت و آیات خداوند تفکر کنید.

ج) بیشتر مفسران، این آیه را پاسخی به مجادله مشرکان در مورد معاد دانسته‌اند و برخی نیز آن را مربوط به کبر متکبران مغرور دانسته‌اند. با توجه به آیات بعدی، این آیه می‌خواهد بگوید خدایی که توانایی خلق این کرات عظیم و کهکشان‌های گسترده را دارد و می‌تواند آنها را اداره و تدبیر کند، چگونه از احیای مردگان در عالم آخرت عاجز و ناتوان خواهد بود. در واقع این جهل و نادانی مردم است که به آنها اجازه درک این حقایق را نمی‌دهد.

■ در بحث موقعیت مکانی و طول و عرض جغرافیایی، پیشنهاد می‌شود مدارات و نصف‌النهارات را روی دایره‌هایی ترسیم نموده و فعالیت‌هایی در این زمینه طراحی کنید. سپس برگه را کپی نموده و در اختیار دانش‌آموزان بگذارید.

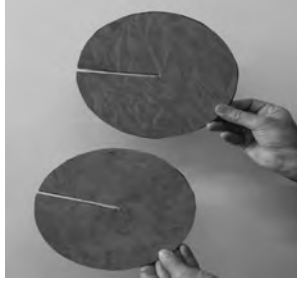
همچنین از آنها بخواهید روی کاغذ دایره‌هایی ترسیم کنند و بر روی هر دایره، مدارات و نصف‌النهارات را بکشند.

■ به دانش‌آموزان نشان دهید که طول مدارها از استوا به قطب کم می‌شود (قطر دایره‌ها کوچک می‌شود) اما نصف‌النهارها طول مساوی دارند و باید به صورت نیم‌دایره‌هایی باشد که از قطب شمال تا جنوب رسم می‌شوند.

■ تعدادی کره جغرافیایی به کلاس ببرید و بین گروه‌ها تقسیم کنید و فعالیت‌های ۵ و ۶ صفحه ۶ کتاب را انجام دهید.

توجه کنید در صورتی که این کار در کلاس انجام شود و تک‌تک دانش‌آموزان فرصت مشاهده و دنبال کردن مدارات و نصف‌النهارات و پیدا کردن خط استوا و نصف‌النهار مبدأ را پیدا کنند، این مفاهیم را به صورت پایدار می‌آموزند.

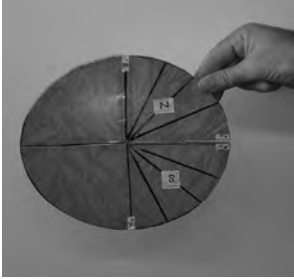
■ در بحث مربوط به مفهوم طول و عرض جغرافیایی، یکی از مشکلات دانش‌آموزان این است که نمی‌توانند درک کنند فاصله یک مدار تا استوا بر حسب درجه یعنی چه؟ در واقع آنها ممکن است این فاصله را فقط بر حسب خطی که بر روی کره از استوا تا آن مدار رسم می‌شود بیندارند و معنی اینکه مداری 30° درجه یا 45° درجه یا 90° درجه است را ندانند. برای فهم بهتر این موضوع پیشنهاد می‌شود وسیله صفحه بعد را بسازید و به کلاس ببرید.

۱

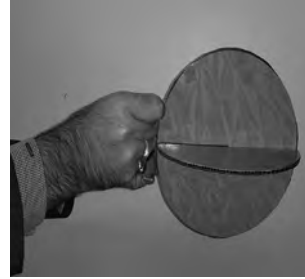
۲

۳

۴

۵

۶

۷

«این وسیله توسط آقای یدالله رحمانی یکی از دبیران مبتکر و فعال مطالعات اجتماعی شهر تهران ساخته شده است.»

■ با باز و بسته کردن دایره‌ها در جهت عمودی یا افقی، کم و زیاد شدن درجه طول و عرض جغرافیایی و زاویه‌ای را که بین دو نیم دایره ایجاد می‌شود، بیان کنید و نشان دهید. اکنون که به کمک این وسیله مفهوم درجه را آموزش دادید، فهم تصویر زوایای داخل کره در صفحه ۷ کتاب آسان تر می‌شود. در این مرحله برای تعمیق بیشتر یادگیری، ابتدا فعالیت شماره ۷ صفحه ۷ کتاب را با استفاده از کره‌های جغرافیایی انجام دهید و سپس از دانش آموزان بخواهید کاربرگه‌های (۱) و (۲) را در کلاس حل کنند.

پاسخ کاربرگه شماره ۱

کاربرگه شماره ۱

طول و عرض جغرافیایی

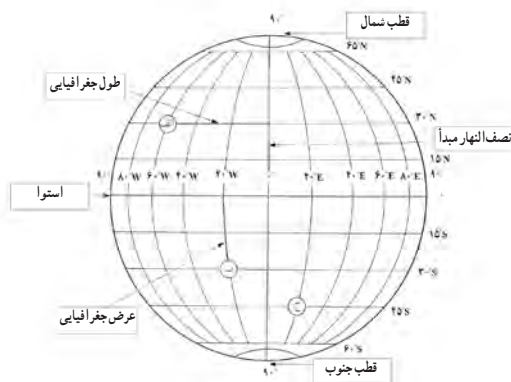
به شکل کره زمین که خط‌های فرضی نصف‌النهار و مدار از آن عبور کرده‌اند، دقت کنید. این خط‌ها با قطع کردن یکدیگر، شبکه‌هایی را به وجود آورده‌اند.

۱- هر یک از عبارات‌های زیر را مانند مثال در جای مربوط بنویسید.

نصف‌النهار مبدأ قطب جنوب استوا عرض جغرافیایی طول جغرافیایی

۲- با توجه به شکل زیر طول و عرض جغرافیایی مکان‌های زیر را بنویسید.

مکان	طول جغرافیایی	عرض جغرافیایی
الف	$60^{\circ}W$	
ب		30° درجه جنوبی
ج	20° درجه شرقی	45° درجه جنوبی

پاسخ کاربرگه شماره ۲

۱ توجه کنید ذکر دقیق اعداد لازم نیست و ذکر نزدیک‌ترین طول و عرض جغرافیایی کافی است. ضمناً

دانش آموزان در درس ریاضی با تقسیمات درجه که شامل هر درجه 60° دقیقه و هر دقیقه 60° ثانیه است آشنا شده‌اند.

(رودبار) $28^{\circ}N$ شمالی و $58^{\circ}E$ شرقی

(رفسنجان) $4^{\circ}N$ و 3° شمالی و $56^{\circ}E$ شرقی

(یزد) حدود $32^{\circ}N$ شمالی و $4^{\circ}E$ و 54° شرقی

(بندرعباس) حدود $27^{\circ}N$ شمالی و $2^{\circ}E$ و 56° شرقی

۲ نام شهرها و روستاهای نقاط زیر:

(سردشت) $3^{\circ}N$ و 26° شمالی و $58^{\circ}E$ شرقی

(بردسیر) $3^{\circ}N$ شمالی و $3^{\circ}E$ و 56° شرقی

(مهاباد) $55^{\circ}N$ و 31° شمالی و $56^{\circ}E$ شرقی

۳ خیر، زیرا کشور ایران در نیمکره شمالی (N) یعنی شمال خط استوا و در نیمکره شرقی (E) یعنی شرق نصف النهار مبدأ واقع شده و در نتیجه همواره از علائم «N» و «E» برای طول و عرض جغرافیایی آن استفاده می‌شود. ■ در مرحله بعد با استفاده از تلفن همراه یا رایانه، سامانه موقعیت یاب جهانی «GPS» را توضیح دهید. چنانچه دانش آموزان از «GPS» در آدرس یابی استفاده کرده‌اند، اجازه بدهید طرز کار و تجربه خود را در کلاس بازگو نموده و نمایش دهند.

(فعالیت شماره ۲ به کار ببندیم صفحه ۱۴ را انجام دهید).

پاسخ صحیح فعالیت صفحه ۸

قبل از اینکه به موضوع قبله یابی بپردازید به منظور مرور جهت های اصلی و فرعی از دانش آموزان بخواهید جهت های اصلی و فرعی را روی یک کاغذ رسم کنند و ترسیم آنها را کنترل کنید و ببینید آیا جهت ها را درست نام گذاری کرده اند یا خیر.

یک نقشه جهان نما را روی تابلوی کلاس نصب کنید. با توجه به شکل صفحه بعد، فلش هایی به منظور نمایش جهت های اصلی و فرعی با مقوا یا سایر مواد، درست کنید و پشت آنها، چسب یا تکه مغناطیسی قرار دهید که بتوانید آنها را روی جهت های مختلف روی نقشه بچسبانید.

از دانش آموزان بخواهید پای تابلو بیایند و ابتدا جهت های اصلی و فرعی را روی نقشه بچسبانند. سپس بخواهید عربستان و شهر مکه را روی نقشه پیدا کنند و با قرار دادن فلش بر روی تابلو، جهت کشور عربستان و شهر مکه را نسبت به ایران بیان کنند (جنوب غربی).

از دانش آموزان بخواهید از شهرهای دیگر، فلش هایی را به سمت مکه روی تابلو قرار دهند و نتیجه گیری کنید: در کشور ما جهت قبله همواره به سوی جنوب غربی است، با این حال زاویه انحراف یا چرخش به سمت غرب در مکان های مختلف، متفاوت است. با مقایسه چند فلش که در شهرهای مختلف روی نقشه می چسبانید این تفاوت را نشان دهید.

۱

۲

۳

۴

۵

«چگونگی آموزش جهت قبله برای نقشه جنوب غربی آسیا توسط یکی از دبیران مبتکر آقای احمد صمدی»

این آموزش، فهم نقشه فعالیت صفحه ۸ را آسان می‌کند. اکنون از دانش‌آموزان بخواهید فعالیت را انجام دهند و خطوط را روی نقشه رسم کنند.

۹ مردم بندرعباس برای اینکه در جهت قبله قرار بگیرند بیشتر از مردم تبریز به سمت غرب، متمایل می‌شوند.

۱۰ جهت قبله در آدیس آبابا، شمال و در قاهره، جنوب شرقی است.

۱۱ در مالزی، شمال شرقی است.

به پایان ببرید

با مرور و جمع‌بندی دروس به خصوص درباره طول و عرض جغرافیایی از دانش‌آموزان بخواهید هر گروه، یکی از فعالیت‌های شماره ۱ یا ۳ صفحه ۱۴ (به کار ببندیم) را به عنوان تکلیف منزل انتخاب کنند و انجام دهند. دانش‌آموزان می‌توانند طول و عرض جغرافیایی کشور ایران را با مراجعه به اطلس‌ها، پیدا کنند و نشان دهند. به منظور جست‌وجو برای پیدا کردن طول و عرض جغرافیایی شهر یا روستای محل زندگی، منابعی مانند کتاب‌های جغرافیایی یا نقشه در اختیار آنها قرار دهید. البته یافتن درجات مربوطه به آسانی از طریق مراجعه به اینترنت، امکان‌پذیر است.

طول و عرض جغرافیایی کشور ایران (۶۳° ۱۸' - ۴۴° ۵' شرقی) و (۳۹° ۳' - ۲۵° شمالی)

محورهای ارزشیابی

مقایسه سیارات درونی و بیرونی منظومه شمسی، پیدا کردن طول و عرض و مختصات جغرافیایی مکان‌ها، استخراج برخی شگفتی‌های کهکشان‌ها و اجرام آسمانی از منابع معتبر و ارائه در کلاس، تکمیل صحیح کاربرگ‌ها، قبله‌یابی و نمایش جهت قبله بر روی زمین و روی نقشه از محورهای عمده ارزشیابی این درس است که از طریق ابزارهایی چون انجام پرسش‌های شفاهی، چک‌لیست بررسی فعالیت‌ها و تکمیل کاربرگ‌ها و آزمون‌های کتبی و عملکردی (یافتن جهت قبله) مورد ارزشیابی قرار می‌گیرد.

ملاحظات تدریس / دانستنی‌های معلم

■ استفاده از کره جغرافیایی و مدل‌ها، نقشه و دست‌سازه‌هایی مانند آنچه توضیح داده شد، برای فهماندن این درس الزامی است. نمایش فیلم‌های مربوط به منظومه خورشیدی که خوشخانه با مراجعه به پایگاه‌های اینترنتی قابل تهیه است، به جذابیت و فهم بهتر موضوع درس کمک می‌کند.

■ سامانه موقعیت یاب جهانی یا «GPS» توسط وزارت دفاع آمریکا ساخته شده است و عبارت است از ۲۴ ماهواره‌ای که به دور زمین می‌چرخند و تمام جهان را پوشش می‌دهند و جهت شناسایی موقعیت جغرافیایی پدیده‌ها در امور مختلف ناوبری و مهندسی و سدسازی و غیره، کاربران در کشورهای مختلف جهان می‌توانند از آن به رایگان استفاده کنند. از آنجایی که در شرایط بحرانی و جنگ، آمریکا می‌تواند دسترسی به این سامانه را محدود و مختل کند بسیاری از کشورها به فکر قطع وابستگی به آمریکا افتاده‌اند. در روسیه سامانه گلوناس با پوشش جهانی در سال ۲۰۱۱ میلادی به بهره‌برداری رسیده است. اتحادیه اروپا، چین، هند و روسیه نیز به منظور رسیدن به خودکفایی و وابسته نبودن به آمریکا، ساخت سیستم‌های مشابهی را در دست توسعه دارند. در کشور عزیزمان ایران نیز متخصصان و دانشمندان ایرانی در حال طراحی یک سامانه موقعیت یاب محلی بر پایه آنتن‌های زمینی هستند تا در شرایط عادی و اضطراری کاربران ایرانی بتوانند نیازهای خود را مرتفع سازند.

■ در مبحث قبله‌یابی، در صورتی که دانش‌آموزان قبلاً با جهت‌یابی به‌طور عملی آشنا نشده‌اند، باید پیدا کردن جهت شمال را مرور و تمرین کنید.

یافتن سمت شمال به کمک خورشید و سایه دستک و یافتن شمال به کمک ساعت مچی از تمرینات عملی است که در کتاب‌های نقشه‌خوانی به تفصیل توضیح داده شده است.

نهایتاً با قطب‌نما و تعیین جهت طلوع و غروب خورشید در حیاط مدرسه، یافتن شمال و جنوب را تمرین کنید تا دانش‌آموزان بدانند که برای یافتن قبله باید جهت جنوب را پیدا کنند و سپس به غرب منحرف شوند.

■ تعریف طول و عرض جغرافیایی که در کتاب درج شده، تعریف ساده و قابل فهم برای دانش‌آموز است.

طول جغرافیایی هر نقطه عبارت است از: قطعه قوسی از دایره نیمگان یا استوا که بین نصف النهار گرینویچ و نصف النهاری که از نقطه مزبور قرار گرفته است. کلیه نقاطی که روی یک نصف النهار واقع شده‌اند طول یکسان دارند.

عرض جغرافیایی، دایره‌هایی به موازات استوا هستند که تا ۹۰ درجه رو به قطب شمال و ۹۰ درجه رو به قطب جنوب کشیده شده‌اند.

هر درجه عرض جغرافیایی معادل ۱۱۱۰۴۲ متر و هر دقیقه ۱۸۵۰ متر و هر ثانیه معادل ۳۰ متر است.

■ برای آشنایی عمیق‌تر دانش‌آموزان با مفهوم طول و عرض جغرافیایی از آنها بخواهید یک اطلس را ورق بزنند و ببینند که بر روی نقشه خطوطی که به‌طور افقی از شرق به غرب ترسیم شده مدارات و خطوط عمود بر آنها نصف النهارات هستند. البته در هنگام ترسیم و تولید نقشه از ترسیم همه مدارات و نصف النهارات، بر روی آن خودداری می‌شود، زیرا زیبایی و خوانایی نقشه به هم می‌خورد.

معرفی منابع برای مطالعه بیشتر معلمان

- ۱ نقشه خوانی گیتاشناسی، مهندس عباس جعفری، انتشارات گیتاشناسی، ۱۳۷۰.
- ۲ مهارت‌های جغرافیایی، تألیف استفن کودرینگتن و گریس چیتندن، ترجمه محمود معارفی و حسن وحدانی تبار، انتشارات مدرسه، ۱۳۷۷.
- ۳ مقدمه‌ای بر کارتوگرافی، دکتر مجید زاهدی، انتشارات سمت، ۱۳۸۱.
- ۴ مبانی نقشه خوانی، مجتبی یمانی، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۵ نجوم به زبان ساده، مایر دگانی، ترجمه محمدرضا خواجه‌پور، انتشارات گیتاشناسی، ۱۳۹۱.
- ۶ زمین در فضا (منظومه شمسی)، تألیف مهندس احمد دالکی، انتشارات گیتاشناسی (چاپ چهارم)، ۱۳۹۲.

حرکات زمین

درس
دوم

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند:
- حرکت وضعی زمین را با استفاده از عکس، تصویر و کره جغرافیایی نشان دهند و نتایج آن را بیان کنند.
  - فرق ساعت واقعی و ساعت رسمی را بیان کنند و کاربردهای هر یک را توضیح دهند.
  - مناطق زمانی و اختلاف ساعت کشورها را روی نقشه نشان دهند.
  - ویژگی‌های حرکت انتقالی زمین را بیان کنند.
  - اثرات مایل بودن قطب‌ها بر صفحه مدار گردش انتقالی زمین، با توجه به شکل و در سه منطقه قطبی، معتدله و استوایی توضیح دهند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، کره جغرافیایی و چراغ مطالعه یا مدل‌های متحرک حرکات زمین که توسط صنایع آموزشی ساخته شده، فیلم‌های آموزشی درباره حرکات وضعی و انتقالی زمین.

آماده کنید

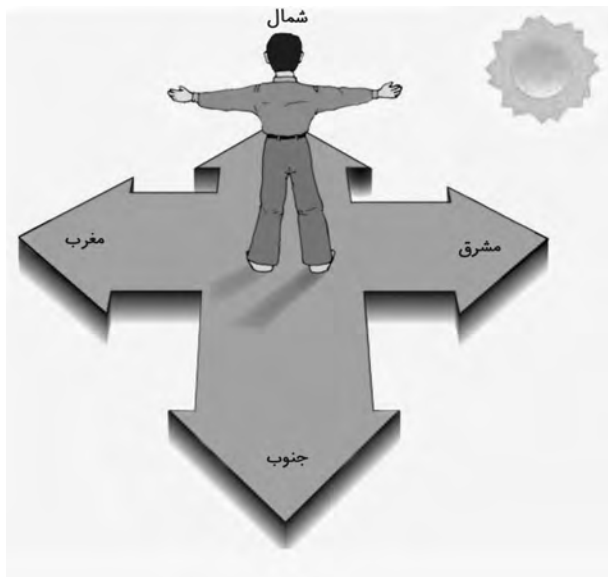
■ برای شروع درس تصویری از یک هتل یا بنگاه اقتصادی که در آن چند ساعت دیواری در پیشخوان نصب شده‌اند، نشان دهید و علت را از دانش آموزان سؤال کنید.

■ به دانش آموزان بگویید: حدس بزنید هم اکنون ساعت در امریکا یا کانادا چند است؟ چرا؟
با طرح پرسش‌هایی از این قبیل، هم پیش دانسته‌های دانش آموزان را بسنجید و هم در آنها برای دنبال کردن درس، ایجاد انگیزه کنید.

آموزش دهید

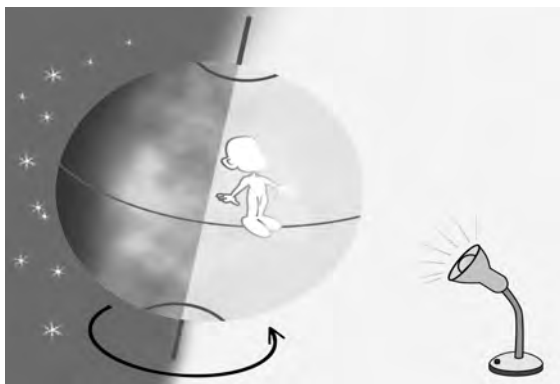
ابتدا دانش آموزان را به حرکت ظاهری خورشید در آسمان جلب کنید. می‌توانید قبل از این درس، از آنها بخواهید با زدن علامت بر روی سایه یک چوب و یا نگاه کردن به آسمان در ساعت‌های ۸ صبح و ۱۲ ظهر، جابه‌جایی خورشید در آسمان را دنبال کنند.

بگویید صبح‌ها خورشید را می‌بینیم که از مشرق طلوع می‌کند؛ بعد هنگام ظهر، خورشید تقریباً بالای سر ما است و هنگام عصر رفته‌رفته به سمت غرب، غروب می‌کند. اما آیا خورشید در آسمان، جابه‌جا می‌شود؟ مگر خورشید یک ستاره نیست و ستاره‌ها ثابت نیستند؟

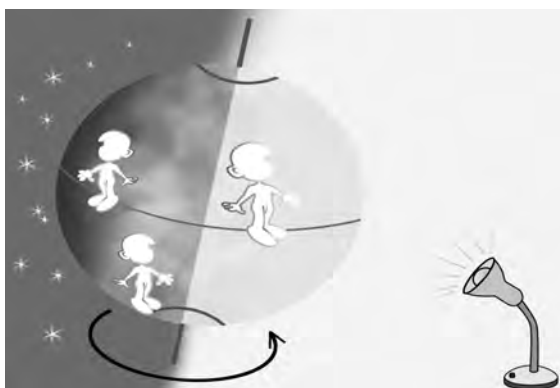
پس در واقع ما حرکت می‌کنیم. اکنون با استفاده از یک آدمک که بر روی کرهٔ جغرافیایی چسبانیده‌اید و عبور آن از جلوی یک منبع نورانی مانند شکل زیر، حرکت وضعی و پدیدار شدن روز و شب را برای نقاط مختلف زمین تدریس نمایید.

توجه کنید زمین از غرب به شرق می‌چرخد. در صورتی که فیلم یا انیمیشنی دربارهٔ حرکت وضعی زمین در اختیار دارید، نمایش دهید. آموزش مفاهیم درس را با پرسش و پاسخ پیش ببرید.

توجه دانش‌آموزان را به تصویر صفحهٔ ۱۰ کتاب، جلب کنید. مردم هند طلوع خورشید را زودتر از مردم ایران می‌بینند. چون با توجه به چرخش زمین از غرب به شرق، زودتر در مقابل خورشید قرار می‌گیرند. مردم ایران نیز زودتر از مردم عربستان، طلوع خورشید را مشاهده می‌کنند.

■ در این مرحله از چند آدمک که روی کشورهای مختلف کرهٔ جغرافیایی چسبانده‌اید، استفاده کنید و قرار گرفتن متوالی آنها را در روشنایی و تاریکی نمایش دهید.

با توجه به آنچه نمایش دادید، اکنون توجه دانش آموزان را به مشکلاتی که این یکسان نبودن زمان در نقاط و مکان های مختلف به وجود می آورد جلب کنید و آنگاه آنها را متوجه نیاز به ساعت رسمی یا قراردادی کنید. ■ برای آموزش ساعت رسمی با توجه به نقشه صفحه ۱۱ که تقسیم زمین به ۲۴ قاج یا ۲۴ ساعت را نشان می دهد، عمل کنید. چون ۲۴ ساعت وقت لازم است تا زمین یک بار به دور خود بچرخد. طول مسیر حرکت وضعی 360° را به ۲۴ تکه یا قاج تقسیم می کنند.

$$360^\circ \div 24 = 15^\circ$$

نکته

■ با توجه به داشتن طول جغرافیایی مکان، می توان ساعت آن مکان و اختلاف آن با گرینویچ را محاسبه نمود. همچنین می توان با داشتن ساعت یک مکان و اختلاف آن با گرینویچ، طول جغرافیایی آن مکان را به دست آورد. البته در این پایه با توجه به سطح مخاطبان از ورود به این مباحث خودداری شده است.

پاسخ صحیح فعالیت ها

۱ الف) ساعت واقعی برای انجام فرایض مذهبی نماز و روزه کاربرد دارد که از آن به اوقات شرعی، تعبیر می شود.

ب) زیرا اگر در زندگی روزانه ساعت واقعی مبنا قرار گیرد مشکلات زیادی در تعیین قرار ملاقات ها و زمان باز وبسته شدن اداره ها و مغازه ها و برنامه حرکت قطارها و هواپیماها در یک ناحیه یا کشور به وجود می آید. پس لازم است که در مناطقی از ساعت یکسان که همان ساعت رسمی یا قراردادی است، به صورت توافقی استفاده شود.

۲ اگر کسی از تهران به پاریس سفر کند باید ساعت خود را عقب بکشد زیرا وقتی در جهت مغرب، تغییر قاج می دهیم باید ساعت خود را عقب ببریم و تهران حدود ۳ قاج جلوتر از نصف النهار مبدأ است. تهران زودتر از پاریس طلوع خورشید را مشاهده می کند.

۳ اگر کسی از تهران به توکیو (ژاپن) سفر کند چون در جهت شرق تغییر قاج می دهد باید ساعت خود را جلو بکشد زیرا در ژاپن طلوع خورشید و قرار گرفتن در مقابل خورشید بسیار زودتر از ایران صورت می گیرد. ■ برای آموزش مفهوم گردش انتقالی و نتایج آن یعنی پایدار شدن فصول، باید بدانیم مهم ترین نکته در این موضوع این است که :

محور قطب ها بر سطح مدار گردش انتقالی زمین مایل است (زاویه $33^\circ 66'$ را می سازد).

این بخش را باید با توجه به تصاویر صفحه های ۱۲ و ۱۳ تدریس کنید.

■ برای آنکه نتایج تمایل محور قطب‌های زمین را بررسی کنید به وسعت دایرهٔ روشنایی و تاریکی در دو تصویر الف و ب، توجه کنید. تمایل محور موجب می‌شود که میزان دایرهٔ روشنایی و تاریکی یا سطح دریافت اشعهٔ خورشید در دو نیمکرهٔ شمالی و جنوبی و در طی گردش انتقالی زمین به دور خورشید نامساوی باشد. برای مقایسه در کتاب، ۳ مکان متفاوت یکی در منطقهٔ معتدلهٔ شمالی (پاریس)، یکی در ناحیهٔ استوایی (لیبرویل) و یکی در منتهی‌الیه افریقای جنوبی یعنی در نیمکرهٔ جنوبی (کیپ‌تاون) انتخاب شده است.

تصویر الف: نیمکرهٔ شمالی (در اوایل تیرماه) به طرف خورشید متمایل است. وسعت دایرهٔ روشنایی در نیمکرهٔ شمالی بیشتر است، به عکس در نیمکرهٔ جنوبی وسعت دایرهٔ تاریکی بیشتر است. این بدین معنی است که در تمام نقاط نیمکرهٔ شمالی روزها از شب‌ها درازترند و در منطقهٔ معتدله، فصل تابستان است؛ اما در نیمکرهٔ جنوبی روزها کوتاه‌ترند و مسیر پیموده شده در تاریکی بیشتر است، در منطقهٔ معتدله فصل زمستان است.

اکنون سه شهر را باهم مقایسه کنید.

دراول تیرماه، برای شهر پاریس مسیر پیموده شده در منطقهٔ روشن طولانی‌تر از مسیر پیموده شده در منطقهٔ تاریک است (دایرهٔ روشنایی وسیع‌تر است). پس در پاریس روزها بلندتر و فصل تابستان است. در شهر لیبرویل نزدیک استوا مسیر پیموده شده در دو منطقهٔ تاریک و روشن یکسان و در نتیجه طول روز و شب مساوی است.

■ در همین زمان در کیپ‌تاون مسیر پیموده شده در تاریکی بیشتر از مسیر پیموده شده در روشنایی است. به همین علت در این شهر فصل زمستان است (برعکس بودن فصول در منطقهٔ معتدله نیمکرهٔ شمالی و جنوبی) ■ اکنون به وضعیت دایرهٔ روشنایی در محدودهٔ مدار قطبی شمال و جنوب توجه فرمایید.

در این محدوده در اول تیرماه تمام دایرهٔ مدار قطبی شمال در روشنایی است. به عبارت دیگر هیچ نقطه‌ای در تاریکی فرو نمی‌رود و روز ۲۴ ساعت طول می‌کشد. به عکس در نیمکرهٔ جنوبی در مدار قطبی جنوب تمام منطقه در دایرهٔ تاریکی قرار می‌گیرد و به عبارت دیگر یک شب ۲۴ ساعته دارد.

نکته

آنچه گفته شد فقط مربوط به یک زمان مشخص یعنی اول تیرماه بود. با سپری شدن روزها، وسعت دایرهٔ روشنایی و تاریکی همچنان در دو نیمکره، قطب و در منطقهٔ معتدله تغییر می‌کند (طول روزها و شب‌ها، کم و زیاد می‌شود) تا برطبق تصویر کتاب، زمین نیمی از مسیر گردش انتقالی خود به دور خورشید را طی می‌کند و اکنون جهت و طرز قرار گرفتن زمین به دور خورشید عوض می‌شود و در اول دی

ماه (تصویرب) وضعیت برعکس می‌شود. تنها در ناحیه استوایی است که طول روز و شب یا وسعت دایره روشنایی و تاریکی همواره مساوی است. به همین علت در منطقه استوایی چهار فصل ندارند و تقسیم بندی فصول در آنجا فقط دو فصل خشک و مرطوب است. مردم منطقه استوایی، تجربه ای از بهار، پاییز و زمستان ندارند.

■ پس از توضیح تصویرالف، دانش آموزان را به تصویر دیگر کتاب ارجاع دهید و بگویید با گردش زمین به دور خورشید وسعت دایره روشنایی در نیمکره شمالی کمتر و وسعت دایره تاریکی بیشتر می‌شود تا اینکه زمین به آن سوی خورشید می‌رسد (فصل زمستان). سپس آنها را به تصویر ب، توجه دهید. در اول دی ماه در شهر پاریس وضعیت عوض شده است یعنی دایره تاریکی وسعت بیشتری دارد و روزها کوتاه تر از شبها است و فصل زمستان آغاز می‌شود.

این درحالی است که در لیبرویل همچنان درازی روز و شب یکسان است (منطقه مدار رأس السرطان و رأس الجدی) و به عکس در قطب جنوب، تمام منطقه در دایره روشنایی قرار گرفته و یک روز ۲۴ ساعته دارد. در هر یک از دو نقطه قطب شمال و قطب جنوب، شب ۶ ماه و به دنبال آن روز هم ۶ ماه، طول می‌کشد. علاوه بر انقلاب تابستانی و انقلاب زمستانی که توضیح داده شد، کره زمین دوبار در طی گردش خود به دور خورشید به نقطه ای می‌رسد که درازی روز و شب یا وسعت دایره تاریکی و روشنایی برابر می‌شود. این دوبار عبارتند از: اول بهار و اول پاییز که به آن اعتدالین می‌گویند.

بامدادی که تفاوت نکند لیل و نهار خوش بود دامن صحرا و تماشای بهار

در این موقع از سال درازی روز و شب برابر است و تمام نقاط، مسیری را که در منطقه روشن می‌پیمایند با مسیرشان در منطقه تاریک برابر است و دایره ای که روز و شب را محدود می‌کند درست از دو نقطه قطب می‌گذرد. به این دو موقع اعتدالین (اعتدال بهاری و اعتدال پاییزی) می‌گویند.

پیدایش فصول

تمایل محور زمین موجب دریافت نامساوی اشعه خورشید می‌شود. در منطقه معتدله شمالی و جنوبی، تمایل متغیر اشعه خورشید موجب پیدایش فصلها یکی بعد از دیگری می‌شود. بهار و پاییز دو فصل حد وسط هستند. بهار فصل گرم شدن تدریجی زمین و پاییز فصل کاهش بی‌دری گرمای آن است. وقتی روزها کوتاه است زمستان و وقتی روزها دراز است فصل تابستان است. بر اثر تمایل محور زمین، فصول دو نیمکره شمالی و جنوبی، برخلاف یکدیگرند.

منطقه واقع بین دو مدار رأس السرطان و رأس الجدی

در این نواحی تمایل اشعه خورشید، کم و زیاد نمی شود و اختلاف دما در آنها چندان مشخص نیست. در تمام طول سال، اشعه خورشید تمایلی پیدا نمی کند. بنابراین در این ناحیه، گرمای دائمی وجود دارد و سرما محسوس نیست و فصل های مشخصی به وجود نمی آید.

در نواحی قطبی

در ناحیه قطبی دو فصل وجود دارد :

تابستان قطبی، زمانی که خورشید در ارتفاع بسیار کمی در بالای افق دیده می شود. چون اشعه خورشید بسیار مایل می تابد، گرمای ناچیزی به زمین می بخشد. هوا سرد است اما روز بسیار طولانی است. زمستان قطبی هنگامی است که طول روزها بسیار کوتاه، سرمای شدیدی حکم فرما است و تعداد روزهایی که در آنها خورشید را نمی توان دید از دایره قطبی به طرف نقطه قطب رفته رفته زیادتیر می شود.

پاسخ فعالیت ها

- ۴ پاسخ به طور کامل در بخش قبلی (آموزش دهید) توضیح داده شد.
- ۵ زیرا در اول تیرماه در ناحیه مدار قطبی شمال همه این ناحیه در دایره روشنایی قرار می گیرد و هیچ نقطه ای در تاریکی فرو نمی رود (تصویرالف - قطب شمال). پس یک روز ۲۴ ساعته داریم. اما در مدار قطبی جنوب همه ناحیه در دایره تاریکی قرار می گیرد و هیچ نقطه ای از آن روشن نمی شود (تصویرالف - قطب جنوب). پس یک شب ۲۴ ساعته داریم.
- ۶ در این منطقه چهار فصل پدید نمی آید. تنها دو فصل مرطوب و خشک بر اثر میزان بارش باران وجود دارد.

پاسخ به کار ببندیم

- ۱۲ این فعالیت، کار عملی برای فهم تصویر صفحه ۱۲ حرکت ظاهری خورشید در آسمان است. با توجه به گردش زمین به دور خورشید و تمایل محور زمین، مکان های معین در طول سال به طور یکسان آفتاب دریافت نمی کنند و مسیر حرکت ظاهری خورشید نیز در فصول مختلف سال متفاوت است. از دانش آموزان بخواهید در فصل پاییز چند نقطه آفتابگیر خانه خود و محدوده آفتابگیر آن را علامت بزنند. سپس همین محدوده و محدوده های دیگر را در فصل زمستان و فصل بهار مشخص کنند. برای انجام این فعالیت باید فرصت چند ماهه به دانش آموزان بدهید و پاسخ ها را در پایان سال تحصیلی از آنها دریافت و کنترل کنید. در فصول پاییز و زمستان به دلیل تمایل نور خورشید به سطح بیشتری از فضای اتاق، آفتاب داخل می شود.

۴ این فعالیت به منظور جلب توجه دانش آموز به شگفتی های خلقت طراحی شده است.

دانش آموزان می توانند این سرعت را با سرعت هواپیما یا تندروترین اتومبیل ها مقایسه کنند.

سرعت صوت، حدوداً ۱۲۲۵ کیلومتر بر ساعت است.

این سرعت بیش از دو و نیم برابر یک فضاییمای آپولو است. ضمناً در طول سال نیز سرعت زمین تغییر می کند. هرچه زمین به خورشید نزدیک تر می شود (حضیض)، سرعت آن بیشتر و حدود ۳۰/۳ کیلومتر بر ثانیه و وقتی که خورشید دور است (اوج)، سرعت آن کمتر و ۲۹/۳ کیلومتر بر ثانیه است.

سرعت چرخش زمین به دور خود نیز در استوا، بسیار زیاد و هرچه به سمت قطب ها می رویم از تندی آن کاسته می شود.

۵ معنی آیات را از قرآن کریم استخراج کنید.

به پایان ببرید

با مرور و جمع بندی نتایج حرکات وضعی و انتقالی زمین از دانش آموزان بخواهید به عنوان تکلیف پایانی فعالیت شماره ۷ صفحه ۱۳ را انجام دهند.

ملاحظات تدریس / دانستنی های معلم

خط بین المللی زمان یا خط روزگردان: این خط در امتداد نصف النهار 180° قرار دارد. از طول جغرافیایی گرینویچ تا خط روزگردان در جهت شرق به 180° درجه شرقی و در جهت غرب به 180° درجه غربی تقسیم شده است. هنگام عبور از این خط از غرب به شرق باید یک روز به خط تقویم اضافه کرد (باتوجه به نصف النهار مبدأ) و به عکس، هنگام عبور از شرق به غرب این خط باید یک روز از تقویم کم کرد. این خط که در امتداد نصف النهار 180° قرار دارد در برخی مکان ها دچار انحراف و خمیدگی شده است. علت آن است که قسمت اعظم این خط از آب ها عبور می کند و در جاهایی که به جزیره یا خشکی هایی وارد می شود برای آنکه دو طرف جزیره یا یک کشور، تقویم های مختلف پیدا نکنند و مکان ها از این نظر دچار مشکل و تقسیم نشوند، این خمیدگی ها (که جزایر را دور می زند) ایجاد شده است.

نصف النهار گرینویچ و ساعت رسمی: در طی تاریخ، مبدأهای زمانی گوناگونی برای «نصف النهار اصلی» استفاده می شده است تا اینکه در سال ۱۸۸۴ میلادی، طی همایش جهانی نصف النهاری مقرر شد از رصدخانه گرینویچ به عنوان مبدأ استفاده شود.

ساعت جهانی یا ساعت گرینویچ (GMT)، ساعت جاری شهر گرینویچ در رصدخانه سلطنتی انگلستان است و بر اساس موقعیت خورشید تنظیم می شود. گرینویچ تقریباً چیزی معادل ساعت هماهنگ جهانی (UTC) است.

در اوایل قرن نوزدهم در انگلستان با توسعه شرکت‌های راه آهن و لوکوموتیوها به تدریج ساعت‌های خود را با ساعت لندن تنظیم می‌کردند تا مشکل زمان ورود و خروج افراد به شهرهای مختلف حل شود. بعدها با توسعه ارتباطات این مشکل گسترش بیشتری پیدا کرد به طوری که برای مثال در امریکا بیش از ۳۰۰ ساعت محلی وجود داشت. سرانجام در یک کنفرانس بین‌المللی در شهر واشنگتن، ۲۵ کشور جهان توافق کردند که گرینویچ را به عنوان ساعت استاندارد جهانی قبول کنند.

■ برای محاسبه فاصله محل خود با گرینویچ باید طول جغرافیایی مکان مورد نظر را پیدا کنیم. اگر این طول جغرافیایی در غرب نصف النهار گرینویچ بود، پس ساعت ما از گرینویچ جلوتر است و اگر این طول جغرافیایی در شرق نصف النهار گرینویچ بود یعنی ساعت ما عقب‌تر از گرینویچ است. وقت محلی در ایران ۳/۵ ساعت از گرینویچ جلوتر است (۳/۵+). البته این شامل ساعت رسمی در فصل تابستان نمی‌شود. به دانش آموزان بگوئید که علائم (+) و (-) جلوتر بودن یا عقب‌تر بودن نسبت به ساعت گرینویچ را نشان می‌دهند.

طول جغرافیایی و ساعت

می‌دانیم که کره زمین حول محور قطبین خویش در حال چرخش است و یک دور چرخش کامل آن، ۲۴ ساعت به درازا می‌کشد که به آن یک شبانه روز می‌گویند. هر ساعت به ۶۰ دقیقه زمانی و هر دقیقه زمانی به ۶۰ ثانیه زمانی تقسیم می‌شود.

زمین در هر ساعت ۱۵ درجه قوسی و در هر دقیقه زمانی ۱۵ دقیقه قوسی و در هر ثانیه زمانی ۱۵ ثانیه قوسی به دور خود می‌چرخد.

حال اگر خورشید در ساعت ۱۲ ظهر بر فراز نصف النهار نقطه «A» قرار گرفته باشد، درست یک ساعت بعد بر فراز نصف النهار نقطه «B» قرار گیرد، به سهولت می‌توانیم نتیجه بگیریم که دو نقطه «A» و «B» دارای یک ساعت اختلاف زمان هستند. از آن جایی که کره زمین در هر ساعت ۱۵ درجه به گرد خویش در چرخش است، پس می‌توانیم قبول کنیم که دو نقطه مزبور، اختلافی معادل ۱۵ درجه دارند.

مثال مسئله

اختلاف طول جغرافیایی تهران و آنکارا حدود ۱۹ درجه است. اختلاف زمانی این دو شهر را حساب کنید. چون هر ۱۵ درجه، برابر یک ساعت است ($15^\circ = 1^\circ \times 15$).

چون هر ۱۵ دقیقه قوسی، برابر یک دقیقه زمانی است، پس (قوسی $4^\circ \times 60' = 240'$).

$$(دقیقه زمانی = ۱۶ = ۲۴۰ \div ۱۵)$$

بنابراین، اختلاف تهران و آنکارا برابر یک ساعت و ۱۶ دقیقه است.

مسئله: اختلاف زمانی دو شهر تهران و تبریز حدود ۲۰ دقیقه است. اگر طول جغرافیایی شهر تهران ۲۵' و ۵۱° باشد و شهر تبریز نیز می دانیم در غرب تهران واقع شده است. طول جغرافیایی تبریز را حساب کنید.

چون هر دقیقه زمانی معادل ۱۵ دقیقه قوسی است، پس (دقیقه قوسی $۳۰۰' = ۲۰ \times ۱۵'$)

$$(۵^\circ = ۶۰' \div ۳۰۰)$$

پس اختلاف طول جغرافیایی تهران و تبریز ۵ درجه است و چون در غرب تهران واقع شده، پس طول جغرافیایی آن کمتر از تهران است.

باید کم کنیم: $(۲۵' ۴۶^\circ = ۵^\circ - ۲۵' ۵۱)$.

این محاسبات فقط برای دانستن معلم و یا تمرین با دانش آموزان علاقه مند به مطالعه بیشتر آورده شده است و در برنامه رسمی مدنظر قرار نمی گیرد و در پایه های بالاتر، آموزش داده می شود.

شبکه مفهومی فصل دوم

سنگ کره، آب کره، هوا کره

مفاهیم کلیدی	حوزه‌های موضوعی
پراکندگی آب‌ها و خشکی‌ها	مکان و فضا
رابطه انسان با هوا کره، سنگ کره و آب کره	
حفاظت از اقیانوس‌ها، انسان و تغییرات آب و هوایی تأثیرات فعالیت‌های انسانی بر ناهمواری‌ها	
آموزه‌های قرآنی در زمینه تفکر درباره آفرینش آسمان و زمین و موجودات زنده و روزی آنها	فرهنگ و هویت
علل درونی و بیرونی بیدایش ناهمواری‌ها، علل و عوامل مؤثر بر آب و هوای جهان، علل تغییرات آب و هوایی و آلودگی اقیانوس‌ها	زمان، تداوم و تغییر
قدردانی از خالق هستی و مواهب طبیعی، احساس مسئولیت نسبت به حفاظت از آب و خاک و هوا	ارزش‌ها و اخلاق
	مهارت‌های کاوشگری بررسی و کاوش، برقراری ارتباط، خلاقیت، مشارکت واکنش شخصی و اظهار نظر

چهره زمین

درس
سوم

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند :
- چهار محیط کره زمین را نام ببرند و تأثیرات آن بر زندگی انسان را بیان کنند.
  - با استفاده از کره جغرافیایی و اطلس‌ها، انواع ناهمواری‌ها را شناسایی و دسته‌بندی کنند.
  - روی مدل یا تصاویر، چین‌خوردگی‌ها، شکستگی‌ها، تشکیل کوه‌های آتشفشانی و نظایر آن را مشخص کنند.
  - عوامل درونی و بیرونی را که بر چهره زمین تأثیر می‌گذارد، توضیح دهند.
  - مصادیقی از دخالت‌های انسان در تغییر چهره زمین را بیان کنند.
  - درباره اثرات متقابل محیط طبیعی و ناهمواری‌ها بر زندگی انسان، توضیح دهند و دلیل بیاورند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کره جغرافیایی، اطلس جغرافیایی، مقوایی که بر روی آن هواکره، زیست‌کره، آب‌کره و سنگ‌کره، ترسیم شده است. مدل‌های چوبی یا گچی یا مقوایی از انواع ناهمواری‌ها و تعدادی تصاویر از تأثیر دخالت‌های انسان در محیط طبیعی.

آماده کنید

برای شروع درس می‌توانید از دانش‌آموزان سؤال کنید انسان برای ادامه حیات به چه چیزهایی نیاز دارد و پاسخ‌ها را به هوا، آب و غذا (گیاهان، جانوران، خاک) هدایت کنید. با توجه به اطلاعات دانش‌آموزان از درس گذشته، بپرسید چه عواملی، زندگی موجودات زنده را در سیاره زمین امکان‌پذیر می‌کند. به عبارت دیگر فرق عمده سیاره زمین و سایر سیارات برای وجود حیات چیست؟ به وجود جو زمین (اتم‌سفر)، آب‌ها و جنس خاک و سنگ، اشاره کنید.

تصویر بالای صفحه سمت چپ را که به صورت پوستر درآورده‌اید در کلاس نصب کنید و یا با ویدئوپروژکشن، نمایش دهید و در صورتی که امکان‌پذیر نیست، روی تخته ترسیم کنید و چهار محیط سیاره زمین را با استفاده از روش پرسش و پاسخ، توضیح دهید.

از دانش‌آموزان بخواهید آیات قرآن کریم را که معنی آنها در کتاب نوشته شده در قرآن جست‌وجو کنند و در کلاس بخوانند. در این آیات به چهار محیط سیاره زمین اشاره شده است. به آنها بگویید که در این جلسه به «سنگ‌کره» می‌پردازید و جلسه آینده به «آب‌کره» و «هواکره».

آموزش دهید

چند کره جغرافیایی در اختیار هر گروه از دانش‌آموزان قرار دهید و از آنها بخواهید وسعت آب‌ها و خشکی‌ها را با یکدیگر مقایسه کنند. در مرحله بعد از آنها بخواهید وسعت آب‌ها و خشکی‌ها را در نیمکره شمالی و جنوبی مقایسه کنند.

پاسخ‌ها را با توجه به نمودار میزان خشکی‌ها و آب‌ها در کتاب جمع‌بندی کنید. دانش‌آموزان سال گذشته با اطلس جغرافیایی و انواع نقشه‌ها و موارد استفاده از اطلس آشنا شده‌اند. از آنها بخواهید هر گروه اطلس جغرافیایی را باز کنند و نقشه طبیعی جهان را مشاهده کنند و با همفکری یکدیگر انواع ناهمواری‌ها را روی نقشه مشخص کنند و توضیح دهند (دانش‌آموزان با معلومات قبلی خود از سال‌های گذشته مفهوم فلات، کوه، دشت، جلگه و ناهمواری‌های پیر و جوان را می‌دانند). شما می‌توانید در این بخش تصاویری از دره‌های پیر و جوان، فلات، کوه، دشت و جلگه را به صورت اسلاید در کلاس نمایش دهید.

توضیح

مبنای اندازه‌گیری ارتفاعات، سطح متوسط آب‌های آزاد دریاها (Mean Sea Level) یا «MSL» است. سطح متوسط آب دریاها با اندازه‌گیری‌ها و محاسبات پیچیده ژئودزی به دست می‌آید و در نواحی مختلف متفاوت است. در کشور ایران، این سطح جزیره فاو در خلیج فارس است و ارتفاعات ایران را نسبت به آن می‌سنجند.

از دانش‌آموزان بخواهید به‌طور گروهی و با همفکری یکدیگر، فعالیت ۳ را انجام دهند و پاسخ‌ها را در کلاس بخوانند.

پاسخ فعالیت ۳

کوهستان‌ها و دامنه آنها	جلگه‌ها و دشت‌ها
<ul style="list-style-type: none"> ■ استخراج معادن ■ ورزش‌های کوهستانی (کوهنوردی، اسکی، تله‌کابین) ■ و اوقات فراغت ■ منابع تأمین آب: چشمه‌ها و رودها ■ استفاده از مراتع و چرانیدن گوسفندان در دامنه‌ها	<ul style="list-style-type: none"> ■ کشاورزی و باغداری ■ ساختن شهرها و روستاها، خانه‌ها (مسکن انسان) ■ احداث شبکه راه‌ها ■ و ...

■ در بخش بعدی، عوامل مؤثر در پیدایش و تغییر شکل ناهمواری‌ها، آموزش داده می‌شود. این عوامل شامل عوامل درونی، عوامل بیرونی (فرسایش) و عامل انسانی است.

■ با توجه به اینکه در درس علوم امسال به‌طور مفصل، نظریه تکنوتیک صفحه‌ای یا زمین ساخت ورقه‌ای آموزش داده می‌شود، لذا تنها اشاره به وجود صفحات یا ورقه‌ها، کافی است. ضمناً دانش‌آموزان در سال‌های قبل، از طریق درس علوم با بخش‌های مختلف زمین (پوسته، جبهه یا گوشته و هسته) و ویژگی‌های آنها آشنا شده‌اند.

■ به منظور تدریس بهتر «چین خوردگی» و «شکستگی» و کوه‌های آتشفشانی، ممکن است با همکاری دانش‌آموزان و استفاده از جعبه مقوایی و کاغذهایی که با مجاله کردن و چین دادن، آنها را روی مقوا می‌چسبانید، مدل‌های خوبی درست کنید. از تصاویر کتاب کمک بگیرد و سپس جعبه مقوایی سفید و کاغذهایی را که چین داده و بر روی آن چسبانیده‌اید با آبرنگ، رنگ کنید و یا از کاغذهای رنگی استفاده کنید.

سپس نام بخش‌های مختلف را روی مدلی که درست کرده‌اید، بنویسید (ساختن مدل‌های جوی یا گچی نیز امکان‌پذیر است).

■ دانش‌آموزان در سال‌های گذشته با عوامل بیرونی (انواع فرسایش) تا حدودی آشنا شده‌اند. در صورتی که لازم باشد شما می‌توانید تصاویری از فرسایش آبی، بادی و یخچالی در نقاط مختلف را به آنها نشان دهید.

نکته

دره‌های «U» شکل، دره‌هایی هستند که اغلب بر اثر فعالیت یخچال‌ها و کنده‌کاری ناشی از فرسایش یخچال، ایجاد شده‌اند و کف آنها نسبتاً هموار و دیواره‌هایشان پرتیب است. دره‌های «V» شکل، عمدتاً به وسیله رودها به وجود می‌آیند و اغلب نشان‌دهنده مراحل اولیه فرسایش رود هستند.

بحث و گفت‌وگو در کلاس

یکی از نکات مهم در آموزش جغرافیا توجه به رابطه متقابل انسان و محیط است. لذا هم‌زمان با بررسی عوامل طبیعی بر روی کره زمین، لازم است که ارتباط آنها را با زندگی انسان‌ها مورد توجه قرار دهیم. در فعالیت شماره ۳، دانش‌آموزان به موارد بهره‌برداری انسان از کوه، دشت و جلگه، اشاره کردند. اکنون در این بخش، تصاویر صفحه ۲۰ را به آنها نشان دهید. شما می‌توانید تصاویر مشابهی غیر از تصاویر کتاب تهیه کنید و در اختیار گروه‌ها قرار دهید (بدون زیرنویس) و از آنها بخواهید حدس بزنند، در هر تصویر چگونه انسان در محیط طبیعی مداخله نموده و در آن تغییر ایجاد کرده است. پس از آن، سؤال‌های ۴ و ۵ فعالیت را به بحث و گفت‌وگو بگذارید.

دریاچه ارومیه که بر روی نقشه‌های ایران به صورت یک لکهٔ بزرگ آبی دیده می‌شود، در سال‌های اخیر رو به خشک شدن گذاشت. این دریاچه بین دو استان آذربایجان شرقی و غربی قرار دارد و آب آن همواره از رودهای زربنده‌رود، سیمینه‌رود و تلخه‌رود تأمین می‌شده است. برای کم شدن آب و کوچک‌تر شدن این دریاچه دلایل زیادی ذکر شده است و نقش عوامل طبیعی مثل خشکسالی، تأثیر کمی داشته و بیشتر عوامل انسانی چون ایجاد سد بر روی رودها و حفر بی‌رویهٔ چاه‌ها در منطقه و ساخت بزرگراه را ذکر کرده‌اند. بخش نمک در منطقه از طریق باد، از جمله آسیب‌های جدی خشک شدن این دریاچه است که مشکلات زیادی برای سلامتی انسان‌ها ایجاد خواهد کرد.

سدها علاوه بر اثرات مثبت، اثرات مخرب زیست‌محیطی نیز دارند و ممکن است به‌ویژه در صورت مکانیابی نامناسب موجب تغییراتی در پوشش گیاهی و تغییر آب‌وهوای منطقه و یا تجمع مواد آلاینده در داخل حوضچه‌ها و آلودگی آب و خاک شوند. ساخت جاده و حفر تونل در برخی مناطق از طریق انفجار برای باز کردن تونل و دسترسی به مناطق بکر و دست‌نخورده آلودگی‌های زیست‌محیطی را افزایش می‌دهد. جابه‌جایی و تخریب خاک‌های منطقه، آلودگی‌های صوتی ناشی از انفجار، تلنبار شدن مواد زائد و باطله کانسارها بر روی زمین منطقه، آلودگی آب و خاک از طریق سمی شدن آنها و تأثیر بر حیات وحش از دیگر پیامدهای احداث تونل‌ها و جاده‌هاست.

تصویر کشت پلکانی

تغییر در شیب و چهره ناهمواری‌ها از طریق ایجاد پلکان‌ها به وجود می‌آید. کشت پلکانی برنج از فرسایش خاک جلوگیری می‌کند البته در غیراین صورت فرسایش را افزایش خواهد داد.

ایجاد روستا و شهر

خانه‌سازی، ایجاد مزارع کشاورزی، کارخانه، موجب تغییر چهره و منظره زمین می‌شود. جابه‌جایی خاک و منحرف کردن مسیر رود و نظایر آن در نتیجه فعالیت‌های انسان به وجود می‌آید.

■ در طی هزاران سال، بشر زندگی خود را با نوع ناهمواری‌ها و محیط طبیعی (آب‌وهوا، پوشش گیاهی و...) انطباق داده است. او مکان‌های مساعد را برای زندگی و کشاورزی انتخاب نموده (مانند دشت‌های حاصلخیز) و در نواحی کوهستانی، بیابانی، قطبی و... وضعیت اقتصادی، معیشت، مسکن، معماری، نوع غذا و پوشاک وی به شدت وابسته به اقلیم و ناهمواری‌های محیط بوده است. اما پس از انقلاب صنعتی و به‌ویژه در صدسال اخیر با پیشرفت‌های فناوری ارتباطات، حمل‌ونقل و ابزارآلات، گفته می‌شود «جبر جغرافیایی» جای خود را به «جبر انسان بر طبیعت» داده است؛ زیرا سیطره انسان بر محیط طبیعی به شدت افزایش یافته تا جایی که متأسفانه نظم طبیعت را برهم زده و آن را تخریب نموده است. امروزه بنا کردن شهرهای تجاری و صنعتی در مناطق بد آب‌وهوا و محیط‌های سخت (مانند دوی و ابوظبی در نواحی گرم یا مراکز تفریحی و فراغتی در آلاسکا) و به‌کارگیری انواع ابزار و وسایل برای خنک کردن یا گرم کردن محیط، تبدیل آب شور به آب شیرین و نظایر آن، نشان از تسلط انسان بر محیط طبیعی دارد. اگرچه برخی عوارض طبیعی مانند وجود رشته‌کوه‌های سر به فلک کشیده، دریا، آب‌وهوا، زمین‌های پست و باتلاقی و غیره، همچنان محدودیت‌های خود را بر فعالیت‌ها و زندگی انسان تحمیل می‌کنند و موجب تلاش بیشتر و به‌کارگیری انرژی و هزینه بیشتر توسط انسان می‌شوند. لذا می‌توان نتیجه گرفت تغییر زیادی در اثر پیشرفت

تکنولوژی به وجود آمده و انسان بیش از گذشته بر محیط طبیعی مسلط شده است، اما این به معنای این نیست که همه محدودیت‌هایی که محیط طبیعی برای انسان ایجاد می‌کند از بین رفته باشند.

به پایان ببرید

با مرور و جمع‌بندی درس، بیان چهار محیط تشکیل‌دهنده سیاره زمین و توضیح انواع ناهمواری‌ها و تأثیر متقابل انسان و محیط، به عنوان تکلیف پایانی، از هر گروه دانش‌آموزی بخواهید یکی از تکالیف زیر را به عنوان تکلیف پایانی در منزل، انجام دهند:

الف) روی یک مقوا، دیاگرام مربوط به چهار محیط اتمسفر، بیوسفر، لیتوسفر و هیدروسفر را ترسیم کنند و در هر یک تصاویر مناسب بچسبانند و رابطه این محیط‌ها را با یکدیگر نشان دهند.
ب) تصویری از یک نوع مداخله انسان در تغییر شکل ناهمواری‌ها در محیط زندگی‌شان تهیه کنند و زیر آن یک بند توضیح بنویسند (دانش‌آموزان می‌توانند عکس بگیرند یا از تصاویر روزنامه‌ها، مجله‌ها و ... استفاده کنند).

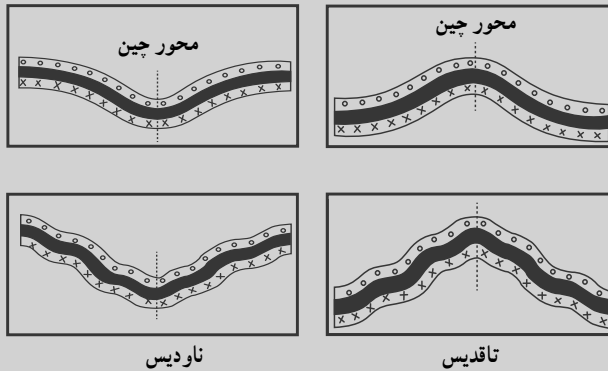
محورهای ارزشیابی

تشخیص انواع ناهمواری‌ها و عوامل درونی یا انسانی تغییردهنده چهره زمین بر روی نقشه، مدل و تصاویر، بیان رابطه محیط‌های چهارگانه سیاره زمین، توضیح درباره انواع عوامل درونی تغییردهنده چهره زمین و بحث و گفت‌وگو درباره اثرات متقابل فعالیت‌های انسان و محیط طبیعی از محورهای عمده ارزشیابی این درس است که از طریق سیاهه‌های ارزشیابی مستمر آزمون عملکردی و کتبی و انجام فعالیت‌ها (ساختن مدل و ماکت، ترسیم دیاگرام، بحث و گفت‌وگو و ...) قابل ارزشیابی است.

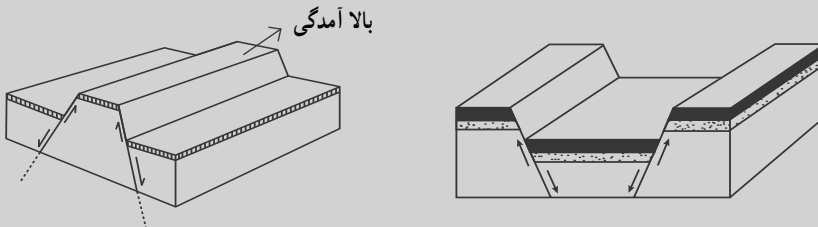
■ کوه‌های چین خورده (Fold Mountain):

ناهمواری‌هایی هستند که بر اثر چین خوردگی لایه‌های رسوبی به وجود آمده و نتیجه نیروهای درونی زمین هستند. ناهمواری‌های بزرگ چین خورده دنیا عبارت‌اند از: هیمالیا، آلپ‌ها، البرز و زاگرس، آندها، پیرنه. با توجه به میزان فشار وارده به لایه‌های رسوبی و جنس آنها، چین‌ها دارای انواع گوناگون مانند متقارن، نامتقارن، خوابیده، مایل و... است. وقتی لایه‌های رسوبی یک چین، قوس‌ها و افتادگی‌هایی پیدا می‌کند، به قسمت برجسته چین، تاقدیس و به قسمت افتادگی آن، ناودیس می‌گویند.

■ گسل (Fault):

(درز- درزه) نوعی شکست که بر اثر وارد آمدن فشار به پوسته زمین ایجاد می‌شود و موجب جابه‌جایی لایه‌ها می‌گردد. گسل انواع گوناگون، مانند گسل معمولی، معکوس، پلکانی و... دارد. گاهی بخش میانی دوگسل، تحت‌تأثیر فشار لایه‌های زیرین بالا می‌آید که به آن بخش، کوهه یا بالا آمدگی (Horst) و چینه‌های دو طرف گسل که نشست کرده باشد را پایین افتادگی می‌گویند.

آب فراوان، هوای پاک

درس
چهارم

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند :

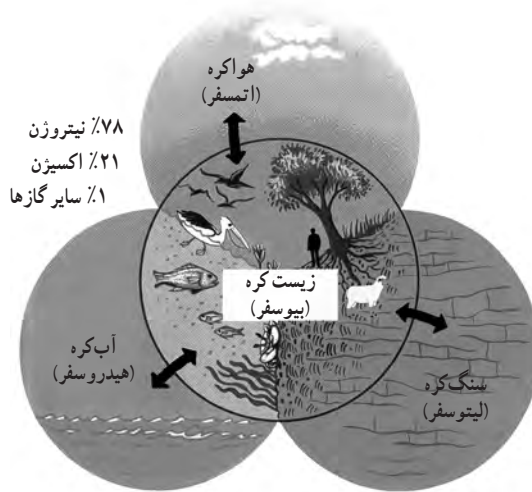
- پنج مجموعهٔ بزرگ آب‌های جهان را نام ببرند و ویژگی‌های مهم اقیانوس آرام را بیان کنند.
- فلات قاره و شیب‌قاره را توضیح دهند و اشکال عمدهٔ ناهمواری‌های کف اقیانوس را روی شکل نشان دهند.
- علل دشوار بودن کاوش در اعماق دریا و وجوه مختلف رابطهٔ انسان و اقیانوس را بیان کنند.
- عوامل مؤثر بر آب‌وهوای جهان را بیان کنند و مثال بزنند.
- نقش انسان را در تغییرات آب‌وهوایی (گرم شدن کرهٔ زمین) توضیح دهند.
- برای حفاظت از اقیانوس‌ها و دریاها، راهکارهایی ارائه کنند و در این زمینه یک فعالیت خلاقانه مانند طراحی پوستر و ... انجام دهند.

مواد و وسایل مورد نیاز

نقشهٔ جهان‌نما در قطع دیواری، اطلس جغرافیایی و کرهٔ جغرافیایی، در صورت امکان کلیپ یا فیلم‌های کوتاه از کاوش در اعماق دریا، درازگودال ماریانا و یا آلودگی اقیانوس‌ها، اینوگراف لایه‌های جو که بر روی یک مقوا ترسیم شده است، کار برگهٔ شماره ۳

آماده کنید

مجدداً چهار محیط سیاره زمین را روی تخته ترسیم کنید و بگویید در درس گذشته با سنگ کره و چهره زمین آشنا شدید و در این درس به آب کره و هوا کره می‌پردازیم.

نقشه طبیعی قاره‌ها و اقیانوس‌های جهان را به دیوار نصب کنید و یا تصویر آن را از طریق اسلاید نمایش دهید و از دانش‌آموزان بخواهید اقیانوس‌ها را نام ببرند (آرام، اطلس، هند، منجمد شمالی، منجمد جنوبی). شما می‌توانید از جلسه قبل به تعدادی از دانش‌آموزان داوطلب سفارش دهید که هر یک در مورد یکی از اقیانوس‌ها و همچنین درازگودال ماریانا، مطالب کوتاهی با تأکید بر شگفتی‌های این محیط‌ها، جمع‌آوری کنند (در حد یک یا دو صفحه) و از آنها بخواهید در این جلسه هر یک درباره یکی از اقیانوس‌ها مطالبی بیان کند (برای این فعالیت، نمره یا تشویق دیگری را در نظر بگیرید).

مطالب گفته شده را با توجه به ویژگی‌های اقیانوس آرام به عنوان عمیق‌ترین و پهناورترین اقیانوس جهان، جمع‌بندی کنید.

آموزش دهید

■ توضیح دهید پوسته زمین در زیر آب‌ها ادامه می‌یابد. لذا کف اقیانوس‌ها همانند سطح خشکی‌ها دارای ناهمواری‌ها است. با استفاده از شکل صفحه ۲۱، فلات قاره، شیب قاره و سایر عوارض کف اقیانوس را توضیح دهید.

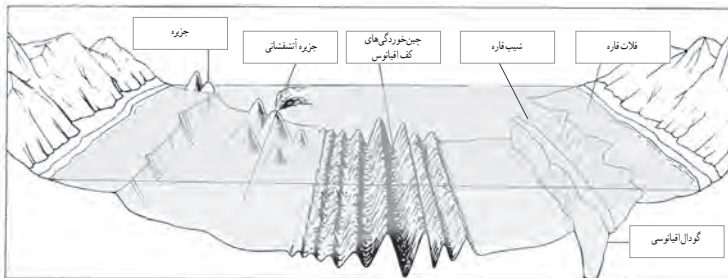
■ به منظور تعمیق یادگیری در این بخش از دانش‌آموزان بخواهید کاربرگه شماره ۳ را در کلاس انجام دهند و موارد را روی شکل نام‌گذاری کنند.

■ به دانش‌آموزان فرصت دهید تا متون صفحه ۲۲ را بخوانند.

کاربرگه شماره ۳

انواع ناهمواری‌ها

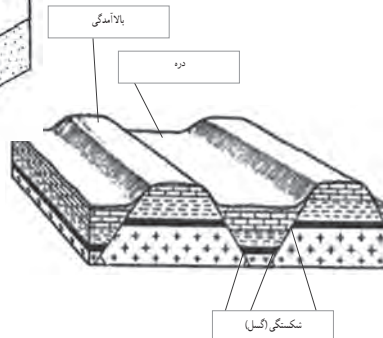
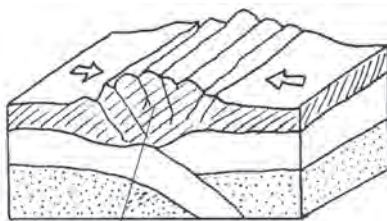
الف) این مدل، ناهمواری‌های بستر اقیانوس‌ها را نشان می‌دهد. موارد زیر را روی مدل در جای خالی بنویسید.
فلات قاره، شیب قاره، چین خوردگی‌های کف اقیانوس، جزیره، گودال اقیانوسی، جزیره آتشفشانی

ب) روی مدل‌ها، موارد را در جای خالی بنویسید.

شکستگی (گسل)، بالاندگی

دره، چین‌خوردگی رسوبات

سپس از آنها بخواهید فعالیت‌های ۱، ۲ و ۳ را با مشورت یکدیگر پاسخ دهند. پاسخ صحیح را پس از پاسخ‌گویی دانش‌آموزان ارائه کنید.

پاسخ فعالیت‌های صفحه ۲۲

۱ نیوفوندلند در محل تلاقی آب‌های سرد لابرادور و گرم گلف استریم قرار دارد. شرق ژاپن در محل تلاقی آب‌های سرد ایشیو و گرم کوروشیو قرار گرفته است.

۲ زیرا در اعماق اقیانوس‌ها، فشار آب خیلی زیاد است. تاریکی و دمای کم یعنی سرد بودن محیط، کاوش‌های علمی را با دشواری روبه‌رو می‌کند.

نکته

فشار آب در اعماق دریا، ده‌ها برابر فشار اتمسفر است. موجوداتی که در اعماق دریا زندگی می‌کنند از نظر غشای سلولی، عضلات و کارکرد ماهیچه‌ها و دستگاه‌های تنفسی برای تحمل این موضوع، طراحی و خلق شده‌اند. از عمق ۲۰۰ تا ۱۰۰۰ متری نور به تدریج، کم می‌شود.

ماهی‌های آب‌های عمیق، اندام‌های نورزا و نورتاب دارند. در برخی ماهیان آب‌های عمیق، چشم‌ها بسیار بزرگ‌اند (چشم‌های تلسکوپي). برخی ماهیان آب‌های عمیق‌تر نیز کور هستند و از طریق زوائد خارج شده از بدن، محیط اطراف را لمس می‌کنند.

در عمق ۱۰ متری، فشار آب دو برابر سطح آب می‌شود و نفس کشیدن حتی با دستگاه‌های اکسیژن‌رسانی، دشوار است. دمای آب با افزایش عمق، کاهش می‌یابد و در عمق ۱۰۰۰ متری دما به ۵٪ سانتی‌گراد می‌رسد. لذا اکتشافات دریایی نیاز به سرمایه‌گذاری زیاد و وسایل بسیار مجهز دارد و کاری دشوار است. در این زمینه برخی شرکت‌ها در جهت تولید زیردریایی‌های پیشرفته‌تر و استفاده از روبات در اکتشافات دریایی، در حال تلاش و رقابت هستند.

■ یکی از موضوعات مهم زیست‌محیطی دنیای امروز، آلودگی آب اقیانوس‌ها و دریاهاست. برای تدریس این بخش می‌توانید:

■ در صورت امکان، فیلمی کوتاه از آلودگی‌های اقیانوس‌ها تهیه و در کلاس نمایش دهید (شما می‌توانید فیلم‌های مورد نظر را از اینترنت دانلود کنید، برای مثال فیلم مستند آخرین زیستگاه‌های زمین مهاجران گول‌بیکر اقیانوس از کانال آپارات که به فارسی برگردانده شده است).

■ از دانش‌آموزان بخواهید به طور گروهی در این زمینه تحقیق کنند و مطالب جذاب و مفیدی همراه با عکس و تصویر درباره موضوع آلودگی اقیانوس‌ها البته در چارچوب‌های مشخص مثلاً صید بی‌رویه ماهی‌ها، دستگاه‌های آب شیرین‌کن، دفن زباله‌ها در اقیانوس‌ها، تهیه و در کلاس ارائه کنند.

نکته

زباله‌های پلاستیکی موجود در آب اقیانوس‌ها امروزه به یک فاجعه بزرگ تبدیل شده‌اند. در بخش مرکزی شمال اقیانوس آرام در حد فاصل ۳۵ تا ۴۲ درجه شمالی، منطقه‌ای وجود دارد که از آن به گرداب زباله اقیانوس آرام یاد می‌شود. این گرداب، حاصل انباشت میلیون‌ها تن زباله‌ای است که به دریا ریخته شده است. این گرداب عظیم، نخستین بار توسط دریانوردی به نام چارلز مور کشف شد. از نظر موقعیت جغرافیایی، هاوایی و ایالت کالیفرنای آمریکا، نزدیک‌ترین زیستگاه‌های انسانی به این گرداب محسوب می‌شوند.

دانشمندان الگوهای چرخش باد و نیروهای حاصل از چرخش زمین به دور خود را عامل ایجاد این گرداب‌ها می‌دانند. یک نمونه تأسف‌آور دیگر از این گرداب‌های زباله در شمال اقیانوس اطلس است. این گرداب‌های زباله همچون کوه‌های یخی در زیر آب باقی می‌مانند. آبریزان از پدیده‌های غیرطبیعی چون پلاستیک در آب، آسیب فراوانی می‌بینند و البته آسیب‌های جدی بر پلانکتون‌ها که پایه اصلی زنجیره غذایی دریایی هستند، نیز وارد می‌شود.

پاسخ فعالیت‌ها

۴ به طور کلی اقیانوس‌ها یک مجموعه پیوسته هستند که توسط قاره‌ها از هم جدا می‌شوند. بیش از ۷۰ درصد سطح زمین را آب‌ها پوشانیده‌اند. اگر این نسبت برعکس شود، مهم‌ترین اثر آن بر «چرخه آب» خواهد بود. در سال، هزاران متر مکعب آب اقیانوس‌ها، تبخیر می‌شود و پس از تشکیل ابر موجب بارندگی و پدید آمدن رودها و جویبارها می‌شود. در این شرایط میزان تبخیر و بارندگی کاهش می‌یابد. مقدار آب شیرین و به دنبال آن تنوع زیستی (گیاهی و جانوری) دچار تغییر خواهد شد.

درصد آبریزان و تنوع زیستی دریایی، کاهش می‌یابد. تغییرات اقلیمی پدید می‌آید. میزان حمل و نقل و تجارت دریایی کم می‌شود. راه‌های زمینی و سکونتگاه‌های شهری و روستایی گسترش می‌یابد (دانش‌آموزان ممکن است به موارد مختلفی اشاره کنند).

۵ از دانش‌آموزان بخواهید خبر را بخوانند. اخبار به منظور پیوند درس‌ها با زندگی و توجه دادن دانش‌آموزان به مطالعه مسائل و موارد در روزنامه‌ها و مجلات به صورت خبر در کتاب درج می‌شوند. الف) اهمیت خبر در این است که بالاخره اغلب کشورها تصمیم گرفتند برای حفاظت از اقیانوس‌ها با هم متحد شوند و توافق کنند. همچنین این توافق پس از مدت‌ها انتظار، عملی شده است.

ب) پاسخ‌ها متفاوت است. به طور کلی کشورهای قدرتمندی که به فناوری‌های پیشرفته مجهز هستند، دریاها را تحت سیطره خود می‌بینند و می‌خواهند حداکثر منافع اقتصادی و سود را از این راه به دست

بیاورند. لذا به دلیل صید بی‌رویه ماهی، بهره‌برداری از نفت و با دفن زباله‌های صنعتی خود در دریا، به این موضوع روی خوش نشان نمی‌دهند. کشورهای روسیه، امریکا، کانادا، ایسلند و ژاپن از جمله کشورهایی بوده‌اند که به تسریع این مذاکرات تمایل نداشتند.

تدریس بخش دوم : هواکره

■ ساختار و ترکیب هواکره را با نمایش تصویر کتاب و یا پوسترها، آموزش دهید. البته همین که دانش‌آموزان بدانند جو زمین از لایه‌های متعدد تشکیل شده، کافی است و یادگیری اسامی و ویژگی‌های هر لایه در این پایه، مورد نیاز نیست.

■ عوامل مؤثر بر آب و هوا را روی تخته بنویسید. سپس هریک را با ذکر مثال و استفاده از نقشه‌ها و تصاویر کتاب توضیح دهید.

پاسخ فعالیت‌ها

✓ در دی‌ماه، استکهلم سردتر از ژم است، زیرا در عرض جغرافیایی بالاتری قرار گرفته و به قطب نزدیک‌تر است.

علت تفاوت دمای سه شهر برگن، استکهلم و سن پترزبورگ (لنین‌گراد) در دی‌ماه، این است که شهرهای برگن و استکهلم هر دو تقریباً در یک عرض جغرافیایی و هر دو در کناره دریا قرار دارند. در حالی که برگن از زمستان معتدلی برخوردار است ($2^{\circ}+$) و اعتدال آن به واسطه جریان‌های آب‌گرم اقیانوس اطلس است که از کناره نروژ می‌گذرد. استکهلم به عکس، زمستان سرد و سختی دارد ($6^{\circ}-$)، اما سن پترزبورگ به دلیل دور بودن از اقیانوس (نسبت به استکهلم و برگن)، زمستان سخت‌تری دارد.

دو شهر آمین و کی‌یف نیز بر روی یک عرض جغرافیایی قرار دارند، اما نزدیکی به اقیانوس، آب‌وهوای آمین را تعدیل می‌کند ($3^{\circ}+$) (آمین در کشور فرانسه قرار دارد) اما کی‌یف به دلیل قاره‌ای بودن و دوری از اقیانوس، آب‌وهوای سرد و خشکی دارد.

هرچه از شهرهای نواحی داخلی به سمت شهرهای مجاور اقیانوس می‌رویم، سرمای زمستان (کاهش) می‌یابد.

▲ لایه ازن در استراتوسفر، قرار دارد.

لایه ازن غلظت بالایی از مولکول ازن (O_3) دارد. این لایه ۹۵ الی ۹۹ درصد پرتو ماوراء بنفش خورشید را جذب می‌کند. ازن یک گاز گلخانه‌ای است که در آب و هوای کره زمین نقش دارد.

(غلظت نسبتاً بالایی از ازن در ارتفاع ۱۹ الی ۴۸ کیلومتری بالاتر از سطح زمین واقع شده است و تا 50° کیلومتری گسترش می‌یابد. پرتو فرابنفش تولیدشده توسط تابش خورشید در صورت رسیدن به سطح

زمین می‌تواند موجب سرطان پوست، آب مروارید چشم و تأثیر منفی بر رشد گیاهان شود. در دهه‌های اخیر، کلروفلوئوروکربن‌ها (CFC) که در لوازم صنعتی و تجاری و خانگی (مانند یخچال‌ها و سردکننده‌ها) مورد استفاده قرار گرفتند، موجب شدند که این مواد توسط باد به استراتوسفر زمین راه یابند و کلر و برم حاصل از آنها با تشکیل کلرومونوکسید، موجب تخریب لایه ازن شود. البته پژوهشگران اعلام کرده‌اند (۲۰۱۴ میلادی) که در برخی نقاط کره زمین با حذف و ممنوعیت استفاده از گازهای مذکور در یخچال‌ها، اسپری‌ها و ...، نشانه‌هایی از بهبود و ترمیم لایه ازن مشاهده شده است.

■ در مورد نقش ارتفاعات در آب‌وهوا می‌توانید مثال‌هایی از تفاوت آب‌وهوا (دما، بارش، رطوبت و ...) در شهرهای مرتفع ایران و شهرهایی که در مناطق پست و جلگه‌ای قرار دارند بیابورید، در حالی که هر دو شهر در یک عرض جغرافیایی واقع‌اند؛ برای مثال شهرکرد و ...

همچنین دامنه بادپناهی ارتفاعات برای برخی شهرها و یا جلوگیری از نفوذ رطوبت را می‌توان در البرز مرطوب (دامنه‌هایی که رو به دریا قرار دارند) و البرز خشک (دامنه‌های رو به نواحی داخلی ایران) توضیح داد.

پاسخ فعالیت صفحه ۲۷

۹ الف و ب. زیرا با افزایش ارتفاع، تغییری در فشار هوا پدید می‌آید. فشار هوا کم می‌شود و میزان گازها شامل اکسیژن در واحد حجم کاهش می‌یابد. نیاز انسان به اکسیژن بیشتر می‌شود.

۱۰ پاسخ‌ها متفاوت است. دانش‌آموزان ممکن است به تعداد خودروها، وجود کارخانه، استفاده از بخاری‌های گازی و شومینه و ... اشاره کنند.

به پایان برید.

با مرور و جمع‌بندی نکات کلیدی و مهم درسی از دانش‌آموزان بخواهید به عنوان تکلیف پایانی و خارج از کلاس یکی از موضوعات الف یا ب فعالیت شماره (۱) به کار ببندیم را انجام دهند و نتایج کار در کلاس را ارائه کنند. فرصتی را برای ارائه گروهی دانش‌آموزان فراهم کنید.

فعالیت ۲ به کار ببندیم نیز یک فعالیت پرس و جو است، اسپری‌هایی که این علامت را دارند از گازهایی تشکیل شده‌اند که در موقع خروج به ازن آسیب نمی‌رسانند. به عبارت دیگر CFC ندارند.

محورهای عمده ارزشیابی

مطابق با انتظارات یادگیری، نمایش اشکال عمده ناهم‌واری‌های کف اقیانوس روی مدل یا نمودار، شرکت در بحث و گفت‌وگوی کلاسی، بیان عوامل مؤثر بر آب‌وهوای جهان، انجام کاربرگه (۳)، ارائه راهکارهایی برای حفاظت از اقیانوس‌ها، تحقیق درباره اقیانوس‌ها و دریاها و ارائه گزارش در کلاس از محورهای عمده ارزشیابی این درس است که از طریق آزمون‌های کتبی و شفاهی و مستمر و عملکردی قابل سنجش می‌باشد.

معرفی منابع برای مطالعه بیشتر معلمان

- ۱ جغرافیای طبیعی دریاها و سواحل، دیتراکتل، ترجمه دکتر محمدرضا ثروتی، انتشارات سمت، ۱۳۷۸.
- ۲ آب و هواشناسی، دکتر بهلول علیجانی، انتشارات دانشگاه پیام نور، ۱۳۹۲.
- ۳ آب و هوای کره زمین، کیت بوشر، ترجمه دکتر بهلول علیجانی، انتشارات سمت، ۱۳۷۳.
- ۴ سیاره زمین، لیندا دیکسون، ترجمه لیدا واعظزاده مقدس، انتشارات به نشر، ۱۳۸۸.
- ۵ هیدرولوژی، دکتر مجید زاهدی، دکتر مریم بیاتی خطیبی، انتشارات سمت، ۱۳۹۲.
- ۶ جغرافیای آبها، دکتر جمشید جداری عیوضی، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۹.

شبکه مفهومی فصل سوم

زیست کره ، تنوع شگفت انگیز

مفاهیم کلیدی	حوزه‌های موضوعی	
<p>پراکندگی جغرافیایی زیست بوم‌ها پراکندگی گونه‌های در معرض خطر علل تخریب زیستگاه‌ها، جنگل‌های استوایی گردشگری در طبیعت و زیست بوم‌ها حفاظت از جنگل‌های استوایی، حیات وحش مطالعه موردی مربوط به تجارت عاج</p>	مکان و فضا	
<p>احساس مسئولیت نسبت به حفاظت از گونه‌های گیاهی و جانوری گروه‌های طرفدار محیط زیست اتحادیه بین‌المللی حفاظت از طبیعت (IUCN)</p>	مسئولیت‌ها و تکالیف نقش‌های گروه‌ها و مؤسسات اجتماعی	
<p>روش‌های استفاده خردمندانه از منابع طبیعی، استفاده اقتصادی توأم با حفظ محیط زیست</p>	منابع و فعالیت‌های اقتصادی بهره‌وری	
<p>قدردانی از خالق هستی و تفکر در آیات و نشانه‌های عظمت خداوند احساس مسئولیت نسبت به حفاظت از محیط زیست و گونه‌های گیاهی و جانوری</p>	مسئولیت‌پذیری ارزش‌ها و اخلاق	
	<p>بررسی و کاوش، برقراری ارتباط، خلاقیت، مشارکت و واکنش شخصی و اظهار نظر</p>	مهارت‌های کاوشگری

پراکندگی زیست‌بوم‌های جهان

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند :

- زیست‌بوم را تعریف کنند و عوامل مؤثر در تنوع زیست‌بوم‌ها را نام ببرند.
- قلمرو مهم‌ترین زیست‌بوم‌های جهان را روی نقشه معین کنند و ویژگی‌های آن را بیان نمایند.
- رابطه پراکندگی زیست‌بوم‌ها و میزان بارش را روی نمودار نشان دهند.
- به‌طور گروهی یکی از زیست‌بوم‌ها را انتخاب کنند و آنها را در قالب کنفرانس، برگه تبلیغاتی یا بروشور، روزنامه دیواری و امثال آنها، معرفی نمایند.

مواد و وسایل مورد نیاز

تصاویر متعددی از زیست‌بوم‌های مختلف (پوشش گیاهی و جانوران مخصوص هر زیست‌بوم)، نقشه‌های کتاب، در صورت امکان نمایش فیلم یا کلیپ کوتاه از زیست‌بوم‌ها، کاربرگ‌های ۵ و ۶.

آماده کنید

فعالیت و تصاویر شروع درس می‌تواند شروع خوبی برای آماده کردن دانش‌آموزان باشد. البته شما ممکن است فیلمی کوتاه از دو زیست‌بوم نمایش دهید و از دانش‌آموزان بخواهید تفاوت گیاهان و جانورانی که در دو فیلم مشاهده کردند را بیان کنند یا تصاویری دیگر غیر از تصاویر صفحه ۳۰ کتاب را نمایش دهید و پرسش‌هایی درباره تفاوت نوع جانوران و گیاهان هر منطقه را مطرح کنید.

دانش‌آموزان با دیدن تصاویر ۱ و ۲ به کاکتوس و خرس قطبی اشاره می‌کنند. کاکتوس گیاهی است که در برابر خشکی و کم‌آبی مقاومت دارد و با توجه به نیاز کم به آب عمدتاً در مناطق خشک و گرم می‌روید. خرس قطبی جانوری است که با توجه به نوع بافت چربی و پوست و مو و سایر ویژگی‌ها، توانایی انطباق و سازگاری با شرایط سرما و یخبندان قطب را دارا است. تصویر شماره ۳، جنگل‌های سردسیری (سرو و کاج) منطقه تایگا در تابستان را نشان می‌دهد و تصویر شماره ۴، جنگل‌های انبوه استوایی محل رویش انواع درختان بلند و کوتاه و محل زندگی انواع پستانداران، حشرات، خزندگان و پرندگان است.

اجازه بدهید دانش‌آموزان درباره گیاهان و جانوران هر منطقه حدس بزنند.

نکته مهم در آماده‌سازی رسیدن به مفهوم سازگاری و انطباق گیاهان و جانوران مختلف با مناطق خاص و به عبارت دیگر زیست‌بوم یا بیوم به عنوان یک ناحیه وسیع و مشخص جغرافیایی است که به سبب نوع ویژه گیاهان و جانوران از نواحی دیگر متمایز می‌شود. البته دانش‌آموزان در کتاب علوم امسال و سال‌های گذشته با مفهوم بوم‌سازگان (اکوسیستم) آشنا شده‌اند.

نکته

اکوسیستم مجموعه جانداران یک محیط به همراه کلیه عوامل و تشکیل دهنده‌های آن محیط است. محیط و موجودات زنده یک سیستم تلقی می‌شوند.

«سیستم یعنی مجموعه‌ای از عناصر که با یکدیگر ارتباط دارند و با هماهنگی در جهت هدف مشترک حرکت می‌کنند». یک مرتع، یک جنگل، یک رودخانه و یک کشتزار، یک اکوسیستم هستند که از عناصر زنده (تولیدکنندگان، مصرف‌کنندگان، تجزیه‌کنندگان) و عناصر غیرزنده مثل آفتاب و مواد کانی خاک، آب و ... تشکیل شده‌اند.

یک زیست‌بوم، از تعداد زیادی اکوسیستم تشکیل شده است و مرزهای آن به وسیله عامل آب‌وهوا از زیست‌بوم‌های دیگر، جدا می‌شود.

آموزش دهید

پاسخ‌های دانش‌آموزان را در فعالیت مقدماتی جمع‌بندی کنید و با استفاده از همان گویه‌ها، عوامل مؤثر در تنوع زیست‌بوم‌ها را آموزش دهید و در این زمینه به عامل آب‌وهوا به عنوان مهم‌ترین عامل که مرز بین زیست‌بوم‌ها است، تأکید کنید.

سپس توجه دانش‌آموزان را به نقشهٔ پراکندگی زیست‌بوم‌های جهان در صفحهٔ ۳۱ جلب کنید. به‌طور کلی از سوی جغرافی‌دانان و بوم‌شناسان تقسیمات مختلفی برای زیست‌بوم‌ها ارائه شده است. برخی زیست‌بوم‌ها را به دو دستهٔ کلی زیست‌بوم‌های خشکی و زیست‌بوم‌های دریایی تقسیم کرده‌اند. برخی هم آنها را ۱۶ زیست‌بوم خشکی و ۵ زیست‌بوم دریایی، اعلام کرده‌اند.

اما یکی از استادان معروف جغرافیای زیستی به نام گودی (Goudi)، تقسیم‌بندی خود را به ۸ زیست‌بوم محدود کرده است.

در صورت امکان، نقشه را با ویدئو پروژکشن در کلاس نمایش دهید. از دانش‌آموزان بخواهید با توجه به راهنما محدوده و مرزهای تقریبی هر زیست‌بوم را روی نقشه نشان دهند و نام زیست‌بوم‌ها را روی محل‌های مربوطه بنویسند.

فعالیت‌های ۱ الی ۴ را در کلاس انجام دهید. دانش‌آموزان را به چند گروه تقسیم کنید. هر گروه با همفکری یکدیگر، پاسخ‌ها را پیدا کنند. سپس از آنها بخواهید نتایج را در کلاس ارائه دهند و شما پاسخ‌های صحیح و نهایی را مطرح کنید.

در فعالیت‌های ۱ و ۲، دانش‌آموزان نام زیست‌بوم‌های توندرا، تایگا، جنگل‌های بارانی استوایی و بیابان را روی نقشهٔ صفحهٔ ۳۱ می‌نویسند و سپس با مراجعه به یک اطلس می‌گویند که این جنگل‌های واقع در دو طرف مدار استوا در قاره‌های آسیا، آفریقا و امریکای جنوبی وجود دارد:

■ در قارهٔ آسیا کشورهای اندونزی، فیلیپین، مالزی، تایلند، برمه؛

■ در قارهٔ آفریقا کشورهای کنگو، گابن، کامرون، نیجریه، غنا، گینه، شرق ماداگاسکار؛

■ در امریکای جنوبی کشورهای برزیل، پاناما، نیکاراگوئه و ...

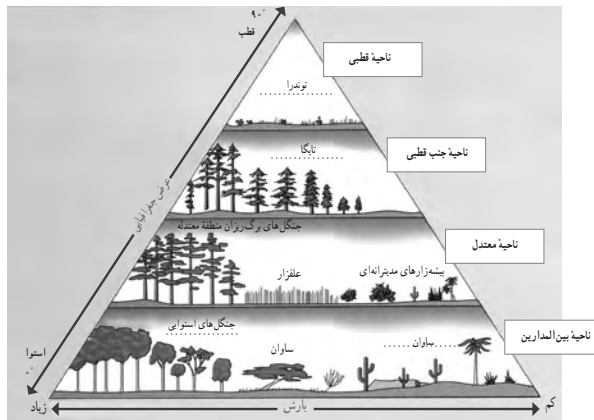
۲ الف) بیشترین ترکیبات آلی را جنگل‌های بارانی استوایی و کمترین میزان ترکیبات آلی را بیابان‌ها تولید می‌کنند.

ب) در مناطق استوایی پیوسته باران می‌بارد و هوا همیشه مرطوب است. به همین دلیل جنگل‌های بسیار انبوهی در این مناطق رویده است و بیشترین ترکیبات آلی تولید می‌شود، اما بیابان‌ها به دلیل خشکی بیش از حد و بارندگی ناچیز، با فقر پوشش گیاهی روبه‌رو هستند و تنها بوته‌های خاردار در برخی مناطق وجود دارند؛ لذا میزان تولید ترکیبات آلی در این منطقه کم است.

به همین دلیل، جنگل‌های بارانی استوایی یکی از زیست‌بوم‌های مهم و با ارزش برای ساکنان کرهٔ زمین هستند.

- ۱- در خانه های مستطیل شکل، واژه های مناسب بگذارید: ناحیه قطبی، ناحیه جنب قطبی، ناحیه معتدل و ناحیه بین المدارین (بین مدار رأس السرطان و رأس الجدی)
- ۲- در نقطه چین ها واژه های مناسب بنویسید: توندرا، تابگا (مخروطیان)، بیابان، جنگل های استوایی.
- ۳- زیست بوم ساوان بین کدام زیست بوم ها، قرار گرفته است؟
- ۴- بین عرض جغرافیایی و میزان پوشش گیاهی چه رابطه ای وجود دارد؟ با ذکر علت از روی نمودار، توضیح دهید و مثال بزنید.
- ۵- بین میزان بارش و میزان پوشش گیاهی چه رابطه ای وجود دارد؟ با توجه به نمودار مثال بزنید.

۳ بین جنگل های بارانی استوایی و بیابان

- ۴ هرچه عرض جغرافیایی زیادتر می شود، یعنی از مدار صفر درجه استوا به سمت قطب (90° درجه) حرکت می کنیم، هوا سردتر و میزان پوشش گیاهی کمتر می شود. برای مثال در نواحی استوایی، جنگل های انبوه استوایی وجود دارند، اما در ناحیه قطبی مجاور 90° درجه (عرض های بالا)، خزه و گلسنگ می روید.
  - ۵ هرچه میزان بارش بیشتر باشد، میزان پوشش گیاهی و تنوع آن بیشتر است. برای مثال، جنگل های انبوه استوایی (سمت چپ نمودار) در ناحیه پربارش قرار دارند. با حرکت به سمت ساوان (وسط نمودار) میزان بارش و پوشش گیاهی، کمتر و فقط درختچه های منفرد و علفزار مشاهده می شود. با حرکت به سمت بیابان ها (سمت راست نمودار) میزان بارش بسیار کم و از میزان و تنوع پوشش گیاهی کاسته می شود.
- در این مرحله، پس از آشنایی نسبی دانش آموزان با موقعیت جغرافیایی زیست بوم ها و رابطه انواع آنها با بارش و عرض جغرافیایی بگویند در این درس به مطالعه ۵ مورد از مهم ترین زیست بوم ها می پردازیم. دانش آموزان را از قبل به چند گروه تقسیم کنید و از آنها بخواهید یکی از زیست بوم ها را مطالعه و به کلاس معرفی کنند. به آنها کمک کنید تا بتوانند تصاویری از مناظر طبیعی و گیاهان و جانوران هر زیست بوم را به کلاس نشان دهند و پس از آن به منظور تعمیق یادگیری، کاربرگه شماره ۵ را در کلاس انجام دهند.

با توجه به نقشه‌ای که در سمت راست مشاهده می‌کنید، نوع زیست‌بوم را حدس بزنید و بنویسید. سپس با استفاده از دانسته‌های قبلی خود و آنچه در کتاب خوانده‌اید، جدول را کامل کنید.

نقشه	نام زیست‌بوم	آب و هوا	دو نمونه جانور و یک نمونه گیاه غالب
	تایگا	سرد و مرطوب بارندگی سالانه بین ۲۵۰-۵۰۰ میلی‌متر	درختان سرو عقاب کاکل‌سفید گرگ خاکستری
	توندرا	بسیار سرد و یخبندان بارش به صورت برف	خزه و گل‌سنگ خرس قطبی گوزن شمالی
	جنگل‌های بارانی استوایی	گرم و بسیار مرطوب رطوبت ۸۰ درصد بارندگی سالانه ۲۵۰۰ میلی‌متر	بامبو میمون توکا
	بیابان	گرم و بسیار خشک بارندگی سالانه کمتر از ۵۰ میلی‌متر	بوته‌های خاردار گون خارپشت، شتر
	ساوان	گرم و دارای دو فصل خشک و مرطوب	درختان بانوباب شیر گورخر

پس از انجام فعالیت‌ها که دانش‌آموزان به خوبی با ویژگی‌های زیست‌بوم‌ها آشنا شدند، فعالیت ۶ را اجرا کنید. این فعالیت یعنی انتخاب یک زیست‌بوم مورد علاقه، واجد نوعی بحث و فراهم کردن فضای اظهار نظر و واکنش شخصی نسبت به موضوع است. پاسخ‌ها متفاوت خواهند بود و ممکن است نظراتی که دانش‌آموزان ابراز می‌کنند، فضای کلاس را به وجد بیاورد. روی استدلال دانش‌آموزان، تکیه کنید.

به پایان ببرید

با مرور و جمع‌بندی تعریف زیست‌بوم، عوامل مؤثر در تنوع زیست‌بوم‌ها و مهم‌ترین ویژگی‌های برخی زیست‌بوم‌ها، درس را به پایان ببرید. به عنوان تکلیف پایانی خارج از کلاس، از دانش‌آموزان بخواهید فعالیت ۷ را انجام دهند و به طور گروهی، یک برگه تبلیغاتی (بروشور) برای گردشگرانی که از یک زیست‌بوم بازدید می‌کنند، تهیه نمایند.

برای انجام این فعالیت مبتنی بر خلاقیت، یکی دو هفته به آنها فرصت بدهید. به بهترین بروشورها، جایزه بدهید و البته کار همه دانش‌آموزان را در کلاس یا راهروی مدرسه به نمایش عموم بگذارید.

کاربرگه شماره ۶ نیز به عنوان فعالیت انفرادی در منزل انجام می‌شود. دانش‌آموزان در انجام این کاربرگه باید به عبور از ۳ زیست‌بوم جنگل‌های استوایی، ساوان و بیابان یا صحرای بزرگ آفریقا اشاره کنند. در جلسه بعد، از دانش‌آموزان بخواهید متنی را که نوشته‌اند در کلاس بخوانند. دانش‌آموزانی که خلاقیت و قدرت تخیل بیشتری دارند، در نامه خود به مشاهده گونه‌های جانوری و گیاهی هر زیست‌بوم اشاره می‌نمایند و موضوعاتی را مطرح خواهند نمود که موجب تهییج یا شگفتی مخاطبان می‌شود و طبیعتاً امتیاز بیشتری نیز می‌گیرند.

محورهای عمده ارزشیابی

تعریف زیست‌بوم و تشریح عوامل مؤثر در تنوع زیست‌بوم‌ها، معین کردن قلمرو و موقعیت جغرافیایی عمده‌ترین زیست‌بوم‌ها و معرفی ویژگی‌های مهم هر زیست‌بوم در قالب‌های مختلف، از مهم‌ترین محورهای ارزشیابی این درس است که از طریق انجام فعالیت‌ها و برگه‌ها و سیاهه بررسی و مشاهده فعالیت‌ها به طور مستمر و همچنین آزمون‌های کتبی و عملکردی، قابل سنجش است.

تنوع زیستی: یعنی گوناگونی حیات بر روی زمین که شامل تمام جانداران، گونه‌ها، جمعیت‌ها، تفاوت‌های ژنی و زیست‌بوم‌ها می‌شود. تاکنون حدود ۱/۵ میلیون گونه در جهان، نام‌گذاری و تعیین هویت شده‌اند. ژن‌ها، گونه‌ها و زیست‌بوم‌ها از یک طرف وابسته به یکدیگر و از طرف دیگر در تعامل با محیط‌زیست هستند. این سه، سه سطح از تنوع زیستی را در برمی‌گیرند. نابودی تنوع زیستی، پیامدهای خطرناکی برای زندگی بشر در حال و آینده به دنبال دارد.

تولید اولیه و ثانویه در اکوسیستم: تولید یعنی تبدیل انرژی نورانی به انرژی شیمیایی (فتوسنتز توسط گیاهان یا تولیدکنندگان اولیه) (توضیح نمودار صفحه ۳۲)

انرژی خورشیدی در سطح زمین به طور یکنواخت منتشر نمی‌شود. انرژی دریافتی، روزانه در مناطق نزدیک قطب حدود ۱۰۰ کالری در سانتی‌متر مربع است، اما در منطقه معتدله به ۴۰۰ کالری و نواحی استوایی به ۸۰۰ کالری در همین مقدار واحد سطح می‌رسد.

تولید اولیه ناخالص: مجموع یا کل مقدار مواد آلی که تولیدکننده‌ها (گیاهان) در نتیجه فتوسنتز تولید می‌کنند.

تولید اولیه خالص: گیاهان بخشی از موادی را که تولید می‌کنند، برای رفع نیازهای حیاتی خود مانند تنفس به مصرف می‌رسانند و این مقدار از تولید اولیه ناخالص کسر می‌شود و مقدار ماده‌آلی که باقی می‌ماند تولید اولیه خالص است.

Net Primary Production یا NPP

مقدار تولید اولیه را به روش‌های مختلف اندازه می‌گیرند. برای مثال با سوزاندن در کالری‌متر، انرژی انباشته شده آنها را اندازه می‌گیرند.

بیشترین میزان تولید خالص اولیه (NPP)، مربوط به جنگل‌های بارانی استوایی است.

معرفی منابع برای مطالعه بیشتر معلمان

- ۱ دکتر غلامرضا بخشی‌خانیکی و همکاران، تنوع‌زیستی، انتشارات دانشگاه پیام‌نور (فایل دانلود رایگان در وب)
- ۲ رضوانی، علی، آینده‌زیست‌بوم و زیست‌مندان، نشر علم کشاورزی ایران، ۱۳۹۴.
- ۳ خالدی، شهریار، جغرافیای زیستی، انتشارات دانشگاه پیام‌نور، ۱۳۹۱.
- ۴ سازمان حفاظت محیط‌زیست و یونسف، تنوع‌زیستی، مجموعه دانستنی‌های زیست‌محیطی برای آموزشگران (۶)، ۱۳۸۲.
- ۵ سازمان حفاظت محیط‌زیست، دانلود کتاب‌های الکترونیک (کتاب‌های سبز): dop.ir/portal/home/

معرفی منابع برای مطالعه و تحقیق دانش‌آموزان

- ۱ گیبونز، گیل، جنگل‌های بارانی استوایی، ترجمه‌هایده کروی، انتشارات فنی ایران (کتاب‌های سبز)
- ۲ جاونا، جان، سبزنگه داشتن زمین، ترجمه‌محمد رضا هراتی، انتشارات فنی ایران (کتاب‌های سبز)
- ۳ وود داگلاس، نیایش زمین، ترجمه‌هایده کروی، انتشارات فنی ایران (کتاب‌های سبز)
- ۴ لوئن، ناسی، مادر زمین، ترجمه‌فؤاد نظیری، انتشارات فنی ایران (کتاب‌های سبز)
- ۵ براون، مایکل، حماسه صلح سبز، ترجمه‌منیر شاخساری، انتشارات فنی ایران (کتاب‌های سبز)

زیست‌بوم‌ها در خطرند

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند :

- مهم‌ترین علل و عوامل تخریب زیست‌بوم‌ها را فهرست و بیان کنند.
- روی نقشه، قلمرو گونه‌های در معرض تهدید و خطر بیشتر را معین نمایند و علل آنها را بیان کنند.
- با توجه به مطالعه‌های موردی در زمینه تخریب پوشش گیاهی و تهدید زندگی جانوری، درباره دیدگاه‌های موافق و مخالف از جنبه‌های مختلف، بحث و گفت‌وگو کنند.
- درباره شگفتی‌ها یا تهدیدات یکی از گونه‌های گیاهی یا جانوری یا زیست‌بوم‌ها، تحقیق نمایند و نتایج آن را ارائه کنند.
- درباره حفاظت از زیست‌بوم‌ها، راهکارهایی پیشنهاد نمایند و اقداماتی نیز در زندگی روزانه انجام دهند.

مواد و وسایل مورد نیاز

تصاویر متعددی از گونه‌های گیاهی و جانوری در معرض خطر و تهدید در جهان، تصاویر و نقشه کتاب، در صورت امکان نمایش فیلم از یک گونه در معرض تهدید یا مناطق حفاظت شده.

آماده کنید

بهتر است تصاویر برخی از گونه‌های جالب در معرض خطر را که در کتاب صفحات ۳۶ و ۳۷ به چاپ رسیده است با ویدئو پروژکشن در کلاس نمایش دهید و درباره ویژگی‌های آنها، توضیح دهید. شایان ذکر است تصاویر این گونه‌ها و همچنین توضیحات مربوط به ویژگی‌های آنها به آسانی از طریق اینترنت قابل جست‌وجو و دانلود است. در صورتی که بتوانید فیلمی درباره زندگی این گونه‌ها نمایش دهید، جالب‌تر خواهد بود. به منظور برانگیختن و جلب توجه بیشتر دانش‌آموزان، به شگفتی‌های برخی از این گونه‌ها اشاره کنید. برای مثال کرگدن سفید بیش از دو تن وزن دارد و یا درختان بائوباب بیش از ۱۸ متر ارتفاع دارند و در تنه آنها می‌توان اتاقکی داشت یا قورباغه درختی چشم قرمز در طی روز خواب است و غشای طلایی رنگ روی چشمان او کشیده می‌شود.

■ شما می‌توانید از دانش‌آموزان داوطلب بخواهید که از قبل «فعالیت شماره ۳ به کار بیندیم» را انجام دهند و نتیجه را به عنوان آماده‌سازی در کلاس ارائه دهند. پس از نمایش، از دانش‌آموزان بخواهید درباره احساس و دیدگاهی که نسبت به، در معرض خطر بودن و یا نابودی گونه‌ها دارند، صحبت کنند.

آموزش دهید

تدریس را با کار بر روی نقشه صفحات ۳۶ و ۳۷ ادامه دهید. این نقشه بر مبنای آمار و اطلاعات «فهرست قرمز» که اتحادیه بین‌المللی حفاظت از طبیعت (IUCN) تهیه می‌کند، ترسیم و ساده‌سازی شده است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود بر طبق راهنمای نقشه، تعداد گونه‌های در معرض خطر در چهار طبقه، تقسیم‌بندی شده‌اند. رنگ سبز کم‌رنگ و پررنگ نشانگر نواحی ای است که بیشترین گونه‌های در معرض تهدید را دارا است و رنگ زرد نمایانگر نواحی ای است که تعداد گونه‌های در معرض تهدید آنها کمتر از ۵۰ گونه است. توجه کنید که تصاویر ارائه شده در اطراف نقشه، تصاویر انتخابی است و سعی شده از هر منطقه یک گونه جالب در معرض تهدید معرفی شود و گرنه بدیهی است تعداد گونه‌ها بسیار زیاد است و قابل ارائه در یک صفحه نیست.

نکته

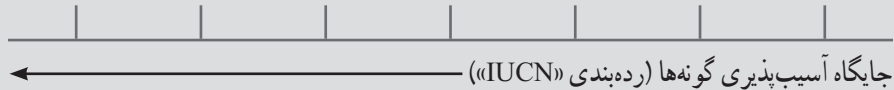
گونه در معرض خطر: گونه‌ای جانوری یا گیاهی است که به دلیل تعداد کم یا تهدیدات ناشی از تغییر محیطی و یا اکولوژیکی در معرض خطر انقراض قرار دارد (برای مثال لاله واژگون یا یوزپلنگ ایرانی در ایران). درست است که انقراض بخشی از چرخه طبیعی به شمار می‌رود، ولی انسان به انقراض گونه‌ها سرعت بخشیده است و گونه‌های در معرض خطر را افزایش می‌دهد.

گونه در معرض تهدید: گونه‌های جانوری و گیاهی که تهدید می‌شوند و در آینده نزدیک در معرض خطر قرار می‌گیرند.

گونه آسیب‌پذیر: یک مرحله پایین‌تر از در معرض خطر و بالاتر از در معرض تهدید قرار دارد. این گونه اگر وضعیت بررسی و عوامل تهدیدکننده آن بهبود نیابند، در آینده در معرض خطر خواهد بود. گونه در معرض انقراض: بالاترین میزان خطر در فهرست قرمز (IUCN) است و به این معنا است که جمعیت این گونه، کاهش یافته است و یا در طی سه نسل آینده به زیر ۸۰٪ جمعیت کنونی آن برسد (مثال: یوزپلنگ آسیایی، گرگ سرخ، فیل ماهی).

انقراض: گونه منقرض شده یعنی واپسین عضو یک گونه، از بین رفته است و دیگر آن گونه نمی‌تواند با تولید مثل به زندگی خود ادامه دهد (مانند ببر مازندران) و امکان بقای آن از بین می‌رود.

اطلاعات کافی کمترین نگرانی در معرض تهدید آسیب‌پذیر در معرض خطر در معرض انقراض منقرض شده

از دانش‌آموزان بخواهید به طور گروهی، فعالیت‌های نقشه‌خوانی صفحه ۳۷ را انجام دهند.

۱ الف) پاسخ‌ها متفاوت است؛ برای مثال ایالات متحده آمریکا، استرالیا.

ب) پاسخ‌ها متفاوت است؛ برای مثال لیبی و الجزایر.

۲ علت اینکه در جنوب شرقی آسیا و استرالیا یا آمریکای جنوبی میزان رنگ سبز پررنگ بیشتر است، این است که در این نواحی به دلیل آب‌وهوای گرم و مرطوب، میزان تنوع پوشش گیاهی و جنگل‌های انبوه بیشتر و به تناسب، تعداد و انواع جانوران نیز بیشتر است، اما در کانادا یا اروپای شمالی به دلیل سرد بودن هوا و یخبندان‌ها، اصولاً میزان و تنوع پوشش گیاهی و جانوری نیز کمتر است. به همین دلیل نسبت تعداد گونه‌های در معرض خطر به کل گونه‌ها در دو ناحیه نیز تفاوت می‌کند.

۳ زیرا اصولاً در صحرای آفریقا با نداشتن آب، خشکی و گرمای طاقت‌فرسا، تعداد و حجم و تنوع گونه‌های گیاهی و جانوری بسیار کم است و به همان نسبت، تعداد گونه‌های در معرض خطر آن نیز کاهش می‌یابد.

■ در مرحله بعد از دانش‌آموزان بخواهید فکر کنند و علل و عواملی را که موجب تخریب زیستگاه‌ها می‌شوند، بیان کنند. همه پاسخ‌ها را روی تابلو بنویسید. سپس آنها را در چند مقوله شبیه به آنچه در کتاب درج شده، دسته‌بندی کنید.

■ به دانش‌آموزان بگویند اکنون که با علل و عوامل تخریب زیست‌بوم‌ها و از بین رفتن گونه‌های گیاهی و جانوری آشنا شده‌اند، به طور موردی یک نمونه تخریب جنگل و یک نمونه شکار حیوانات به منظور تجارت را بررسی نمایند و سپس وارد بحث و گفت‌وگو شوند.

شما می‌توانید از دانش‌آموزان بخواهید به طور گروهی مطالعه موردی (۱) و سپس مطالعه موردی (۲) را بخوانند و حول فعالیت‌های شماره ۴، ۵ و ۶، گفت‌وگو کنند.

اصول روش بحث و گفت‌وگو را رعایت کنید و اجازه بدهید همه دانش‌آموزان در بحث شرکت کنند. به ویژه درباره بهره‌برداری جنگل‌های آمازون، دو دیدگاه موافق و مخالف وجود دارد. بگذارید هم افراد موافق و هم مخالف، نظر خود را بیان کنند. در مقابل ابراز نظرات و دیدگاه‌ها، واکنش نشان دهید و آرام‌آرام به طور منطقی و مستدل، پاسخ‌ها را به سمت لزوم حفاظت از زیست‌بوم‌ها هدایت کنید. در مطالعه موردی (۲)، تصاویر و متن با هدف برانگیختن احساسات دانش‌آموزان نسبت به موجودات زنده و واکنش نسبت به کشتن آنها درج شده است تا بچه‌ها بهره‌برداری نادرست از جانوران در زمینه تجملات و مصرف‌گرایی و آنچه انسان‌ها واقعاً به آن نیاز ندارند را دریابند و تقبیح کنند. در فعالیت ۵، دانش‌آموزان جدولی با دو ستون ترسیم نمایند. آنها می‌توانند عیناً موارد را از متن صفحات ۳۸ و ۳۹ استخراج کنند.

جنگل‌های آمازون

فواید و اهمیت‌ها	علل تخریب
<ul style="list-style-type: none"> ■ دارا بودن $\frac{3}{4}$ تنوع زیستی جهان ■ ریه‌های زمین، تأمین اکسیژن و رطوبت مورد نیاز زمین، قابلیت جذب دی‌اکسیدکربن حاصل از سوخت‌های فسیلی ■ محصولات غذایی، درختان میوه ■ استفاده‌های دارویی و آرایشی ■ استفاده‌های صنعتی مانند کائوچو و پلاستیک 	<ul style="list-style-type: none"> ■ قطع درختان برای تولید الوار ■ سوزاندن جنگل‌ها به منظور کشاورزی و دامداری ■ از بین بردن جنگل‌ها برای احداث جاده و بزرگراه ■ تخریب جنگل‌ها برای استخراج معدن

■ در فرایند بحث و گفت‌وگو به منظور جمع‌بندی و نتیجه‌گیری از درس، از دانش‌آموزان بخواهید راهکارهای پیشنهادی خود را مطرح کنند. آنها را روی تابلو بنویسید و با آنچه در محتوای صفحه ۴۱ درج شده است، کامل کنید. در این زمینه، اتحادیه بین‌المللی حفاظت از طبیعت (IUCN) را به دانش‌آموزان معرفی کنید.

به پایان ببرید

نکات کلیدی درس به ویژه علل تخریب زیست‌گاه‌ها و انهدام گونه‌های گیاهی و جانوری و راهکارهای حفاظت از آنها را خلاصه و مرور کنید.

به منظور فعالیت پایانی و خارج از کلاس از دانش‌آموزان بخواهید به طور داوطلبانه یکی از فعالیت‌های شماره ۱، ۲ و ۳ «به کار بیندیم» (صفحه ۴۲) را انتخاب کنند و آن را انجام دهند (البته فعالیت ۳ در بخش آماده‌سازی دانش‌آموزان برای این درس نیز قابل ارائه است). بر انجام فعالیت (۱) تأکید کنید. برای پیگیری رفتار و اینکه دانش‌آموزان پیشنهادهای خود را در زندگی روزانه به کار می‌بندند از فرم ارزشیابی از خود و ارزشیابی از طریق والدین کمک بگیرید.

نتایج فعالیت‌ها را در کلاس یا راهروی مدرسه به نمایش بگذارید.

محورهای عمده ارزشیابی

بیان علل و عوامل تخریب زیست‌بوم‌ها، معین کردن نواحی مهم دارای گونه‌های در معرض تهدید روی نقشه، کاوشگری درباره شگفتی‌ها یا تهدیدات یکی از گونه‌های گیاهی یا جانوری، بحث و گفت‌وگو درباره لزوم و پیامدهای حفاظت از زیست‌بوم‌ها، ارائه راهکارهای پیشنهادی و انجام اقدامات عملی در زندگی روزمره در حیطه محیط‌زیست، از مهم‌ترین محورهای ارزشیابی این درس است که عمدتاً از طریق ارزشیابی مستمر و سیاهه بررسی فعالیت‌ها و همچنین آزمون‌های کتبی و عملکردی قابل سنجش است.

ملاحظات و دانستنی‌های معلم

■ تحقق اهداف نگرشی و ارزشی این درس را بیشتر مد نظر قرار دهید و سعی کنید در دانش‌آموزان حساسیت و دغدغه‌های حفاظت از محیط‌زیست را عمیق‌تر نمایید و آنها را به اقدامات عملی در این زمینه، رهنمون سازید.

■ معرفی برخی گونه‌هایی که تصویر آنها در صفحات ۳۶ و ۳۷ کتاب درج شده است :
قورباغه درختی چشم قرمز : در جنگل‌های بارانی امریکای مرکزی یافت می‌شود و در جنگل‌های استوایی زندگی می‌کند، از قورباغه‌های درختی است و از نظر فعالیت، «شب‌زی» محسوب می‌شود. در طی روز و زمانی که قورباغه خواب است، غشایی طلایی‌رنگ روی چشمان حیوان، کشیده می‌شود. قورباغه با گول زدن شکارچی به کمک چشمان سرخ‌رنگ و دستان زردرنگ، باعث نجات جان خود می‌شود. این قورباغه، غیرسمی است.

خرس پاندا : نوعی خرس است که در نواحی مرکزی و جنوب غربی چین زندگی می‌کند و به واسطه لکه‌های سیاه روی گوش و دور چشم و بدش، به راحتی قابل شناسایی است. امروزه تعداد کمی از آنها در کوهستان‌های چین زندگی می‌کنند و نسل این جانور به شدت در معرض تهدید است. علاوه بر اژدها، تصویر خرس پاندای بزرگ نیز به یک علامت و مشخصه برای چین تبدیل شده است و تصویر آن، روی سکه‌ها و تمبرهای این کشور دیده می‌شود. خرس پاندا یک حیوان اهلی و آموزش‌پذیر است. درختان بائوباب : «آدامونیا» یا بائوباب، هشت گونه شناخته شده دارد که شش گونه آن در ماداگاسکار و دو گونه در عربستان و یکی هم در استرالیا رشد می‌کند. بلندی آن به بیش از ۱۸ متر می‌رسد. تنه بلند و بشکه مانند آن قهوه‌ای رنگ است و قطر آن به ۹ تا ۱۲ متر می‌رسد. این درخت، تنه‌ای اسفنجی دارد و آب را در خود ذخیره و در فصل تابستان از آن استفاده می‌کند. میوه‌های این درخت، خوردنی است. به آن لقب پادشاه درختان داده‌اند. گاهی بومیان، تنه این درختان را خالی می‌کنند و از آن به عنوان انبار بذر یا محل ذخیره آب، استفاده می‌نمایند.

کرگدن سفید : بزرگ‌ترین کرگدن دنیا است که ۱/۹ متر ارتفاع، ۳/۲ متر طول و بیش از ۲۰۰۰ کیلوگرم وزن دارد. از این کرگدن و کرگدن سفید شمالی فقط چند نمونه در جهان باقی مانده است که در مناطق خاص حفاظت می‌شوند. گروهی از دانشمندان به فکر افتاده‌اند که با استفاده از فناوری سلول‌های بنیادی و لقاح مصنوعی، از انقراض نسل این جانور، جلوگیری کنند. یکی از این کرگدن‌ها در باغ وحش سان‌دیگو آمریکا محافظت می‌شد که سال گذشته، جان خود را از دست داد.

رافلزیا : یک گونه انگلی است که عرض آن حدود ۱ متر و وزن آن حدود ۷ کیلوگرم است و در میان گل‌ها از جنبه بزرگی، بی نظیر است. البته این گل، بوی متعفن‌ی از خود ساطع می‌کند که موجب جذب حشرات می‌شود و به گرده‌افشانی گل، کمک می‌کند. رافلزیا کمیاب‌ترین گل جهان است که در مناطق گرمسیری اندونزی می‌روید و فاقد برگ و ریشه و ساقه است. این گل، آب و مواد غذایی‌اش را از طریق مجاورت انگلی با گیاهان دیگر به دست می‌آورد.

معرفی منابع برای مطالعه بیشتر معلمان

- ۱ لاری گانیک، آلیس آتواتر، محیط‌زیست به روایت کاریکاتور (۱) و (۲)، ترجمه احمد کسایی پور، انتشارات فنی ایران، کتاب‌های سبز.
- ۲ انجمن بوم‌پژوهان، راهنمای محیط‌بان (۱۳)، انتشارات برگ زیتون.
- ۳ پایگاه اینترنتی (IUCN)؛ <http://www.iucn.org> اتحادیه بین‌المللی حفاظت از طبیعت، فهرست قرمز (Red List).

معرفی منابع برای مطالعه و تحقیق دانش آموزان

- ۱ بوتولوتی، دان، نجات پاندا، ترجمه لیلا شمس‌زاده امیری، انتشارات فنی ایران، کتاب‌های سبز.
- ۲ راسل، رابرتز، گونه‌های در خطر، ترجمه نیلوفر مهدیان، انتشارات فنی ایران، کتاب‌های سبز.
- ۳ دالگلیش، شارون، نجات حیات وحش، ترجمه نیلوفر مهدیان، انتشارات فنی ایران، کتاب‌های سبز.
- ۴ مورگان، سالی، نجات جنگل‌های بارانی، ترجمه لیلا شمس‌زاده امیری، انتشارات فنی ایران، کتاب‌های سبز.
- ۵ لاری گانیک، آلیس آتواتر، محیط‌زیست به روایت کاریکاتور (۱) و (۲)، ترجمه احمد کسایی پور، انتشارات فنی ایران، کتاب‌های سبز.
- ۶ مورگان، سالی، جانوران در خطر نابودی، انتشارات فنی ایران، کتاب‌های سبز.

شبکه مفهومی فصل چهارم

ساکنان سیاره زمین

مفاهیم کلیدی	حوزه‌های موضوعی
پراکندگی مکانی و پراکندگی رابطه انسان و محیط	مکان و فضا
پراکندگی جمعیت جهان، پراکندگی کشورها بر روی نقشه از نظر شاخص توسعه انسانی نقشه توزیع درآمد سرانه کشورها علل و عوامل مربوط به توزیع جمعیت	
حقوق و قوانین مسئولیت‌ها و تکالیف	نظام اجتماعی
حق برخورداری از سواد، امید به زندگی و رفاه و بهداشت حساس بودن نسبت به بالا رفتن شاخص توسعه انسانی در جامعه و مؤلفه‌های آن	
منابع و فعالیت‌های اقتصادی	منابع و فعالیت‌های اقتصادی
میزان درآمد و تولید ناخالص داخلی کشور یا شاخص‌های توسعه انسانی	
علت‌ها و معلول‌ها	زمان، تداوم و تغییر
علل و عوامل نابرابری در جهان (عوامل داخلی و خارجی)	
حق طلبی و مسئولیت‌پذیری عدالت‌جویی	ارزش‌ها و اخلاق
تمایل به برقراری عدالت و رفع ستم و تبعیض در جهان و حمایت از مستضعفان و مظلومان و احساس مسئولیت نسبت به انسان‌ها	
بررسی و کاوش، برقراری ارتباط، خلاقیت، مشارکت واکنش شخصی و اظهار نظر	مهارت‌های کاوشگری

جمعیت جهان

درس
هفتم

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند :
  - علل افزایش جمعیت جهان در دو قرن اخیر را بیان کنند.
  - میزان رشد جمعیت کشورهای جهان را روی نقشه، مقایسه کنند.
  - مشکلاتی را که جوامع با رشد جمعیت منفی با آن روبه‌رو می‌شوند و راهکارهای مقابله با آن را بیان کنند.
  - علل و عوامل توزیع نامساوی جمعیت بر روی کره زمین را تجزیه و تحلیل کنند.
  - مهاجرت را تعریف نمایند و انواع آن را با ذکر مثال توضیح دهند.
  - مشکلات ناشی از رشد بی‌رویه جمعیت کلان شهرها را بیان کنند.
  - یک تحقیق مبتنی بر پرس‌وجو درباره وضعیت مهاجرت ساکنان منطقه امن را انجام دهند و اطلاعات آن را در جدولی گردآوری کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

نقشه‌های کتاب، پوستری که بر روی آن عوامل جاذبه و دافعه مهاجرت نمایش داده شود، جدول جمعیت کلان‌شهرهای جهان، در صورت امکان تصاویری از انواع مهاجرت‌ها.

آماده کنید

نمودار جمعیت جهان در صفحه ۴۴ کتاب را با دانش‌آموزان بررسی کنید. شما ممکن است این نمودار را از طریق ویدئو پروژکشن نمایش دهید یا روی مقوایی بزرگ، ترسیم نمایید و روی تابلو بچسبانید. توجه دانش‌آموزان را به ثابت بودن میزان جمعیت از سال ۱۰۵۰ تا حدود ۱۸۰۰ میلادی جلب کنید و از آنها بپرسید چرا این خط قرمز برای چند قرن ثابت بوده و ناگهان به سمت بالا صعود کرده است؟ پاسخ‌ها را روی تخته بنویسید. با این طرح مسئله، انگیزه یادگیری در بحث جمعیت جهان را به وجود بیاورید.

آموزش دهید

با استفاده از پاسخ‌های دانش‌آموزان، عوامل مؤثر بر رشد جمعیت جهان در دوپست سال گذشته را جمع‌بندی کنید. البته آنها در پایه هفتم با مفهوم رشد جمعیت و نقش دو عامل مولید و مرگ و میر در آن، آشنا شده‌اند. اطلاعات آنها را کامل نمایید و فرمول رشد جمعیت را روی تابلو بنویسید.

در صورتی که دانش‌آموزان، مستعد و علاقه‌مند باشند می‌توانید با ارائه ارقام مختلف تولد و مرگ‌ومیر مندرج در جدول محاسبه رشد طبیعی جمعیت در صفحه ۴۵، از آنها بخواهید چند مسئله را حل کنند و رشد طبیعی جمعیت را در چند ناحیه فرضی، محاسبه کنند.

در مرحله بعد توجه دانش‌آموزان را به نقشه صفحه ۴۵ و راهنمای آن جلب کنید و بپرسید این راهنما، طیف رشد جمعیت را بین چه اعدادی نشان می‌دهد؟ (از کمتر از صفر تا بیشتر از ۴) سپس نتیجه بگیرید که رشد جمعیت در همه نواحی و کشورهای جهان، یکسان نیست. بعد، از آنها بخواهید با توجه به نقشه، چند کشور با رشد بالایی جمعیت و چند کشور دارای رشد منفی جمعیت را نام ببرند و همچنین رشد جمعیت ایران را با کشورهای همسایه مقایسه کنند. در این مقایسه، رشد جمعیت کشور ایران با ترکمنستان، آذربایجان و ترکیه مشابه است، اما سایر کشورهای همسایه ایران، رشد جمعیت بیشتری نسبت به ایران دارند.

فضای بحث و گفت‌وگو به وجود بیاورید و درباره مزایای رشد جمعیت، نگرانی برخی کشورها از کاهش رشد جمعیت و رشد منفی و همچنین برنامه‌ها و سیاست‌های جمعیتی که برخی کشورها برای تشویق به فرزندآوری در پیش می‌گیرند، گفت‌وگو نمایید و اجازه بدهید دانش‌آموزان اظهار نظر کنند.

توزیع یا پراکندگی نامساوی جمعیت در جهان را نیز مانند بخش قبلی با استفاده از نقشه و راهنمای آن توضیح دهید. شما می‌توانید جدولی بر روی تابلوی کلاس رسم نمایید و با استفاده از روش پرسش و پاسخ، عوامل طبیعی و انسانی را که موجب جذب و دفع جمعیت از یک ناحیه می‌شوند، از دانش‌آموزان بپرسید و جدول را با همکاری آنها کامل کنید.

مثال

فعالیت‌های ۱ را در کلاس انجام دهید و فعالیت ۲ را به عنوان کار تحقیقی به دانش‌آموزان بسپارید.

عوامل انسانی	عوامل طبیعی
عوامل جاذبه: شهرهای بزرگ عوامل دافعه: نواحی درگیر جنگ	عوامل جاذبه: نواحی با آب‌وهوای معتدل و باران کافی عوامل دافعه: نواحی خشک و بیابانی .....

پاسخ فعالیت ۱

- بنگلادش (تراکم زیاد، آب‌وهوای موسمی، باران‌های فراوان و دلتای حاصلخیز بنگال)
- ژاپن (تراکم زیاد، رشد صنعت و شهرنشینی)
- لیبی و چاد (تراکم کم یا پایین، صحرای بزرگ افریقا، کمبود آب و خاک حاصلخیز)
- سبیری (تراکم کم یا پایین، سرما و یخبندان که مانع کشاورزی و فعالیت‌های انسانی می‌شود)
- آلمان (تراکم زیاد، رشد صنعت و شهرنشینی، آب‌وهوای معتدل)
- استرالیا (تراکم کم، وجود بیابان بزرگ در آن، دور بودن از سایر قاره‌ها، نسبت کم مهاجران به وسعت سرزمین، ...)
- کانادا (تراکم کم یا پایین، به دلیل اینکه بخش‌های وسیعی از آن سرد و یخبندان است)

پاسخ فعالیت ۲

بر طبق آمار ۲۰۱۴ میلادی به ترتیب عبارت‌اند از:

- ۱ چین   ۲ هند   ۳ ایالات متحده آمریکا   ۴ اندونزی   ۵ برزیل
۶ پاکستان   ۷ نیجریه   ۸ بنگلادش   ۹ روسیه   ۱۰ ژاپن

(در صورتی که دانش‌آموزان بر طبق آمارهای دو یا سه سال قبل، رتبه جمعیتی کشورها را بیان نمودند، پاسخ آنها را بپذیرید). هدف از انجام این فعالیت، توجه به بیشترین ارقام جمعیتی جهان (رکوردها) است. برای آموزش جابه‌جایی جمعیت یا مهاجرت، پیشنهاد می‌شود ابتدا از دانش‌آموزان بخواهید به طور گروهی فعالیت شماره ۵ صفحه ۴۸ را انجام دهند. جدولی ترسیم کنند و در کلاس یا مدرسه حدود ۳۰ یا ۴۰ نفر را انتخاب نمایند و از آنها بپرسند آیا خود یا خانواده‌شان قبلاً ساکن شهر یا روستای دیگری بوده‌اند و اکنون به این ناحیه مهاجرت کرده‌اند یا نه؟

از آنها بخواهید اطلاعات را استخراج کنند. یعنی تعداد مهاجران را در نمونه خود محاسبه کنند و اینکه مهاجران عمدتاً از کدام نواحی آمده‌اند و دلیل آنها برای مهاجرت چه بوده است. البته این فعالیت که یک تحقیق میدانی است، در نواحی مهاجرپذیر بیشتر جواب می‌دهد.

■ در زمینه بحث افزایش شهرنشینی در جهان، در صورتی که می‌توانید تصاویری از جنبه‌های مختلف زندگی در شهرهای بزرگ جهان را از اینترنت دانلود کنید و نمایش دهید. برای مثال برج‌های سر به فلک کشیده در شهرهایی چون سئول، نیویورک، کوالالمپور، هنگ‌کنگ، توکیو و ...، بزرگراه‌ها، فرودگاه‌ها و فروشگاه‌های چندطبقه و ... همچنین جنبه‌های منفی رشد سریع شهرنشینی در شهرهای بزرگ کشورهای کمتر توسعه‌یافته مانند زاغه‌نشینی، ترافیک، آلودگی هوا و ... را مورد بحث قرار دهید. شما می‌توانید مثال‌هایی از رشد و توسعه مادرشهرها در ایران مانند تهران و مشهد، بیاورید.

در مورد فعالیت‌های ۴ و ۶ صفحه ۴۸ نیز توجه کنید که پاسخ فعالیت شماره ۴ تقریباً مشابه همان موارد جدول جاذبه و دافعه جمعیت است. فعالیت شماره ۶ نیز نظرخواهی است. دانش‌آموزان ممکن است به مواردی مانند لزوم پرداخت هزینه‌هایی برای غذا و مسکن و ... مهاجران یا محدود شدن فرصت‌های شغلی برای ساکنان کشورهای مقصد و نظایر آن اشاره کنند.

به پایان ببرید

نکات مهم درس را خلاصه، مرور و جمع‌بندی کنید. سپس از دانش‌آموزان بخواهید به عنوان فعالیت پایانی و تکلیف منزل، فعالیت شماره ۲ به کار ببندیم صفحه ۵۶ را انجام دهند و پیشنهادات خود را درباره جلوگیری از مهاجرت از روستا به شهر به کلاس بیاورند و در جلسه بعد بخوانند. همچنین دانش‌آموزان داوطلب از طریق جست‌وجو در اخبار، مطلبی درباره مهاجرت‌های بین‌المللی که در زمان حاضر انجام می‌شود (برای مثال مهاجرت از کشورهای که درگیر جنگ هستند)، تهیه کنند و به کلاس بیاورند.

محورهای عمده ارزشیابی

مطابق با انتظارات یادگیری، بیان علل و عوامل افزایش جمعیت جهان، نقشه‌خوانی و مقایسه جمعیت کشورها و یا پراکندگی جمعیت جهان، بحث و گفت‌وگو درباره پیامدهای رشد منفی جمعیت و مشکلات ناشی از رشد بی‌رویه کلان‌شهرها و انجام فعالیت‌های کلاسی از محورهای عمده ارزشیابی این درس است که از طریق ارزشیابی مستمر و بازمیانه فعالیت‌ها و همچنین آزمون‌های کتبی و شفاهی قابل سنجش است.

معرفی منابع برای مطالعه بیشتر معلمان

- ۱ مبانی جغرافیای جمعیت، مسعود مهدوی، انتشارات دانشگاه پیام نور، ۱۳۸۹.
- ۲ اصول و مبانی جغرافیای جمعیت، جان کلارک، ترجمه مسعود مهدوی، نشر قومس، ۱۳۹۱.

جهان نابرابر

درس
هشتم

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند :
- شاخص‌های توسعه انسانی را نام ببرند و توضیح دهند.
- با استفاده از نقشه و نمودار، میزان توسعه انسانی کشورها یا شاخص‌های توسعه آنها را با یکدیگر مقایسه کنند.
- درباره پیامدهای اقتصاد مبتنی بر صدور نفت، بحث و گفت‌وگو کنند.
- علل و عوامل نابرابری در جهان را فهرست نمایند و درباره آنها گفت‌وگو و اظهار نظر کنند.
- درباره افزایش شاخص توسعه انسانی در کشور، پیشنهادهایی ارائه کنند.
- نسبت به موضوع نابرابری و بی‌عدالتی در جهان، حساسیت نشان دهند.

مواد و وسایل مورد نیاز

نقشه‌ها و نمودارهای کتاب، در صورت امکان نمایش تصاویری از وضعیت آموزش و بهداشت، و درآمد در کشورهای با توسعه انسانی بالا و پایین، بریده روزنامه‌ها درباره وضعیت فقر و استانداردهای پایین زندگی در برخی کشورها.

آماده کنید

بهتر است درس را با نمایش فیلم یا تصاویری از وضعیت آموزش، بهداشت و درآمد در کشورهای ثروتمند و برخوردار و کشورهای فقیر، آغاز کنید. شما همچنین می‌توانید بریده‌هایی از روزنامه‌ها درباره وضعیت فقر و استانداردهای پایین زندگی در برخی کشورها مانند کودکان بازمانده از تحصیل در افغانستان، بیماری‌های واگیردار در بنگلادش، وضعیت غذا در برخی کشورهای افریقای و نظایر آن تهیه کنید و آنها را به کلاس ببرید.

از دانش‌آموزان بخواهید احساس و نظر خود را درباره جنبه‌های مختلف آنچه مشاهده می‌کنند، بیان نمایند و به این ترتیب، در آنها حساسیت به موضوع را پدید بیاورید. عبارت «جهان نابرابر» را روی تابلو بنویسید.

آموزش دهید

درباره ملاک‌های توسعه و اختلاف صاحب‌نظران بر سر سنجش ملاک‌های توسعه، توضیح دهید. سپس عبارت «شاخص توسعه انسانی» و مؤلفه‌های اصلی آن یعنی «درآمد و رفاه»، «امید به زندگی» و «سواد آموزشی» را روی تابلو بنویسید.

دانش‌آموزان را به چند گروه تقسیم کنید و از هر گروه بخواهید یکی از سه عامل را انتخاب کنند یعنی موارد الف، ب و پ در صفحه‌های ۵۲ تا ۵۴ کتاب درسی.

هر گروه باید یکی از این عوامل را مطالعه نمایند و با یکدیگر بحث و گفت‌وگو کنند. سپس از نماینده هر گروه بخواهید آن عامل را برای سایر افراد کلاس توضیح دهد و شما نیز توضیحات او را کامل کنید.

الف) میزان درآمد و رفاه، مفهوم فقر مطلق، تولید ناخالص داخلی و درآمد سرانه را توضیح دهید. از دانش‌آموزان بخواهید با توجه به جداول میزان تولید ناخالص داخلی و نقشه توزیع درآمد سرانه در صفحه ۵۳، وضعیت کشورها را با یکدیگر مقایسه کنند.

توجه کنید هیچ یک از این مفاهیم یا فعالیت‌ها در ارزشیابی کتبی بایانی مدنظر قرار نمی‌گیرد و مشاهده ارقام جدول، یا توضیح درآمد سرانه و نظایر آن، فقط به منظور کمک به درک بهتر موضوع نابرابری درآمد در کتاب گنجانده شده است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود دانش‌آموزان از این جداول و نقشه‌ها برای پاسخ‌گویی به سؤالات و انجام فعالیت استفاده می‌کنند.

پاسخ فعالیت ۳

الف) برای مثال، امریکا و ژاپن، ثروتمند هستند، برزیل و روسیه در آمد متوسط دارند و اتیوپی و پاکستان از کشورهای فقیر محسوب می شوند.

نکته

بین رتبه کشورهای در جدول بر مبنای تولید ناخالص داخلی با نقشه کشورهای مبنی بر درآمد سرانه، اختلافی مشاهده می شود که این اختلاف مربوط به توزیع تولید ناخالص داخلی بر تعداد جمعیت یک کشور است و لذا هرچه جمعیت، بیشتر باشد، رقم درآمد سرانه پایین تر می آید. به همین دلیل، در جدول چین در ردیف دوم و هند در ردیف دهم تولید ناخالص داخلی قرار دارند؛ اما بر روی نقشه این دو کشور در ردیف کشورهای با درآمد سرانه بالا محسوب نمی شوند؛ زیرا بسیار پر جمعیت هستند.

ب) در جدول، ارقام میزان تولید ناخالص داخلی کشورها از ۹ رقمی (ایالات متحده امریکا) به ۳ رقمی (گینه بیسائو) کاهش می یابد، یعنی به ترتیب ۷ رقمی، ۶ رقمی، ۵ رقمی، ۴ رقمی و الی آخر.

۴ کشورهایی که اقتصاد آنها مبتنی بر فروش نفت است با نوسانات در بازارهای جهانی و کاهش قیمت نفت یا رقابت کشورها و مسائل سیاسی، تحریم ها و غیره برای تأمین درآمد کشور خود دچار مشکل می شوند و کاهش قیمت نفت بر زندگی مردم تأثیر زیادی می گذارد. این کشورها باید به صادرکننده کالا تبدیل شوند و به اقتصاد مبتنی بر صادرات کالا و فروش مواد حاصل از نفت خام و محصولات پتروشیمی روی بیاورند.

از دانش آموزان بخواهید بحث امید به زندگی یا متوسط طول عمر و سواد و آموزش را با توجه به جداول صفحه ۵۵ مطالعه و مقایسه کنند.

■ پس از آنکه دانش آموزان به خوبی این سه شاخص را تحصیل و درک نمودند، آنگاه توضیح دهید که سازمان ملل متحد با استفاده از محاسبات ریاضی، ریزفاکتورهای هر یک از این سه شاخص را با یکدیگر ترکیب می کند و شاخص توسعه انسانی را به دست می آورد. ضریب این شاخص هر چه به عدد ۱ نزدیک تر باشد، به معنای کامل تر بودن و بالاتر بودن توسعه انسانی یک کشور است.

دانش آموزان را به نقشه و نمودار صفحه ۵۱ کتاب ارجاع دهید و از آنها بخواهید چهار گروه توسعه انسانی را مشاهده و همچنین ایران و کشورهای همسایه را براساس این شاخص مقایسه کنند.

پاسخ فعالیت ۱

- گروه توسعه انسانی خیلی بالا : کانادا، آلمان، نروژ
- گروه توسعه انسانی بالا : ایران، عربستان، روسیه
- گروه توسعه انسانی متوسط : چین، هند، مصر
- گروه توسعه انسانی پایین : افغانستان، سودان، کنگو

پاسخ فعالیت ۲

نمودار الف نشان می‌دهد که شاخص توسعه انسانی در ایران همواره در حال صعود بوده است (به‌ویژه عامل فراگیر آموزش و پرورش و باسوادی و ارتقای بهداشت در آن نقش داشته است). نقشه ب، نشان می‌دهد که ایران از نظر شاخص توسعه انسانی، مانند ترکیه، جمهوری آذربایجان و ارمنستان، شاخص توسعه انسانی بالایی دارد. شاخص بقیه همسایگان ایران در این زمینه، متوسط یا پایین است.

■ در آخرین مرحله از این بخش «علل و عوامل» نابرابری در جهان را مورد بحث قرار دهید. بهتر است ابتدا از دانش‌آموزان بخواهید بدون نگاه کردن به کتاب، علل نابرابری را بیان کنند. نظرات آنها را روی تابلو بنویسید. سپس به منظور جمع‌بندی و تکمیل نظرات آنها، علل را به دو گروه عوامل داخلی و عوامل خارجی، دسته‌بندی کنید.

به منظور تعمیق بیشتر موضوع، فعالیت‌های ۵، ۶ و ۷ صفحه ۵۵ کتاب را در کلاس اجرا کنید. هر سه این فعالیت‌ها می‌توانند موضوع بحث و گفت‌وگو قرار بگیرند. پاسخ این سؤالات، واگرا است و دانش‌آموزان بر مبنای احساس و تفکر خود واکنش نشان می‌دهند و اظهار نظر می‌کنند.

به پایان ببرید

نکات کلیدی و مهم درس را خلاصه و مرور کنید. به عنوان تکلیف پایانی و منزل، از دانش‌آموزان بخواهید به‌طور داوطلبانه یکی از دو فعالیت ۱ یا ۳ بخش به کار ببندیم صفحه ۵۶ را انجام دهند و نتایج را در کلاس، ارائه کنند. دانش‌آموزانی که ذوق و خلاقیت هنری و ادبی دارند به طراحی پوستر و نوشتن پیام می‌پردازند. دانش‌آموزانی که از قوه ابداع و استدلال بهتر برخوردارند، پیشنهادهایی برای بالا بردن شاخص توسعه انسانی ارائه کنند.

محورهای عمده ارزشیابی

بیان شاخص‌های توسعه انسانی و توضیح آنها و مقایسه کشورها از نظر عوامل دخیل در توسعه انسانی با استفاده از اطلاعات نقشه، نمودار، جدول و ...، گفت‌وگو و اظهار نظر درباره علل و عوامل نابرابری در جهان از محورهای عمده ارزشیابی این درس است که عمدتاً از طریق ارزشیابی مستمر و با اولویت انجام فعالیت‌ها در کلاس و ارزیابی آنها با سیاه‌های ارزیابی پس از آزمون‌های کتبی مورد سنجش قرار می‌گیرد.

معرفی منابع برای مطالعه بیشتر معلمان

- ۱ توسعه اقتصادی و توسعه انسانی، دکتر علی قنبری، نشر کتاب فردا، ۱۳۹۱.
- ۲ توسعه انسانی، دیدگاه و راهبرد، کیث گرین، تری مک کنلی، ترجمه غلامرضا خواجه‌پور، نشر تهران، ۱۳۷۷.
- ۳ تحلیلی بر شاخص توسعه انسانی در ایران از ابتدای انقلاب تا سال ۱۳۹۱، عاطفه مشایخی، کامران باقری لنکرانی و دیگران، نشر فجر ولایت، ۱۳۹۱.
- ۴ برای دریافت آمارها و جداول شاخص‌های توسعه انسانی رجوع کنید به Human Development Report, UNDP- 2014, 2015, 2016
- ۵ توسعه اقتصادی و برنامه‌ریزی با رویکرد توسعه انسانی، دکتر علیرضا شکیبایی، سمانه حاتمی، نشر نور علم، ۱۳۹۳.

شبکه مفهومی فصل پنجم

عصر یکپارچگی و شکوفایی

مفاهیم کلیدی	حوزه‌های موضوعی
<p>بررسی مدارک و شواهدی درباره نظام سیاسی دوره صفوی ←</p> <p>علل و عوامل شکوفایی فرهنگی و رونق اقتصادی در دوره صفویه ←</p> <p>اتحاد سیاسی، یکپارچگی سرزمینی و گسترش مناسبات خارجی ←</p>	<p>مدارک و شواهد</p> <p>علت‌ها و معلول‌ها</p> <p>تغییر و تحول و پیشرفت</p> <p>زمان، تداوم و تغییر</p>
<p>رونق زندگی اجتماعی و انسجام و یگانگی اجتماعی ←</p> <p>معرفی بخشی از نهادهای حقوقی آن دوره، قدرت‌های اجتماعی در دوره صفویه ←</p>	<p>حقوق و قوانین</p> <p>نظام اجتماعی</p>
<p>آثار مختلف باقی مانده در حوزه فقه و معارف اسلامی، هنر و معماری ←</p> <p>تاریخ‌نویسی و سایر علوم و فنون از دوره صفویه ←</p> <p>جشن‌ها، علم و آموزش، هنر ←</p> <p>شکوفایی علمی، فرهنگی و هنری ←</p>	<p>میراث فرهنگی</p> <p>فرهنگ و هویت</p>
<p>قلمرو ایران در دوره صفویه، اروپایان و خلیج فارس، نقش همسایگان در رویدادها، یکپارچگی سرزمینی ←</p>	<p>موقعیت مکانی و پراکندگی</p> <p>فضا و مکان</p>
<p>رونق صنعت و تجارت در دوره صفویه ←</p>	<p>نظام‌های اقتصادی</p> <p>منابع و فعالیت‌های اقتصادی</p>
<p>احساس تعلق و افتخار به مظاهر و مفاخر فرهنگی کشور ←</p>	<p>میهن دوستی</p> <p>ارزش‌ها و اخلاق</p>
	<p>بررسی و کاوش، برقراری</p> <p>ارتباط، خلاقیت، مشارکت</p> <p>واکنش شخصی و اظهار نظر</p> <p>مهارت‌های کاوشگری</p>

ایرانی متحد و یکپارچه

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با فراگیری درس و انجام فعالیت‌های آن بتوانند:
- زمینه‌ها و عوامل سیاسی داخلی و خارجی شکل‌گیری حکومت صفویه را بیان کنند.
  - مهم‌ترین تغییرات و پیامدهای سیاسی و اجتماعی ناشی از تأسیس حکومت صفویه در ایران را تجزیه و تحلیل کنند.
  - روابط ایران در دوره صفویه با همسایگان و دیگر کشورها و نیز عوامل تأثیرگذار بر آن را بیان کنند.
  - درباره اهمیت و جایگاه و موقعیت منطقه‌ای و بین‌المللی ایران در عصر صفویه بحث و گفت‌وگو کنند.
  - عوامل و دلایل سیاسی ضعف، انحطاط و سقوط حکومت صفوی را استنباط و بیان کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، نقشه سیاسی ایران در آستانه تأسیس حکومت صفویه و نقشه سیاسی ایران در زمان شاه عباس اول صفوی، نمودار خط زمان شاهان صفویه، برخی از کتاب‌های تاریخی آن زمان مانند عالم‌آرای عباسی، احسن‌التواریخ، برخی از سفرنامه‌های گردشگران اروپایی مانند سفرنامه شاردن، سفرنامه کمپفر، سفرنامه تاورنیه، تصاویر تاریخی اماکن، بناهای تاریخی و اشیای دوره صفویه مانند کاخ‌ها، سکه‌ها و ...

آماده کنید

نمودار خط زمان را روی تابلو یا مقوای بزرگی ترسیم و روی تخته نصب کنید. با توجه به اینکه از فصل پنجم دانش‌آموزان وارد مباحث تاریخ کتاب مطالعات اجتماعی پایه نهم می‌شوند، برای ایجاد آمادگی بیشتر دانش‌آموزان مناسب است که تحولات مهم و سرنوشت‌ساز قرون اول تا نهم هجری مانند: سقوط ساسانیان و ورود اسلام به ایران (قرون اول و دوم هجری)، شکل‌گیری حکومت‌های ایرانی نیمه‌مستقل و مستقل ایرانی طاهریان، صفاریان، سامانیان و آل بویه (قرون ۳، ۴ و ۵ ق)، به قدرت رسیدن غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان در ایران (قرون ۵، ۶ و ۷ ق) و پشت سر گذاشتن یورش‌های ویرانگر مغول و تیمور (قرون ۷، ۸ و ۹ ق) بر روی نمودار خط زمان مرور شود.

آموزش دهید

۱- یکی از مفاهیم کلیدی این درس یکپارچگی سرزمینی و اتحاد سیاسی ایران است که با تأسیس و استقرار حکومت صفویه به وجود آمد؛ به منظور ایجاد موقعیت برای درک این مفهوم کلیدی، کاربرگ شماره ۷ طراحی شده است. دانش‌آموزان را راهنمایی کنید که با اجرای این کاربرگ به اهمیت، آثار و پیامدهای مهم و تأثیرگذار تغییر و تحول سیاسی سرنوشت‌سازی که با شکل‌گیری حکومت صفویه در ایران به وقوع پیوست پی ببرند. از دانش‌آموزان بخواهید نقشه سیاسی ایران در زمان تأسیس حکومت صفویه را به همراه توضیحات حاشیه‌نقشه به دقت مشاهده و بررسی کنند و سپس جدول ذیل آن را تکمیل نمایند. هدف از اجرای این کاربرگ آن است که دانش‌آموزان کشف کنند که پیش از به قدرت رسیدن خاندان صفوی، ایران دچار تفرقه و تجزیه سیاسی گسترده‌ای شده و در نتیجه آن نابسامانی و مشکلات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی بروز کرده بوده و کشور ما در معرض مشکلات و تهدیدات خطرناک داخلی و خارجی قرار داشت.

فعالیت ۱

تهدیدات داخلی	تهدیدات خارجی	پیامد و مشکلات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی
■ تفرقه و تجزیه سیاسی داخلی ■ اختلاف، درگیری و جنگ‌های داخلی میان مدعیان حکومت و حاکمان داخلی ■ عدم انسجام و اتحاد اجتماعی ایران	■ هجوم و غارتگری ازبکان در مناطق شمال شرق ایران ■ توسعه‌طلبی امپراتوری عثمانی برای تسلط بر ایران	■ از رونق افتادن تجارت داخلی و خارجی ■ رکود و کساد فعالیت‌های اقتصادی (کشاورزی و صنعت) ■ از بین رفتن ثبات و آرامش سیاسی ■ نبود امنیت و آسایش اجتماعی ■ رکود و کساد فعالیت‌های علمی، فرهنگی و هنری

۲- شکل‌گیری حکومت صفویه: زمینه‌های تأسیس حکومت‌ها و سلسله، یکی از مباحث و موضوع‌های مهم هر دوره تاریخی است. در این درس زمینه‌های به قدرت رسیدن خاندان صفوی به صورت ساده و در حد نیاز فراگیران بیان شده و انتظار این است که دانش‌آموزان درک کنند که صفویان به پشتوانه دو قرن فعالیت مذهبی و اجتماعی در قالب صوفی‌گری و خانقاه‌نشینی به حکومت دست یافتند.

فعالیت ۲

تغییرات مهمی که با شکل‌گیری حکومت مرکزی قدرتمند صفویه در ایران به وجود آمد:

سیاسی: تفرقه، تجزیه و کشمکش‌های سیاسی مدعیان قدرت و رقابت و درگیری حاکمان محلی جای خود را به یکپارچگی و اتحاد سیاسی داد.

اجتماعی: در نتیجه تسلط سیاسی حکومت متمرکز و واحد صفویه بر سرتاسر ایران، اقوام ایرانی از پراکندگی و تشتت خارج شدند و انسجام و وحدت اجتماعی بیشتری نسبت به گذشته پیدا کردند. بنابراین در دوره صفویه همبستگی و اتحاد مردم ایران دوچندان شد.

مذهبی: شاه اسماعیل اول بلافاصله پس از تسلط بر تبریز و اعلان تأسیس حکومت صفوی، مذهب شیعه دوازده امامی را که زمینه‌های پذیرش آن در ایران قبلاً فراهم آمده بود، رسمی کرد. سپس به تدریج در زمان شاهان بعدی صفوی، آموزه‌ها و معارف شیعه در ایران گسترش و ترویج یافت.

نکته

فعالیت‌های درس بخشی از فرایند تدریس و ارزشیابی محسوب می‌شوند. ضرورت دارد پس از تدریس هر موضوع و مبحث فعالیت مرتبط با آن نیز به طور کامل اجرا شود و سپس موضوع و مبحث بعدی تدریس شود.

۳- فراز و فرود حکومت صفوی (۱۱۳۵-۹۰۷ق): فراز و فرود حکومت صفویه را به استناد به نقشه کاربرگ شماره ۷ و نقشه و نمودار صفحه ۶۰، به ترتیب در قالب چهار فرایند تأسیس و استقرار (شاه اسماعیل اول)؛ تثبیت (شاه تهماسب اول)؛ اوج قدرت و شکوفایی (شاه عباس اول) و ضعف، انحطاط و سقوط (از شاه صفی تا شاه سلطان حسین) ارائه نمایید و از دانش‌آموزان بخواهید که این فرایند چهار مرحله‌ای را بر روی نمودار خط زمان شاهان صفوی (ص ۶۰) نشان دهند.

فعالیت ۳

الف) از دانش‌آموزان بخواهید پس از مطالعه متن درس و با توجه به نقشه، پایتخت‌های صفویه را نام ببرند. ب) دانش‌آموزان را راهنمایی و تشویق کنید که با مطالعه درس و همفکری با یکدیگر دلایل جابه‌جایی پایتخت‌های صفویه را بیان کنند. شاه تهماسب اول صفوی، پایتخت را از تبریز به قزوین منتقل کرد، زیرا تبریز در معرض هجوم عثمانی قرار داشت و چندین بار به اشغال ارتش آن کشور درآمد؛ شاه عباس اول سرانجام پایتخت را از قزوین به اصفهان که به لحاظ جغرافیایی موقعیت مرکزی و ارتباطی مناسب‌تری داشت و از ظرفیت بالاتری برای عمران و آبادی برخوردار بود، انتقال داد.

فعالیت ۴

فروپاشی و سقوط حکومت‌ها و سلسله‌ها معمولاً زمینه‌ها و عوامل مختلف و متعددی دارد. آمیزه‌ای از زمینه‌ها و عوامل گوناگون سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی سبب ضعف، انحطاط و سرانجام سقوط حکومت صفویه شد. در این درس به اقتضای محدودیت‌های حجم و ظرفیت‌های فراگیران بر زمینه و عوامل سیاسی تمرکز شده است. انتظار می‌رود دانش‌آموزان با خواندن درس و راهنمایی دبیر محترم بتوانند تأثیر و نتایج بی‌کفایتی سیاسی و سوء مدیریت شاهان و سایر مقام‌ها و کارگزاران اداری و نظامی حکومت صفویه را در ضعف و انحطاط آن حکومت تجزیه و تحلیل کنند و ارتباط آن را با سیاست شاه عباس اول در قتل و کور کردن شاهزادگان و محدود و محصور کردن آنها در درون حرم‌سرا توضیح دهند.

۴- اداره امور کشور در عصر صفوی : صفویان نظام اداری و تشکیلات حکومتی خود را از دوران و سلسله‌های پیشین به ارث گرفتند و به اقتضای موقعیت و ضرورت‌های جدید در آن تغییراتی ایجاد کردند. مهم‌ترین تغییر و اصلاح در ساختار و تشکیلات اداری و نظامی حکومت صفویه در زمان شاه عباس اول به هدف تقویت حکومت مرکزی، افزایش اقتدار شاه و کاهش قدرت و نفوذ سیاسی و نظامی قزلباشان انجام گرفت. از جمله مهم‌ترین این اقدامات یکی ایجاد ارتش مرکزی متشکل از غلامان گرجی و ایرانیان که تحت فرمان شاه قرار داشت و به او وفادار بود و دیگری تبدیل ایالات و ممالیک به املاک خالصه بود. در نتیجه این اصلاحات بر قدرت شخص شاه و حکومت مرکزی افزوده و نفوذ و قدرت ایلات قزلباش و سران آن کاسته شد. هرم قدرت و نمودار تشکیلات اداری و نظامی، ابزار مناسبی برای ارائه و اجرای این موضوع به شمار می‌رود و به تقویت و تعمیق یادگیری کمک می‌کند. برای کسب آگاهی و اطلاعات بیشتر درباره نظام اداری و تشکیلات حکومتی صفوی به مآخذ جدول صفحه بعد رجوع کنید.

نظام اداری عصر صفوی

مقامات	کارکرد و وظایف
شاه	در رأس هرم قدرت و نظام اداری و اجتماعی عصر صفوی، شاه قرار داشت. او فرمانروایی بود که تمامی ارکان قدرت در اختیارش بود و فرماندهی سپاه و تمامی عزل و نصب‌های مقامات عالی برعهده وی قرار داشت.
وزیر اعظم	در روزگار شاه اسماعیل وزیر اعظم را وکیل نفس همایون می‌نامیدند. اما بعدها وزیر اعظم به اعتمادالدوله مشهور شد. وزیر در رأس نظام دیوان‌سالاری قرار داشت. از مهم‌ترین وظایف او اداره امور بازرگانی و اقتصادی، نظارت بر گردآوری مالیات و مهر کردن احکام مقامات دولتی و نظارت بر کار سایر اعضای دولت بود و در رأس امیران دولتیخانه بود.
امیرالامرا	او از قدرت زیادی برخوردار بود و فرماندهی کل قبایل قزلباش را برعهده داشت. بعدها وظایف این مقام به شاه داده شد.
امیران	امیران در دوره صفوی به دو گروه تقسیم می‌شدند. امیرانی که در مرکز کشور خدمت می‌کردند را امیران دولتیخانه می‌گفتند و امیرانی که در خارج از مرکز به خدمت اشتغال داشتند امیران سرحدی نامیده می‌شدند.
امیران دولتیخانه	۱- قورچی باشی از ارکان قدرت و بزرگ تمام ایلات صفوی محسوب می‌شد. قورچیان سواره نظام عصر صفوی بودند.
	۲- قوللر آقاسی ریاست غلامان و اعطای برخی از درجات نظامی را برعهده داشت. الله وردی خان از جمله کسانی بود که در عهد شاه عباس اول مقام قوللر آقاسی داشت. قوللرها عمدتاً از اهالی گرجستان و قفقاز بودند.
	۳- ایشیک آقاسی باشی ریاست همه کارکنان دربار، از جمله درباریان و جارچیان را برعهده داشت. تمام تشریفات مجالس زیر نظر او انجام می‌گرفت و مقامات برای دیدار با شاه با هماهنگی و همراهی وی به نزد شاه حضور می‌یافتند.
	۴- تفتنجچی آقاسی ریاست تفتنجچیان و برخی از گروه‌های یگان نظامی را برعهده داشت. حقوق و مزایای تفتنجچیان و برخی امورات آنها با تأیید او پرداخت و انجام می‌شد.
	۵- دیوان بیگی بالاترین مقام حقوقی و قضایی عصر صفوی محسوب می‌شد.
	۶- واقعه نویس اتفاقات روزانه و تصمیمات و فرمان‌های شاه را ثبت می‌کرد.
امیران سرحدی	۱- والیان والی یا خان بالاترین سمتی بود که از سوی شاه برای اداره یکی از مناطق کشور، به فردی داده می‌شد و او تنها به شخص شاه پاسخگو بود.
	۲- بیگلر بیگی والیان عالی مقام را بیگلر بیگی می‌گفتند. این مقام فرمانده نظامی ایالات بزرگ و سرحدات بود.
	۳- خوانین و سلطان‌ها حکام درجه دوم محسوب می‌شدند و حکومت نواحی کوچک‌تر به آنها محول می‌شد.
داروغه	اداره امور شهر را برعهده داشت. حفظ نظم و امنیت و رسیدگی به دعاوی ضرب و شتم از وظایف اصلی او محسوب می‌شد.
کلانتر	زیر نظر داروغه خدمت می‌کرد. هر محله‌ای در شهرهای بزرگ تحت نظارت کلانتر اداره می‌شد. از وظایف مهم کلانتر تصویب منصب کدخدایان محلات و رؤسای اصناف بود. تعیین مالیات و سایر امور کسب و کار نیز از وظایف کلانتر محسوب می‌شد.
مُحتسب	نظارت بر اخلاق عمومی از قبیل منع نوشیدن شراب، قمار و سایر امور غیرشرعی را برعهده داشت.
عَسَس	زیر نظر داروغه فرماندهی نگهبانان شب در شهرها را برعهده داشت.
کوتوال	زیر نظر داروغه مسئول حفظ و نگهداری استحکامات شهر مثل برج‌ها و باروی آن بود.

فعالیت ۵

الف) انتظار می‌رود دانش‌آموزان با مطالعه متن درس و راهنمایی‌های دبیر، آثار و نتایج اقدامات شاه عباس اول در زمینه اصلاح امور اداری و نظامی را استنباط و درک کنند. مهم‌ترین اثرات و پیامدهای این اقدامات عبارت بودند از: تقویت حکومت مرکزی و گسترش دامنه نفوذ و اقتدار شاه در سرتاسر قلمرو کشور؛ تضعیف قدرت ایلات قزلباش و محدود شدن زمینه‌های خودسری، نافرمانی و ستیز سران آنها.

ب) فعالیت کاربرگه شماره ۸ (اداره شهرها و روستاها در عصر صفوی) از نوع مطالعه تطبیقی است. از دانش‌آموزان بخواهید که با مرور اختیارات و مسئولیت‌های صاحب‌منصبان ذکر شده، مشخص کنند وظایف هر یک از این صاحب‌منصبان با کدام یک از نهادهای امروزی مطابقت نسبی دارد. داروغه = نیروی انتظامی، حاکم شرع = دادگستری، محتسب = سازمان تعزیرات حکومتی، کلاتر = سازمان امور مالیاتی، کدخدا =

شورای روستا

لازم به یادآوری است که هیچ نیاز و ضرورتی به حفظ کردن محتوای کاربرگه توسط فراگیران وجود ندارد، فقط نظارت کنید که تمامی دانش‌آموزان در انجام و اجرای فعالیت‌ها مشارکت و تلاش نمایند.

۵- روابط ایران و اروپا در دوره صفویه: تاریخ روابط قدرت‌های تأثیرگذار در عرصه جهانی

همواره عبرت‌آموز بوده است. تحولات روابط خارجی ایران در عصر صفوی از جمله موضوع‌های مهم و تأثیرگذار تاریخی به‌شمار می‌رود. در عهد صفویان مناسبات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی ایران با جهان خارج گسترش یافت و کشور ما به عنوان یک قدرت مؤثر منطقه‌ای و بین‌المللی با همسایگان و سایر کشورها به خصوص کشورهای اروپایی روابط گسترده‌ای را در ابعاد سیاسی، اقتصادی و فرهنگی برقرار کرد. انتظار می‌رود که دانش‌آموزان جایگاه و نقش منطقه‌ای و بین‌المللی ایران را در دوره صفویه درک کنند و دلایل، آثار و پیامدهای مختلف روابط دوستانه یا خصمانه با دیگر کشورها را تجزیه و تحلیل و کوشش‌های صفویان را در عرصه سیاست خارجی برای حفظ قلمرو و سرزمین‌های ایرانی و تأمین منافع اقتصادی کشور بشناسند. از این رو، ضرورت دارد هنگام اجرا و تدریس این مبحث توجه و تمرکز فراگیران را بر علل و نتایج رقابت‌ها و دشمنی‌ها یا اتحادها و دوستی‌ها در مناسبات خارجی به ویژه رابطه با امپراتوری عثمانی و کشورهای اروپایی جلب نمایید.

هنگام تدریس این مبحث، نقشه قلمروهای سیاسی آسیا و اروپا در دوران رنسانس (قرون جدید) را تهیه و به دانش‌آموزان نشان دهید و با توجه به نقشه و قلمروهای سیاسی دلایل، عوامل و آثار اتحادها و دشمنی‌های سیاسی کشورها و حکومت‌ها را توضیح دهید. همچنین تصاویری از بقایای قلعه‌ها و مکان‌های مربوط به پرتغالی‌ها در

جزایر و سواحل خلیج فارس و یار جوع به منابع دوره صفوی، مفاد برخی موافقت‌نامه‌ها و معاهده‌های تجاری میان حکومت صفویه و کشورهای اروپایی را به عنوان شواهد و مدارک تهیه نمایید و در کلاس ارائه دهید. در موضوع روابط خارجی حکومت صفویه کتاب‌ها و مقاله‌های علمی متعددی نگارش و منتشر شده است که برای دانش‌افزایی دبیران محترم سودمند هستند.

به پایان ببرید

با رجوع به نمودار سلسله صفوی در صفحه ۶۰ کتاب، فرایند تأسیس، تثبیت، اوج قدرت و ضعف و انحطاط حکومت صفوی را با تأکید بر مهم‌ترین تغییر و تحولات آن دوره یعنی اتحاد سیاسی، یکپارچگی سرزمینی و توسعه مناسبات سیاسی و اقتصادی با خارج به ویژه کشورهای اروپایی، مرور و جمع‌بندی نمایید و اهمیت دوره صفویه در تاریخ ایران را یادآوری کنید. در پایان از دانش‌آموزان بخواهید که به عنوان فعالیت خارج از کلاس فعالیت ردیف ۱ به کاربندید فصل ۵ را در منزل انجام و در جلسه بعد فرصتی به آنها بدهید که کار خود را ارائه کنند.

محورهای عمده ارزشیابی

با توجه به انتظارات یادگیری درس، بیان زمینه‌ها، آثار و پیامدهای سیاسی، جغرافیایی و اجتماعی شکل‌گیری و استقرار حکومت صفوی در ایران، خواندن نقشه و نمودار خط زمان، و نیز نمایش علل و نتایج مهم‌ترین تحولات سیاسی ایران در دوره صفویه، در قالب جدول یا نمودار به‌ویژه علل و اهداف گسترش روابط سیاسی و تجاری با کشورهای اروپایی، عمده‌ترین محورهای ارزشیابی هستند. بازبینی (چک لیست) مشاهده رفتار و عملکرد دانش‌آموز در انجام فعالیت‌ها و آزمون‌های کتبی و شفاهی از ابزارهای ارزشیابی درس به شمار می‌روند.

طریقت صفویه

- ۱ شیخ صفی و تبارش (دروغ بودن سیادت صفویان)، احمد کسروی، تهران، ۱۳۷۹.
- ۲ دنباله جستجو در تصوف ایران، عبدالحسین زرین کوب، تهران، امیرکبیر، ۱۳۹۳.
- ۳ «جگونگی و عوامل تغییر رویکرد صفویه از تصوف به تشیع»، علی آقانوری و محسن فتاحی اردکانی، نشریه شیعه پژوهی، شماره ۱، پاییز ۱۳۸۸، صص ۱۲۶-۱۰۹.

تاریخ سیاسی صفویه

- ۱ انقراض سلسله صفویه، لارنس لاکهارت، ترجمه اسماعیل دولتشاهی، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۸۳ ش.
- ۲ تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوران صفویه؛ عبدالحسین نوایی و عباسقلی غفاری فرد، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۱ ش.
- ۳ «بررسی علل انتخاب قزوین به عنوان پایتخت در عصر صفویه»، طهماسب طالبی، مجله فقه و تاریخ تمدن، شماره ۱۴ زمستان، ۱۳۸۶، صص ۱۴۲-۱۱۹.
- ۴ «انتقال پایتخت صفویه به اصفهان: علل و پیامدهای آن»، حسین یزدی، رشد آموزش تاریخ، شماره ۲۳، تابستان ۱۳۸۵؛ صص ۴۵-۴۲.
- ۵ زوال صفویه و سقوط اصفهان، رودی مته، ترجمه مانی صالحی، تهران، نامک، ۱۳۹۴ ش.

نظام حکومتی عصر صفوی

- ۱ ایران عصر صفوی، راجر سیوری، ترجمه کامبیز عزیزی، تهران، نشر مرکز، ۱۳۷۸ ش.
- ۲ ساختار و نهاد دین در دوره صفویه، منصور صفت گل، تهران: انتشارات رسا، ۱۳۸۱ ش.
- ۳ سیاست و اقتصاد در عصر صفوی، محمد ابراهیم باستانی پاریزی، تهران: انتشارات صفی علیشاه، ۱۳۶۲.
- ۴ «نگاهی به نظام اداری ایالتی در اوایل حکومت صفوی»، راجر سیوری، ترجمه محمد علی رنجبر، نشریه فرهنگ، شماره ۱۹، پاییز ۱۳۷۵، ۲۴۶-۲۲۳.

روابط خارجی ایران در عهد صفوی

- ۱ تاریخ روابط خارجی ایران: از ابتدای دوران صفویه تا پایان جنگ جهانی دوم (۱۹۴۵-۱۵۰۰)، عبدالرضا هوشنگ مهدوی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۱ ش.
- ۲ روابط سیاسی و اقتصادی ایران در عهد صفویه، عبدالحسین نوایی، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۷۷ ش.
- ۳ اقتصاد و سیاست خارجی عصر صفوی، رودلف پ. متی، ترجمه حسن زندیه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۷ ش.
- ۴ تاریخ روابط ایران و هند در دوره صفویه و افشاریه، ریاض الاسلام، ترجمه محمد باقر آرام و عباسقلی غفاری فر، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۳ ش.

اوضاع اجتماعی، اقتصادی، علمی و فرهنگی ایران در عصر صفوی

درس
دهم

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با فراگیری درس و انجام فعالیت‌های آن بتوانند:
- با استناد به شواهد و مدارک، وضعیت اجتماعی و اقتصادی ایران در دوره صفویه و عوامل مؤثر بر آن را تجزیه و تحلیل کنند.
  - شرایط و اوضاع علمی و فرهنگی ایران در عهد زمامداری صفویان را بر اساس شواهد و مدارک بررسی و تشریح کنند.
  - مصادیق و جلوه‌های برجسته فرهنگی و تمدنی ایران در دوره صفوی را شناسایی و بیان کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

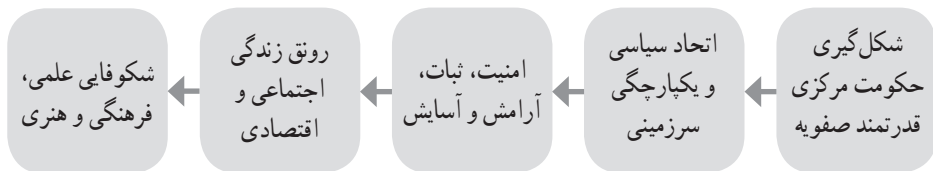
کتاب درسی، نسخه‌ای از سفرنامه جهانگردان اروپایی در دوره صفویه مانند سفرنامه شاردن، سفرنامه تاورنیه، سفرنامه کمپفر، تصاویری از مکان‌ها، بناها و اشیای تاریخی متعلق به دوره صفویه، فایل‌ها (کلیپ‌های) صوتی و تصویری درباره بناها و یا شخصیت‌های مربوط به دوره صفوی

آماده کنید

تصاویر یا اسلایدهایی از بناها، آثار و اشیای مختلف متعلق به عصر صفوی تهیه کنید و در کلاس نمایش دهید و توجه دانش‌آموزان را به آنها جلب نمایید و از آنان بپرسید که دلیل کثرت، تنوع و عظمت چنین آثار فرهنگی و تمدنی چیست؟ مباحثه و گفت‌وگوی کلاس را به گونه‌ای راهنمایی و هدایت کنید که فراگیران پی ببرند در عصر صفویه فرهنگ و هنر ایران شکوفا بوده است. شایان ذکر است که دانش‌آموزان در پایه ششم درسی با عنوان شکوفایی فرهنگ در دوران صفویه خوانده‌اند. بهتر است به کتاب مطالعات اجتماعی این پایه رجوع کنید و علل و عوامل رونق و شکوفایی فرهنگ و هنر را که در این کتاب بیان شده، دوباره در کلاس مرور کنید. با یادآوری مفاهیم کلیدی درس قبل یعنی شکل‌گیری حکومت متمرکز و قدرتمند صفویه، یکپارچگی سرزمینی و ایجاد ثبات و آرامش سیاسی، توجه دانش‌آموزان را به زمینه‌ها و علل رونق زندگی اجتماعی و اقتصادی و شکوفایی فرهنگ و تمدن در آن عصر جلب کنید.

آموزش دهید

۱- زندگی اجتماعی: تدریس را با ارائه زنجیره مفهومی زیر که محتوای دو درس فصل ۵ را به هم ربط می‌دهد شروع کنید و ادامه دهید.

دانش‌آموزان با مشاهده نمودار مفهومی، روابط علی و معلولی رویدادها و تحولات مهم و اساسی عصر صفویه را بهتر و عمیق‌تر درک می‌کنند.

سفرنامه‌های جهانگردان اروپایی در دوره صفویه از جمله مجلدات دوم و سوم سفرنامه شاردن، حاوی مطالب جذاب و سودمندی درباره اوضاع اجتماعی و اقتصادی ایران در آن دوره هستند. نسخه‌ای از این آثار را تهیه و همراه خود به کلاس بیاورید و صفحاتی از آن را برای دانش‌آموزان بخوانید و یا مطالبی از آنها را تکثیر و در اختیار فراگیران قرار دهید و چند پرسش از آن طرح کنید تا به پرسش‌ها پاسخ دهند.

۲- شکوفایی صنعتی: برای تبیین بهتر ویژگی‌ها و دستاوردهای صنعتی ایران در دوره صفویه، تصاویر و اسلایدهایی از کالاهای تولید شده به خصوص انواع و اقسام قالی، قالیچه و پارچه در آن زمان را تهیه و در کلاس نمایش دهید. پایگاه اینترنتی موزه متروپولیتن نیویورک به نشانی: www.metmuseum.org و پایگاه اینترنتی موزه ملی ایران به نشانی: www.nmi.ichto.ir مراجع مناسبی برای تهیه اسلایدهای خوب از آثار و اشیای دوره صفوی و دیگر دوره‌های تاریخ ایران است.

با نمایش نمونه تولیدات صنایع دستی و کارگاهی عصر صفوی، از دانش‌آموزان بپرسید که برای تولید چنین کالاهایی، چه دانش‌ها، مهارت‌ها، مواد و منابعی لازم بوده است؟

۳- رونق تجارت: در مبحث تجارت نیز مانند سایر مباحث فصل، توجه یادگیرندگان را به زمینه‌ها، علل و نتایج رونق تجارت جلب کنید. توسعه راه‌ها و کاروان‌سراها در عصر صفوی یکی از عوامل مهم گسترش تجارت داخلی و خارجی به شمار می‌آورد. برای تدریس این موضوع نیز از ابزارهای شنیداری و دیداری می‌توانید بهره بگیرید. با رجوع به سایت www.negahmedia.ir برخی فایل‌های صوتی و تصویری مربوط به کاروانسراهای بنا شده در دوران صفویان را انتخاب و در کلاس از آنها استفاده کنید.

فعالیت ۲

الف) فراگیران را راهنمایی کنید که از طریق توجه به نمودار مفهومی و مطالعه متن درس، پاسخ این فعالیت را استنباط و استخراج کنند.

زمینه‌ها و عوامل گسترش تجارت داخلی و خارجی در عصر صفوی: شکل‌گیری حکومت متمرکز و قدرتمند صفوی و ایجاد امنیت، ثبات و آرامش سیاسی؛ احداث و گسترش راه‌ها و کاروانسراها؛ رشد و توسعه اقتصادی و صنعتی؛ برقراری روابط با کشورهای دیگر به ویژه کشورهای اروپایی؛ توسعه راه‌ها و مسیرهای تجارت بین‌المللی به خصوص راه‌های آبی در نتیجه اکتشافات جغرافیایی.

ب) انواع و اقسام مالیات و عوارضی که بخش‌های مختلف اجتماعی و اقتصادی کشور به حکومت پرداخت می‌کردند از قبیل مالیاتی که کشاورزان و دامداران، اصناف و صاحبان حرف و مشاغل و نیز عوارضی که بازرگانان پرداخت می‌کردند.

۴- شکوفایی علمی و فرهنگی: به منظور ایجاد آمادگی و علاقه در فراگیران برای یادگیری، برخی از فایل‌های صوتی و تصویری مربوط به شخصیت‌های علمی و فرهنگی و مدارس مهم آن دوره مانند مدرسه چهارباغ اصفهان را از سایت www.negahmedid.ir بارگیری نموده و در کلاس نمایش دهید. نمونه‌هایی از کتاب‌های تاریخی برجسته آن دوره مانند عالم‌آرای عباسی، احسن‌التواریخ، عالم‌آرای شاه

اسماعیل، تاریخ عباسی یا روزنامه ملاجلال و ... را به کلاس ببرید و به دانش‌آموزان نشان دهید و سطرهایی از آنها را برای آنان بخوانید. در سفرنامه‌های جهانگردان اروپایی نیز مطالب مفیدی درباره فرهنگ، اخلاق و خلیقات، آداب و رسوم، جشن‌ها و آیین‌های مردم ایران در عهد صفویان وجود دارد و می‌توان از آنها در تقویت و تعمیق یادگیری بهره گرفت.

فعالیت ۳

دانش‌آموزان را راهنمایی و تشویق کنید که با مطالعه متن‌های ارائه شده، شیوه‌های برگزاری، آداب و رسوم، جشن‌ها و آیین‌ها در عصر صفوی را با زمان حال مقایسه و درباره آن قضاوت کنند. حتی می‌توانید مطالب بیشتری درباره چگونگی برگزاری مراسم شادی و غم در دوره صفویه از سفرنامه‌ها استخراج کنید تا دانش‌آموزان بهتر بتوانند مقایسه و قضاوت نمایند.

به پایان ببرید

مفاهیم و مباحث اساسی درس یعنی وضعیت کلی اجتماعی، اقتصادی، علمی و فرهنگی ایران در عصر صفویه را با تأکید بر علل و آثار رونق زندگی اجتماعی و اقتصادی و شکوفایی علمی و فرهنگی در آن عصر، جمع‌بندی و مرور نمایید. در صورت امکان خلاصه درس و نکات مهم آن را از طریق پاورپوینت نمایش و توضیح دهید. مرور و جمع‌بندی درس را می‌توانید از طریق پرسش و پاسخ‌های کوتاه نیز اجرا نمایید. دانش‌آموزان را تشویق و راهنمایی کنید که فعالیت ردیف ۲ به کار ببندیم را به عنوان فعالیت خارج از کلاس انجام دهند. به دانش‌آموزان فرصت کافی برای جمع‌آوری اطلاعات بدهید و سپس زمانی را معین کنید که بتوانند یافته‌های خود را در قالب گزارش به کلاس ارائه کنند.

محورهای عمده ارزشیابی

عمده‌ترین محورهای ارزشیابی این درس را تجزیه و تحلیل، توضیح و تبیین شرایط، وضعیت و دستاوردهای مهم جامعه ایران در عصر صفوی و نیز دلایل و عوامل رونق زندگی اجتماعی و اقتصادی و شکوفایی علمی و فرهنگی، تشکیل می‌دهند. بازینه (چک‌لیست) مشاهده عملکرد دانش‌آموزان در اجرای کامل و دقیق فعالیت‌های درس، آزمون‌های شفاهی و کتبی که میزان درک و فهم، قوه تجزیه و تحلیل فراگیران و نیز نقاط ضعف و قوت یادگیری آنان را مورد سنجش قرار دهد، از جمله ابزارهای ارزشیابی این درس محسوب می‌شوند.

معرفی منابع برای مطالعه و تحقیق دانش آموزان

- ۱ تمدن ایران در دوره صفویه، جمشید نوروزی، تهران: مدرسه، ۱۳۸۷.
- ۲ درباره ایران، دوره صفویان (جلد ۷ از مجموعه داستان فکر ایرانی)، حسین بکایی، تهران: افق، ۱۳۹۱.
- ۳ سرگذشت نقاشی در ایران، پرویز براتی، تهران: افق، ۱۳۹۱.
- ۴ شاه اسماعیل صفوی، محمد حسن حسینی، تهران: مدرسه، ۱۳۸۵.
- ۵ شاه عباس، محمدرضا محمدی پاشاک، تهران: مدرسه، ۱۳۸۵.
- ۶ شیخ بهایی، بتول زرگنده، تهران: مدرسه، ۱۳۸۶.
- ۷ صدرالدین دشتکی شیرازی، علی اکبر ولایتی، تهران: امیرکبیر، ۱۳۹۳.
- ۸ علامه مجلسی، علی اکبر والایی، تهران: مدرسه، ۱۳۸۵.
- ۹ کمال الدین بهزاد، مریم خانعلی لو، تهران: مدرسه، ۱۳۸۹.
- ۱۰ اللهوردی خان (غلامی که سلطان شد)، جعفر توزنده جانی، تهران: مدرسه، ۱۳۹۰.
- ۱۱ ملاصدرا، علی اصغر سیدآبادی، تهران: مدرسه، ۱۳۸۲.
- ۱۲ میرعماد قزوینی، امین فقیری، تهران: مدرسه، ۱۳۸۶.

معرفی منابع برای مطالعه بیشتر معلمان

زندگی اجتماعی

- ۱ «اصناف و پیشه‌وران در عصر صفویه»، سیدکاظم روحانی، مجله کیهان اندیشه، شماره ۱۴، مهر و آبان ۱۳۶۶، صص ۹۶-۹۱.
- ۲ «تأملاتی درباره ساختار اجتماعی و اقتصادی ایران در اوج دوره صفوی»، امین بنایی، ترجمه محمدعلی رنجبر، مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۱۳۵ و ۱۳۶، آذر و دی ۱۳۷۷، صص ۵۴-۵۵.
- ۳ «جایگزینی برای ایران باستان، نظام اجتماعی عصر صفویه»، تقی آزادارمکی، نشریه سوره اندیشه، شماره ۵۲ و ۵۳، مهر و آبان ۱۳۹۰، صص ۲۴۰-۲۳۸.
- ۴ «ضرورت‌های ساختاری مدیریت سیاسی سرزمین و شکل‌بندی اجتماعی ایران عصر صفوی»، حمید عبداللهی، مجله جامعه‌شناسی ایران، شماره ۲۷، پاییز ۱۳۸۵، صص ۳۳-۵.
- ۵ «معضلات اجتماعی و اقتصادی شهرهای ایران عصر صفوی بااستناد به فرمان‌های حکومتی منقور

بر سنگ، مطالعه موردی اصفهان، یزد و کاشان»، حسن کریمیان و محبوبه سادات بیدگلی، مجله فرهنگ، شماره ۶۸، زمستان ۱۳۸۷، صص ۲۵۶-۱۸۳.

۶ «وضع مردم ایران در دوران صفویه: استنباط از قسمت اول تاریخ عالم آرای عباسی»، نوش آفرین انصاری، مجله گوهر، شماره ۳۲، مهر و آبان صص ۶۶۶-۶۶۳، شماره ۳۳، آذر ۱۳۵۴، صص ۷۶۴-۷۶۰.

تجارت

۱ «اهمیت تجارت ابریشم در زمان صفویه»، احسان اشراقی، نشریه ایران شناخت، شماره ۵، تابستان ۱۳۷۶، صص ۱۵۱-۱۳۰.

۲ «بررسی شیوه تجارت کمپانی‌های هند شرقی و تأثیر آن بر تجارت دریایی خلیج فارس در عصر صفویه»، زهت احمدی و زهرا زارعیان جهرمی، مجله سخن تاریخ، شماره ۱۴، پاییز ۱۳۹۰، صص ۸۸-۵۵.

۳ پول/بخش پنجم/ «پول ایران در دوره صفویه و افشاریه» مجله بانک و اقتصاد، شماره ۸، اردیبهشت ۱۳۷۹، صص ۳۳-۳۰.

۴ «چگونگی مهاجرت ارامنه و کارکرد آنان در بازرگانی خارجی ایران دوره صفویه»، ابوطالب سلطانیان، مجله تاریخ روابط خارجی، شماره ۴۶، بهار ۱۳۹۰، صص ۱۲۸-۱۰۷.

۵ «روابط بازرگانی ایران و هند در دوره صفویه» ابوطالب سلطانیان، مجله تاریخ روابط خارجی، شماره ۴۰، پاییز ۱۳۸۸، صص ۷۸-۵۵.

علم، آموزش، فرهنگ و هنر

۱ «بررسی جایگاه هنر دوره صفوی»، شهره جوادی، مجله باغ نظر، شماره ۵، بهار و تابستان ۱۳۸۵، صص ۱۸-۶.

۲ «بررسی مدارس موجود در دوره صفوی در اصفهان»، محسن جاوری شهرضا، مجله اثر، شماره ۳۳ و ۳۴، بهار و تابستان ۱۳۸۱، صص ۴۰۷-۳۸۹.

۳ «تحولات فکری و عقلانی دوره صفوی فلسفه و علوم عقلی»، زهرا قاسمی، مجله حافظ، شماره ۳۳، مرداد ۱۳۸۵، صص ۸۴-۸۰.

۴ «کارکرد موقوفات در گسترش مراسم مذهبی دوره صفوی» زهت احمدی، مجله پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام، شماره ۱، پاییز و زمستان ۱۳۸۶، صص ۲۶-۷.

۵ «اشکال گفتمانی علمای شیعه از صفویه تا مشروطیت»، حسین بشریه و ناصر جمالزاده، مجله مدرس

- علوم انسانی، شماره ۸، پاییز ۱۳۷۷، صص ۱۷۸-۱۹۹.
- ۶ «آموزش و پرورش کودکان و نوجوانان در عصر صفویه»، ناصر تکمیل همایون، پژوهشنامه تاریخ، شماره ۵، زمستان ۱۳۸۵، صص ۶۱-۸۲.
- ۷ «بیرق‌های ایران در عهد صفویه»، سیدمحمد علی جمالزاده، مجله هنر و مردم، شماره ۳۹ و ۴۰، دی و بهمن ۱۳۴۴، صص ۱۰-۱۴.
- ۸ «تحول‌های دینی عصر صفویه و نقش عالمان عاملی، مطالعه موردی محقق کرکی و شهید ثانی»، صادق آئینه‌وند، هاشم آقاجری، محمد کاظم رحمتی و حسین مفتخری، نشریه جستارهای تاریخی، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۸۹، صص ۱۸-۱.
- ۹ «جشن تیرگان یا آب پاشان»، هویان آندرانیک، مجله مطالعات ملی، شماره ۲۲، تابستان ۱۳۸۴، صص ۱۵۴-۱۳۳.
- ۱۰ «شاطری و شاطروانی در عصر صفویه»، حسین میرجعفری، مجله هنر و مردم، شماره ۱۷۴، فروردین ۱۳۵۶، صص ۵۰-۶۱.
- ۱۱ «گوهر تابناک معماری دوران صفویه در اصفهان»، لطف‌الله هنرفر، مجله هنر و مردم، شماره ۱۸۳، دی ۱۳۵۶، صص ۱۲۰-۲.
- ۱۲ «نقش مدارس عصر صفویه در گسترش تشیع دوازده‌امامی»، موسی‌الرضا استادبخشی و رمضان رضایی، مجله ادیان و عرفان، شماره ۱۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۳، صص ۲۳۴-۲۱۵.

شبکه مفهومی فصل ششم

ایران از عهد نادرشاه تا ناصرالدین شاه

مفاهیم کلیدی	حوزه‌های موضوعی
فرمان لغو امتیاز تنباکو صفحه ۸۳	زمان، تداوم و تغییر
مدارک و شواهد	
علل و عوامل مهم‌ترین رویدادها از به قدرت رسیدن نادرشاه تا ناصرالدین شاه قاجار، خطر زمان ورود استعمار به ایران و عملکردهای پادشاهان و جدایی سرزمین‌هایی از ایران	
نوگرایی و نوسازی	تغییر و تحول و پیشرفت
تشکیلات حکومتی شاه و وزیران و سایر دیوان‌های اداره‌کننده کشور، وضعیت حقوق و قوانین جنبش‌های اجتماعی، نهضت تنباکو گسترش مدارس جدید، اصلاحات امیرکبیر	حقوق و قوانین
آثار به جا مانده از قهرمانان و مبارزان برعلیه استبداد و استعمار (امیرکبیر)	نقش‌ها، گروه‌ها و مؤسسات اجتماعی
افت‌وخیز اقتصادی، افول اقتصاد و تجارت و صنعت ایران در مواجهه با اروپا	میراث فرهنگی
قلمرو ایران، قراردادهای استعماری و واگذاری اراضی ایران به بیگانگان	نظام‌های اقتصادی
نقد عملکرد حکومت‌های گذشته و الگو گرفتن از قهرمانان و مبارزان و تمایل به حفظ استقلال و پیشرفت میهن	موقعیت مکانی
	میهن‌دوستی
	ارزش‌ها و اخلاق
	مهارت‌های کاوشگری
	بررسی و کاوش، برقراری ارتباط، خلاقیت، مشارکت و واکنش شخصی و اظهار نظر

تلاش برای حفظ استقلال و اتحاد سیاسی و سرزمینی ایران

درس
یازدهم

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان با فراگیری درس و انجام فعالیت‌های آن بتوانند:

- اوضاع و شرایط سیاسی ایران را پس از تسلط افغانان بر اصفهان و فروپاشی حکومت صفویه تجزیه و تحلیل کنند.
- روند ظهور و سقوط حکومت‌های افشاریه و زندیه و شکل‌گیری سلسله قاجاریه را مقایسه و تحلیل نمایند.
- زمینه‌ها، عوامل، آثار و نتایج نفوذ و هجوم سیاسی، نظامی و اقتصادی دولت‌های استعمارگر روسیه و انگلستان به ایران را در دوره قاجاریه شناسایی و درک کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی؛ نقشه سیاسی ایران در دوران افشاریه، زندیه، آقامحمدخان قاجار، فتحعلی‌شاه و ناصرالدین‌شاه؛ تصاویر و عکس‌های تاریخی از شخصیت‌ها و مکان‌های مرتبط با مباحث درس؛ فایل‌های صوتی و تصویر مرتبط با موضوع درس.

آماده کنید

پیشنهاد می‌شود با طرح چند پرسش درباره آثار و پیامدهای فروپاشی حکومت صفویه، دانش‌آموزان را برای یادگیری درس جدید آماده کنید.

- سقوط حکومت صفویه چه تأثیری بر آرامش و یکپارچگی سیاسی و سرزمینی ایران داشت؟
  - با فروپاشی حکومت صفویه، کشور ما با چه تهدیدات و مشکلاتی از سوی کشورهای دیگر روبه‌رو شد؟
  - آثار و پیامدهای اجتماعی و اقتصادی سقوط سلسله صفویه چه بود؟
- از دانش‌آموزان بخواهید که به این پرسش‌ها فکر کنند و پس از تدریس و مطالعه درس جدید (صفحات ۷۴-۷۲)، به پرسش‌های مذکور پاسخ دهند.

آموزش دهید

۱- **افشاریه و زندیه**: مهم‌ترین تحولات سیاسی و اجتماعی تاریخ ایران از سقوط صفویه تا تأسیس حکومت قاجاریه را از طریق جلب توجه دانش‌آموزان به نمودار خط زمان صفحه ۷۷، و نقشه‌های صفحه‌های ۷۳ و ۷۴ کتاب، بیان اقدام‌های برجسته نادرشاه افشار و کریم‌خان زند و تحلیل شرایط و ویژگی‌های شاخص آن دوره، ارائه دهید.

شاخص‌ترین این ویژگی‌ها عبارت‌اند از:

بعد سیاسی: فروپاشی حکومت مرکزی؛ تجزیه، تفرقه، بی‌ثباتی، رقابت و کشمکش سران ایلات و دیگر مدعیان حکومت در گوشه و کنار کشور؛ هجوم برخی از کشورهای همسایه مانند عثمانی و روسیه به ایران و اشغال بخشی از مناطق مرزی؛

بعد اجتماعی: در نتیجه خشونت افغانان شورشی و آشوب‌ها و درگیری‌های داخلی، امنیت، آسایش و آرامش جامعه از بین رفت؛ عده‌ای از مردم به خصوص طلاب و روحانیون کشته و یا آواره شدند.

بعد اقتصادی: بر اثر جنگ‌های پیاپی، بی‌ثباتی و نبود امنیت، فعالیت‌های اقتصادی به ویژه کشاورزی، تجارت و صنعت دچار رکود شد و فقر و بی‌کاری گسترش یافت.

در تجزیه و تحلیل شرایط و ویژگی‌های مذکور، با طرح پرسش‌های تأمل‌برانگیز، فراگیران را تشویق به تفکر و ترغیب و راهنمایی به گفت‌وگو درباره مسائل و موضوع‌های مهم آن عصر نمایید. پرسش‌هایی از قبیل:

■ تغییر و تحولات سیاسی ایران در آن دوره به محوریت چه نیروها و عناصر اجتماعی انجام گرفته است؟ چرا؟

با ذکر مثال‌هایی مانند این که بعد از فروپاشی حکومت صفویه، ایران عرصه رقابت و کشمکش سران ایل‌های مختلف برای رسیدن به قدرت شد و نادر افشار و کریم‌خان زند به اتکای نیروهای ایلی حکومت

را به دست گرفتند، دانش‌آموزان را راهنمایی کنید که دریابند در آن دوره عناصر و نیروهای ایلاتی محور تغییرات و تحولات سیاسی بودند؛ زیرا در آن زمان ایران فاقد ارتش ثابت و دائمی بود و تلاش‌های شاه عباس اول صفوی برای ایجاد ارتش مرکزی پس از مرگ او ادامه نیافت و بنابراین ایلات به دلیل داشتن جنگاوران آماده و برخوردار از توان نظامی مناسب، یکی از کانون‌های قدرت به شمار می‌رفتند و در تغییر و تحولات سیاسی و ظهور و سقوط سلسله‌های نقش اساسی و محوری داشتند.

■ چرا حکومت‌های افشاریه و زندیه موفق نشدند همانند صفویه و قاجاریه قدرت و سلطه خود را بر ایران تثبیت و نظم و امنیت پایداری در کشور ایجاد کنند؟

جریان بحث و گفت‌وگوی کلاس را به گونه‌ای هدایت کنید که دانش‌آموزان به این نتیجه برسند که حکومت افشاریه متکی به رشادت و نبوغ نظامی نادر بود و به سبب اشتغال پیاپی او به جنگ‌های داخلی و خارجی، این فرصت را نیافت که از طریق جذب حمایت و همکاری دیوان‌سالاران، برای تثبیت سلسله افشاریه پس از خود برنامه‌ریزی و اقدام مفیدی انجام دهد؛ بنابراین با قتل او و بر زمین افتادن شمشیرش، شیرازه حکومتش نیز از هم پاشید؛ حکومت زندیه نیز بر هوش و تدبیر سیاسی مؤسس آن یعنی کریم خان زند استوار بود و جانشینان او فاقد شرایط و توانمندی سیاسی و مدیریتی لازم برای تثبیت و تحکیم پایه‌های حکومت خود بودند.

■ با ارجاع دانش‌آموزان به نمودار خط زمان صفحه ۷۷ کتاب، از آنان بپرسید هم‌زمان با دوران حکومت افشاریه و زندیه در ایران، چه تحولات مهمی در اروپا رخ داد؟
به منظور ایجاد انگیزه و تعمیق یادگیری، تصاویر و فایل‌های صوتی و تصویری مربوط به این دوره را تهیه و در کلاس نمایش دهید.

فعالیت

۱ این فعالیت از نوع فرداندیشی و مفهومی است و انتظار می‌رود دانش‌آموزان با تأمل در اوضاع سیاسی و بررسی شرایطی که بر ایران حاکم شده بود، یعنی بروز تجزیه، تفرقه و درگیری‌های مدعیان حکومت و سران ایلات پس از سقوط اصفهان و تداوم جنگ‌های داخلی و خارجی در دوران حکومت نادرشاه افشار، علل و عوامل اوضاع اجتماعی و اقتصادی نابسامان ایران را استنباط و تحلیل کنند. توضیحات در صفحه قبل در سه بعد سیاسی، اجتماعی و اقتصادی آورده شد.

۲ مقایسه پدیده‌های مختلف تاریخی شیوه مناسبی برای یادگیری درس تاریخ و تفکر درباره رویدادهای تاریخی است. در این فعالیت از دانش‌آموزان بخواهید با مطالعه مباحث مربوط به شکل‌گیری حکومت‌های افشاریه، زندیه و قاجاریه و نیز دانسته‌های خود، روند تأسیس این حکومت‌ها را مقایسه

و شباهت‌های آنها را بیان کنند. انتظار می‌رود فراگیران با توجه به فرایند یادگیری درس نکته‌هایی با مضمون و مفهوم زیر را استنباط نمایند :

الف) هر سه سلسله بر اساس زور و با اتکا به نیروی نظامی حکومت را به دست گرفتند و نه بر پایه استدلال، مذاکره، توافق و قانون.

ب) همه این سلسله‌ها به اتکای عناصر و نیروهای ایلی به قدرت رسیدند.

پ) بنیانگذاران هر سه حکومت به خصوص نادرشاه افشار و آقامحمدخان قاجار به استقلال سیاسی، یکپارچگی سرزمینی و حفظ مرزهای ایران توجه و اهتمام جدی داشتند.

ت) هر سه سلسله در پی دوره‌ای از کشمکش و درگیری‌های داخلی به قدرت رسیدند.

۲ آقامحمدخان در انتخاب تهران به نکات زیر توجه داشت :

■ موقعیت جغرافیایی و ارتباطی مناسب تهران

■ آب‌وهوای مطلوب و وجود منابع آب کافی

■ نزدیکی به استرآباد، مرکز ایل قاجار

۲- قاجاریه : مطالعه و شناخت رویدادها و تحولات دوره قاجاریه اهمیت و ضرورت اساسی‌تری

دارد؛ زیرا از یک سو این دوره سرآغاز تاریخ معاصر ایران محسوب می‌شود و از سوی دیگر توسعه مناسبات با جهان خارج و به ویژه برخوردهای گسترده سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی با کشورها و دولت‌های اروپایی، سرنوشت و روند تاریخ کشور ما را آشکارا تحت تأثیر قرار داد. برخی از اتفاقات و تحولات دوره قاجاریه مانند نحوه مواجهه با غرب (اروپا)، ورود مظاهر تمدن غربی به ایران و نسبت سنت و مدرنیسم، هنوز هم از جمله مسائل مهم کنونی جامعه ایران به شمار می‌روند. بنابراین، لازم است اهمیت و حساسیت‌های خاص این مقطع از تاریخ ایران به خوبی برای فراگیران تبیین و تحلیل شود.

مناسبات ایران با اروپا و هجوم و نفوذ سیاسی، نظامی و اقتصادی دولت‌های اروپایی به طور مشخص انگلستان و روسیه به ایران در دوران قاجار، وضعیت و شرایط سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ایران را به شدت تحت تأثیر قرار داد. برای آنکه دانش‌آموزان سیر تحولات و علل، آثار و پیامدهای رویدادهای مهم این دوره به خصوص از دست رفتن قلمرو وسیعی از سرزمین‌های ایرانی در شمال و شرق کشور را واقع‌بینانه درک و تحلیل کنند، لازم است هنگام تدریس این مبحث به چند نکته اساسی توجه داشته باشید :

الف) تبیین نسبی وضعیت و شرایط سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ایران در آن زمان و مقایسه آن با وضعیت و شرایط سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی اروپای پس از انقلاب صنعتی؛

ب) تأکید و تمرکز بر اهداف، انگیزه‌ها، علل، آثار و پیامدهای گوناگون هجوم و نفوذ سیاسی- نظامی و

اقتصادی کشورهای استعمارگر انگلستان و روسیه به ایران در دوره قاجار؛

ب) از ابزار و رسانه‌های دیداری و شنیداری (عکس، نقشه، فیلم و ...) جهت ایجاد انگیزه و تعمیق یادگیری استفاده کنید.

فعالیت

۴) مقارن با دوره‌ی زنده دو تحول مهم اقتصادی و سیاسی در اروپا رخ داد که بر روند تحولات تاریخ نه تنها در کشورهای اروپایی که در سایر نقاط جهان نیز اثر شگرفی نهاد.

الف) انقلاب صنعتی در نیمه‌ی قرن ۱۸ م که از انگلستان آغاز شد و به سایر کشورهای اروپایی رسوخ کرد. با این انقلاب نیروی ماشین جایگزین نیروی انسان در فعالیت‌های اقتصادی به ویژه تولید کالاهای صنعتی شد. با ورود ماشین به عرصه تولید، حجم و کیفیت تولید به سرعت افزایش یافت؛ تداوم و گسترش فعالیت صنایع ماشینی و کارخانه‌های صنعتی اروپا نیازمند تأمین مواد و منابع اولیه و بازار فروش فراسوی مرزهای کشورهای اروپایی بود. از این رو، دولت‌های اروپایی به اتکای قدرت اقتصادی و توان نظامی ناشی از تسلیحات نظامی پیشرفته، فعالیت و رقابت‌های استعماری خود را برای تسلط بر منابع و بازارهای فروش سرزمین‌های غیراروپایی تشدید کردند.

ب) انقلاب کبیر فرانسه، تحول مهم سیاسی سرنوشت‌سازی بود که در نیمه پایانی قرن ۱۸ م رخ داد و بر فضای فکری و سیاسی ابتدا فرانسه و دیگر کشورهای اروپایی و سپس سایر کشورهای جهان تأثیر نهاد. با این انقلاب اندیشه و تمایلات آزادی‌خواهی، حاکمیت ملی، استقلال طیبی و حقوق بشر نضج و گسترش یافت و به تدریج نظام‌های استبدادی و مطلقه جای خود را به نظام‌های آزاد و دموکرات دادند. در سده ۱۹ م اندیشه و ارزش‌های برآمده از انقلاب کبیر فرانسه به کشورهای آسیایی از جمله ایران نیز سرایت کرد و در بروز انقلاب مشروطیت نقش و اثر داشت.

۵) با تبیین و مقایسه وضعیت و شرایط توان نظامی، اقتصادی و سیاسی ایران و روسیه در دوره فتحعلی‌شاه قاجار، دانش‌آموزان را کمک کنید که با مطالعه مطالب صفحه ۷۶ کتاب و همفکری با یکدیگر مهم‌ترین دلایل شکست ایران از روسیه در دو دوره جنگ را استنباط و دسته‌بندی کنند.

الف) نظامی: روسیه دارای ارتش ملی، آموزش‌دیده، برخوردار از فنون و مهارت‌های رزمی و مجهز به سلاح‌های آتشین پیشرفته بود؛ اما ایران فاقد ارتش ملی بود و جنگاوران ایلات مختلف که ارتش ناهمگون کشور را تشکیل می‌دادند فاقد تجهیزات و تسلیحات جنگی جدید بودند.

ب) اقتصادی: توان اقتصادی و مالی روسیه به مراتب بالاتر از ایران بود و می‌توانست به خوبی تدارکات مورد نیاز نیروهای نظامی خود را تأمین کند.

پ) سیاسی: عدم پایداری دولت انگلستان به تعهدات خود در کمک به ایران، ضعف و بی‌کفایتی شاه و

سیاست‌مداران قاجاری و ناآگاهی آنان نسبت به اوضاع و شرایط سیاسی بین‌المللی.

۶ هدف دولت انگلستان از جدا کردن افغانستان و بخش شرقی سیستان و بلوچستان :

■ تأمین امنیت مرزهای هندوستان با ایجاد کشوری حائل بین هندوستان و ایران

■ ممانعت از دستیابی رقبای سیاسی خود مانند روسیه و فرانسه به هندوستان از طریق ایران

باسخ کاربرگه شماره ۹

عنوان عهدنامه و قرارداد	کشور استعمارگر	
گلستان	روسیه	۱- تفلیس و گنجه
پاریس	انگلستان	۲- هرات
آخال	روسیه	۳- مرو و خیوه
ترکمان‌چای	روسیه	۴- ایروان و قره‌باغ
گلداسمیت	انگلستان	۵- بلوچستان و سیستان شرقی

به پایان ببرید

با جلب توجه دانش‌آموزان به نمودار خط زمان صفحه‌های ۷۶ و ۷۷، مهم‌ترین فراز و فرودهای سیاسی تاریخ ایران از سقوط صفویه تا انقلاب مشروطیت (ظهور و سقوط سلسله‌های افشاریه و زندیه، تأسیس حکومت قاجاریه و رویارویی سخت و شدید ایران با کشورهای استعمارگر اروپایی) را مرور کنید و بر ویژگی‌های اصلی این دوره تأکید نمایید. این ویژگی‌ها عبارت‌اند از: محوریت ایلات در تغییر و تحولات سیاسی؛ بی‌ثباتی و کشمکش‌های مدعیان حکومت و قدرت تا زمان تثبیت سلسله قاجاریه؛ مواجهه شدید حکومت نوپای قاجار با دولت‌های استعمارگر برآمده از انقلاب صنعتی و انقلاب کبیر فرانسه در شرایطی نابرابر از حیث نظامی، اقتصادی، سیاسی، علمی و فرهنگی؛ ناکامی‌ها و شکست‌های نظامی و سیاسی حکومت قاجار از دولت‌های اروپایی و پذیرش معاهده‌های ننگینی همچون گلستان، ترکمان‌چای، آخال، پاریس و نیز واگذاری امتیازات اقتصادی متعدد به انگلستان و روسیه؛ تشدید نفوذ سیاسی روسیه و انگلستان در ایران. در پایان دانش‌آموزان را تشویق و راهنمایی کنید که به صورت گروهی فعالیت ردیف ۲ به کاربندیم فصل ۵ را انجام دهند و در جلسات بعد ارائه دهند. چنانچه در محل زندگی دانش‌آموزان آثار و بنایی از دوره قاجار وجود ندارد، از آنان بخواهید که در مورد بناهای دوره قاجار در دیگر شهرها از جمله تهران، تحقیقی انجام دهند.

محورهای عمده ارزشیابی

با توجه به انتظارات یادگیری درس، بیان شرایط و وضعیت کلی ایران پس از سقوط صفویه؛ تحلیل و مقایسه روند ظهور و سقوط حکومت‌های افشاریه و زندیه و شکل‌گیری سلسله قاجار با توجه به زمینه‌ها و بسترهای سیاسی و اجتماعی داخلی؛ اهداف و انگیزه‌های دولت‌های استعمارگر اروپایی از هجوم سیاسی و نظامی به ایران در اوایل حکومت قاجار؛ دلایل، عوامل، آثار و نتایج ناکامی و شکست‌های سیاسی و نظامی ایران در برابر کشورهای روسیه و انگلستان؛ و نیز خوانش نقشه‌های سیاسی و تشریح محدوده سرزمینی و تغییرات مرزهای ایران در دوران حکومت سلسله‌های مذکور، عمده‌ترین محورهای ارزشیابی درس را تشکیل می‌دهند.

ملاحظات تدریس / دانستنی‌های معلم

قرارداد آخال

قراردادی بود که در سال ۱۲۹۹ ه.ق میان ایران و روسیه منعقد و بر طبق آن سرزمین‌های ایران در شرق دریای خزر در شمال رود اترک به روس‌ها واگذار شد.

قرارداد گلداسمیت

دولت انگلستان پس از آنکه با انعقاد معاهده پاریس ۱۲۷۳ ق، افغانستان را از ایران جدا کرد، طی کمیسیون با شرکت نمایندگان دولت ایران و استان کلات و گلداسمیت، گلداسمیت را مأمور تحدید سرحدات بلوچستان کرد. گلداسمیت مرزهای بین دو کشور را از خلیج گواتر تا کوهک مشخص کرده و نقشه آن را به تصویب ناصرالدین شاه رساند که قسمتی از مرزهای کنونی ایران و پاکستان را تشکیل می‌دهد. ناصرالدین شاه برای جلوگیری از مزاحمت‌های دولت افغانستان در منطقه سیستان مکرر از دولت انگلستان تقاضا کرده که بر اساس فصل ششم عهدنامه پاریس، میان ایران و افغانستان میانجی‌گری نماید تا اختلافات مرزی خود را حل و فصل کنند. اما دولت انگلیس جواب می‌داد سلطنت شاه ایران را در سیستان به رسمیت نمی‌شناسد و بنابراین نمی‌تواند در این موضوع مداخله کند. پس از آنکه تکلیف مرزهای بلوچستان تعیین شد، دولت انگلیس اعلام کرد که حاضر به قبول حکمیت در مورد سیستان است و ژنرال گلداسمیت به عنوان حکم تعیین شد. به موجب نظری که گلداسمیت داد، سیستان به دو قسمت اصلی و خارجی تقسیم شد، سیستان اصلی از نيزار واقع در شمال آن ایالت تا ملک سیاه کوه یعنی ناحیه‌ای که در غرب رود هیرمند قرار دارد به ایران واگذار شد و سیستان خارجی یعنی ناحیه‌ای که در شرق هیرمند واقع است به افغانستان داده شد.

معرفی منابع برای مطالعه بیشتر معلّمان

افشاریه و زندیه

- ۱ ایران در راه عصر جدید - تاریخ ایران از ۱۳۵۰ تا ۱۷۵۰، هانس روبرت رویمر، ترجمه آذر آهنچی، دانشگاه تهران، ۱۳۸۵ ش.
- ۲ تاریخ ایران کمبریج (تاریخ ایران دوره افشاریه، زندیه و قاجار)، پتر آوری، ترجمه مرتضی ثاقب فر، تهران: انتشارات جامی، ۱۳۸۳ ش.
- ۳ تاریخ تحولات سیاسی - اجتماعی ایران در دوره‌های افشاریه و زندیه، رضا شعبانی، تهران: سمت، ۱۳۸۵ ش.
- ۴ تاریخ سیاسی و اجتماعی ایران در عصر زند، غلامرضا وهرام، تهران: معین، ۱۳۸۵ ش.
- ۵ کریم خان زند و زمان او، پرویز رجبی، تهران: آمه، ۱۳۸۹ ش.
- ۶ کریم خان زند، جان پری، ترجمه علی محمد ساکی، تهران: نشر نو، ۱۳۶۸ ش.
- ۷ نادرشاه آخرین کشورگشای آسیا، لارنس لاکهارت، ترجمه اسماعیل افشاری، تهران: دستان، ۱۳۷۹ ش.

تحولات سیاسی قاجار از آغاز تا انقلاب مشروطیت

- ۱ تاریخ روابط ایران و فرانسه، ابوالحسن غفاری، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۸ ش.
- ۲ تاریخ روابط سیاسی ایران و انگلیس در قرن ۱۹، محمود محمود، ج ۱، اقبال، ناشربی تا.
- ۳ تاریخ روابط سیاسی ایران و قدرت‌های بزرگ، ایرج ذوقی، تهران: باژنگ، ۱۳۶۸ ش.
- ۴ معاهدات و قراردادهای تاریخی در دوره قاجاریه، غلامرضا مجدطباطبایی، تهران: بنیاد موقوفات افشار، ۱۳۷۳ ش.

بایگ‌های اینترنتی www.negahmedia.ir؛ دنیای زنان در عصر قاجار به نشانی:

<http://qajarhistory.com> و انجمن تاریخ قاجار به نشانی: <http://www.qajarwomen.org>

تصاویر و فایل‌های صوتی و تصویری متناسب با موضوع درس را تهیه و در کلاس نمایش دهید.

معرفی منابع برای مطالعه و تحقیق دانش آموزان

- ۱ امیرکبیر، فرهاد حسن‌زاده، تهران: مدرسه، ۱۳۷۷.
- ۲ ایران در آستانه تغییر، از حمله افغان‌ها تا مشروطه (جلد ۸ از مجموعه داستان فکر ایرانی)، علی اصغر سیدآبادی، تهران: افق، ۱۳۹۰.
- ۳ ایران در عصر افشاریه، احمد فروغ‌بخش، تهران: قدیانی، ۱۳۹۳.
- ۴ ایران در عصر زندیه، سیدحسن رضوی خراسانی، تهران: قدیانی، ۱۳۹۳.
- ۵ به دنبال کاغذ اخبار، لیلی فرهادپور، تهران: ققنوس، ۱۳۹۰.
- ۶ تاریخ علم در ایران، ج ۴، اسفندیار معتمدی، تهران: مهاجر، ۱۳۹۱.
- ۷ تمدن جدید (صنعتی) غرب، رسول خیراندیش، تهران: مدرسه، ۱۳۹۱.
- ۸ سید جمال‌الدین اسدآبادی، کاظم مزینانی، تهران: مدرسه، ۱۳۷۷.
- ۹ سیری در تاریخ (عصر جدید)، اوریل ورجز، گلوریا، ترجمه نسرین وکیلی و پارسا مهین‌پور، تهران: زلال، ۱۳۷۵.
- ۱۰ عباس میرزا آغازگری تنها، مجید واعظی، تهران: مدرسه، ۱۳۹۴.
- ۱۱ قائم مقام فراهانی، محمود برآبادی، تهران: مدرسه، ۱۳۸۰.
- ۱۲ کریم‌خان زند، لاله جعفری، تهران: مدرسه، ۱۳۸۴.

در جست و جوی پیشرفت و رهایی از سلطه خارجی

درس
دوازدهم

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با فراگیری درس و انجام فعالیت‌های آن بتوانند:
  - زمینه‌ها و علل اقدامات عباس میرزا و امیرکبیر برای نوسازی و یا اصلاح امور ایران را شناسایی و تحلیل کنند.
  - پیامدهای اقدامات نوگرایانه و اصلاح‌طلبانه عباس میرزا و امیرکبیر را شرح دهند.
  - امتیازات اقتصادی واگذار شده به روس‌ها و انگلیسی‌ها در دوره قاجار و آثار و پیامدهای آنها را شناسایی و تحلیل نمایند.
  - با بررسی شواهد و مدارک علل، اهداف و نتایج نهضت تنباکو را توضیح دهند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، تصاویر و عکس‌هایی از عباس میرزا، امیرکبیر و میرزا حسن رشیدی، بخشی از فیلمی از دوره ناصرالدین‌شاه و شخصیت امیرکبیر، تصاویری از بنای مدرسه دارالفنون، نسخه‌ای از سفرنامه‌ها و کتاب‌های خاطرات دوره قاجار، در صورت امکان جدولی از امتیازات اقتصادی واگذار شده به بیگانگان بر روی یک مقوا ترسیم یا به صورت پاورپوینت تهیه و در کلاس نمایش داده شود.

آماده کنید

تصویر امیرکبیر را به دانش‌آموزان نشان دهید و از آنها بپرسید این شخصیت کیست و درباره‌ی او چه می‌دانید؟ دانش‌آموزان در دوره ابتدایی به صورت مختصر با این شخصیت آشنا شده‌اند و ممکن است عده‌ای فیلم‌هایی درباره‌ی او دیده باشند. در صورت امکان بخشی از فیلم که شخصیت وی را نشان می‌دهد، نمایش دهید. درباره‌ی سرانجام وی و اقدامات او سؤال کنید و بدین ترتیب کلاس را برای درس جدید آماده نمایید.

آموزش دهید

۱- تلاش برای نوسازی و اصلاح امور کشور: برنامه‌ها و اقدامات نوگرایانه و اصلاح‌طلبانه دوره قاجار از جمله موضوع‌های اساسی و چالشی تاریخ معاصر ایران به شمار می‌رود؛ زیرا، کوشش سیاست‌مداران و اندیشمندان ایرانی بعد از جنگ‌های ایران و روسیه برای برون رفت کشور از تنگناها و مشکلات کشور از طریق اخذ علوم و فنون جدید از اروپا، موجب شد که مواجهه ایرانیان با غرب و تمدن غربی از حوزه‌های سیاسی و نظامی به حوزه‌های فکری، فرهنگی و تمدنی تسری و گسترش یابد. از آن زمان تا کنون نحوه مواجهه با اروپا و تمدن مدرن آن، همواره موضوع و مسئله‌ای مهم و چالش‌برانگیز در کشور ما بوده است. بنابراین به دلیل اهمیت و حساسیت موضوع پیشنهاد می‌شود که در تدریس و انجام فعالیت‌های این مبحث، توجه دانش‌آموزان را بر زمینه‌ها، علل، عوامل و آثار و نتایج اقداماتی که سیاست‌مداران و صاحب‌منصبان ایرانی مانند عباس میرزا و امیرکبیر به هدف نوسازی و اصلاح امور کشور انجام دادند، جلب کنید. به منظور ایجاد انگیزش و تعمیق یادگیری با رجوع به پایگاه اینترنتی مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران به نشانی: www.iiichs.ir و نیز فصلنامه تاریخ معاصر و همچنین پایگاه اینترنتی www.negahmedia.ir و <http://www.qajarwomen.org> تصاویر و فایل‌های صوتی و تصویری متناسب با موضوع درس را تهیه و در کلاس نمایش دهید.

فعالیت

- ۱- الف) زیرا با شکست‌های نظامی و سیاسی ایران از روسیه و انگلستان برخی از ایرانیان از جمله عباس میرزا به فکر افتادند که برای جبران عقب‌ماندگی ایران باید کاری انجام بدهند.
- ب) فرستادن افرادی به انگلستان برای فراگیری علوم و فنون جدید، فرستادن افرادی به اروپا برای تحصیل در رشته‌های فنی، نظامی و پزشکی، ترجمه کتاب‌های تاریخی اروپا به فارسی و چاپ آنها.

فعالیت

۲ انتظار می‌رود دانش‌آموزان با مطالعه متن کتاب و دانسته‌های خود به این پرسش‌ها پاسخ مناسبی بدهند.

الف) اصلاح امور کشور و سامان دادن به اوضاع سیاسی-اداری و نظامی، تأمین منافع و مصالح ملی کشور

- فراهم آوردن زمینه‌های توسعه و پیشرفت اقتصادی کشور

- تأمین امنیت و رفاه بیشتر برای مردم

- جلوگیری از اجحاف و ستم بر مردم

ب) اخذ علوم و فنون جدید از کشورهای اروپایی

- اعزام دانشجو به اروپا نیازهای علمی کشور را برآورده نمی‌کرد.

- فراهم کردن امکانات آموزشی برای تعداد بیشتری از جوانان ایرانی در داخل کشور

پ) برای انجام فعالیت‌هایی از این نوع که از فراگیران خواسته شده تا نظر خود را دربارهٔ موضوعی بیان کنند، نظارت نمایید که آنها نظر خود را با ذکر دلیل و مستند بگویند و در ارائه پاسخ عجله نکنید و اجازه دهید دانش‌آموزان با اظهار نظرهایشان به جواب مناسبی برسند.

۳ مفهوم حقوق شهروندی را برای دانش‌آموزان به اختصار توضیح دهید و از آنان بخواهید هر کدام از اصلاحات امیرکبیر را که با حقوق شهروندی و فعالیت‌های فرهنگی انطباق دارد از مطالب مندرج در ترام رنگی صفحه ۸۰ استخراج و دسته‌بندی کنند.

حقوق شهروندی: اصلاح امور قضایی و توجه به برقراری عدالت و حقوق مردم؛ منع شکنجه متهمان؛ احترام به حقوق اقلیت‌های دینی، منع رشوه‌خواری مقام‌ها و کارکنان دولت، ساختن بیمارستان، انتشار روزنامه و...

توسعه علمی و فرهنگی: تأسیس مدرسه دارالفنون؛ انتشار روزنامه؛ ترجمه کتاب‌های اروپایی به زبان فارسی

۴ این پرسش نیز از نوع استنباطی و تحلیلی است و فرصتی ایجاد کنید که فراگیران از طریق گفت‌وگو، پاسخ مناسب ارائه نمایند.

پاسخ ۴: زیرا اقدامات اصلاحی امیرکبیر منافع نامشروع درباریان و شاهزادگان قاجار را به خطر انداخته و به تدریج دست آنان را از ادارهٔ امور کشور قطع می‌کرد.

۲- مبارزه با نفوذ و سلطه اقتصادی بیگانگان : در دوره قاجار حوزه اقتصادی ایران نیز به طرز فزاینده‌ای تحت تأثیر مناسبات و برخوردهای گسترده با جهان خارج به ویژه اروپا قرار گرفت. از این رو، برای درک موقعیت تاریخی ایران در آن دوره، شناخت وضعیت و شرایط اقتصادی اهمیت و ضرورت فراوانی دارد. کاوش و مطالعه پدیده‌های تاریخی اگر به صورت فرایندی و توأم با شناخت روابط علی و معلولی آن پدیده‌ها باشد، آموزش و یادگیری تاریخ را تسریع و تعمیق می‌کند. بنابراین، توصیه می‌شود، برنامه‌ها و اهداف اقتصادی قدرت‌های استعماری در ایران دوره قاجار و نیز اخذ امتیازات اقتصادی و آثار و پیامدهای آنها را از طریق جلب توجه فراگیران به موضوع انقلاب صنعتی و نیازها و ضرورت‌هایی که آن انقلاب به وجود آورد، ارائه و آموزش دهید. دانش‌آموزان را راهنمایی و هدایت کنید که ارتباط میان انقلاب صنعتی و برنامه و اهداف دولت‌های روسیه و انگلستان برای نفوذ و سلطه اقتصادی بر ایران، را کشف و تحلیل نمایند. برای نمونه دو مورد از امتیازات واگذار شده به انگلیسی‌ها (امتیاز روتر) و روس‌ها (امتیاز شیلات) را از جدول صفحه ۸۲ انتخاب و با رجوع به منابع دانش‌افزایی معلم اطلاعات کامل‌تری از این امتیازها گردآوری کنید. سپس اطلاعات گردآوری شده را در اختیار دانش‌آموزان قرار دهید و از آنان بخواهید ارتباط این امتیازها را با آثار و نتایج انقلاب صنعتی (صفحه ۷۵ کتاب) توضیح دهند.

فعالیت ۵ - الف) واگذاری یکی از منابع اقتصادی مهم کشور به بیگانگان که زمینه‌ساز تسلط آنان بر ایران می‌شد و نفوذ خارجیان را در کشور افزایش می‌داد.

ب) عقب‌نشینی ناصرالدین‌شاه و لغو امتیاز توتون و تنباکو اهمیت سیاسی و اجتماعی فوق‌العاده‌ای در تاریخ معاصر دارد؛ زیرا برای اولین بار نهضت اجتماعی مردم با رهبری علما در مقابل استبداد داخلی و استعمار خارجی به موفقیت بزرگی دست یافته و خواسته‌های خود را بر طرف مقابل تحمیل کرد.

فعالیت ۶ - هدف از طراحی این فعالیت بیشتر آشنایی دانش‌آموزان با اهمیت و نقشی است که اسناد تاریخی در مطالعه و تحقیقات تاریخی دارند و اینکه محققان چگونه می‌توانند از اسناد در پژوهش‌های خود استفاده کنند. فراگیران را کمک کنید که متن سند را خوب بخوانند و پاسخ پرسش‌ها را از متن سند استخراج نمایند. نظارت کنید که تمامی دانش‌آموزان این فعالیت را در کلاس درس فقط انجام دهند و از آنچه به صورت شفاهی و چه کتبی، خواه مستمر و غیرمستمر ارزشیابی ننمایند.

الف) بر اساس متن سند چنین بیان شده که ناصرالدین‌شاه به منظور آسایش خاطر عموم اهالی و مردم امتیاز انحصاری خرید و فروش توتون و تنباکو را لغو کرده است؛ توسط امین‌السلطان به مردم ابلاغ شد.

ب) از دانش‌آموزان بخواهید که این بخش از محتوای سند را با توجه به شواهد و مدارک مربوط به نهضت تنباکو که در صفحه ۸۲ کتاب بیان شده را بسنجند و قضاوت کنند که آیا ناصرالدین‌شاه برای تأمین منافع و آسایش مردم امتیاز تنباکو را لغو کرد؟ و یا بر اثر قیام مردم و فتوای تحریم تنباکوی میرزای شیرازی، ناچار به لغو امتیاز توتون و تنباکو شد؟

پ) بر پایه متن سند با لغو امتیاز تنباکو مردم می‌توانستند توتون و اجناس دخانیه را به هر کس و هر قیمت بخواهند بفروشند و یا بخرند.

ت) از تاریخی که در پایان متن سند قید شده پی برده می‌شود که امتیاز مذکور در تاریخ ۱۷ جمادی‌الاول ۱۳۰۹ هـ.ق لغو گردیده است.

ث) پرسش واگراست ممکن است دانش‌آموزان به نکات مختلفی اشاره کنند برای مثال تملق و ستایش زیاد از شاه با واژگانی چون روحنا فداه و خاک پای مبارک و ...

به پایان ببرید

محتوای درس ۱۲ در واقع بر پایه این پرسش کلیدی که واکنش ایرانیان به ناکامی و شکست‌های سیاسی نظامی در برابر روسیه و انگلستان چه بود؟ طراحی و ساماندهی شده است. بنابراین در مرور و جمع‌بندی درس با طرح پرسش مذکور، واکنش‌های ایرانیان را در دو دسته طبقه‌بندی و خلاصه کنید: الف) اقداماتی که برخی از سیاستمداران و اندیشمندان مانند عباس‌میرزا، قائم‌مقام فراهانی و امیرکبیر برای نوسازی و اصلاح امور ایران و جبران عقب‌ماندگی علمی، فرهنگی، نظامی، اجتماعی و اداری کشور انجام دادند. ب) حرکت‌های مردمی و جنبش‌های اجتماعی و سیاسی، مانند نهضت تنباکو که برای مقابله و مبارزه با نفوذ و سلطه سیاسی و اقتصادی دولت‌های استعمارگر صورت گرفت. سپس توجه فراگیران را به این مطلب و موضوع جلب کنید که مجموعه این اقدامات و شرایط، جامعه ایران را در اواخر سلطنت ناصرالدین‌شاه و دوران پادشاهی مظفرالدین‌شاه به سوی یک تغییر و تحول بزرگ (انقلاب مشروطیت) سوق داد. در پایان با معرفی کتاب قائم‌مقام فراهانی تألیف محمود برآبادی (انتشارات مدرسه، ۱۳۸۰) و پورتال رشد، از دانش‌آموزان بخواهید به صورت گروهی درباره ابعاد مختلف زندگی و اقدامات قائم‌مقام فراهانی تحقیقی را انجام دهند و در جلسات بعدی هر گروه خلاصه‌ای از تحقیق خود را ارائه نماید.

این فعالیت شماره (۱) به کار بیندیم در خارج از کلاس انجام می‌شود. فعالیت دیگر، فعالیت شماره ۳ است که دانش‌آموزان مجدداً با مطالعه چند سطر از یک کتاب، به نکاتی درباره اوضاع اقتصادی و پدیده وابسته شدن ایران به قدرت‌های استعمارگر پی می‌برند.

پاسخ فعالیت ۳ به کار ببندیم :

(الف) واردات بی‌رویه پارچه و منسوجات از انگلستان و دیگر کشورهای اروپایی

(ب) بیکاری تعداد زیادی از مردم و در نهایت گسترش فقر

(پ) می‌توان پند گرفت که اساس رونق و پیشرفت اقتصادی بر تولید داخلی استوار است و واردات

مصنوعات می‌تواند موجب گسترش فقر و بیکاری و در مجموع وابستگی کشور شود.

محورهای عمده ارزشیابی

با توجه به انتظارات یادگیری درس، محورهای ارزشیابی به این قرار است: تحلیل و بیان زمینه‌ها و علل اقدامات و برنامه‌های نوگرایانه عباس میرزا و امیرکبیر؛ فهرست کردن مهم‌ترین اقدامات اصلاحی عباس میرزا و امیرکبیر و شرح آثار و نتایج آنها؛ آثار و پیامدهای اقتصادی و اجتماعی برخی از امتیازات واگذار شده به روسیه و انگلستان؛ علل، عوامل و نتایج نهضت تنباکو.

ارزشیابی این درس از طریق (بازبینه) چک‌لیست‌های مشاهده و بررسی عملکرد به ویژه اجرای کامل فعالیت‌های درس در کلاس و سایر فعالیت‌های محوله و نیز آزمون‌های کتبی و شفاهی مبتنی بر انتظارات یادگیری، قابل انجام است.

معرفی منابع برای مطالعه بیشتر معلمان

تحولات اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی قاجاریه از تأسیس تا انقلاب مشروطیت

۱ اسناد و نامه‌های امیرکبیر، به کوشش سید علی آل‌داود، تهران: سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۷۹ ش.

۲ آموزش، دین، و گفتمان اصلاح فرهنگی در دوران قاجار، مونیکا ام. رینگر، ترجمه مهدی حقیقت‌خواه، تهران: ققنوس، ۱۳۹۳ ش.

۳ تاریخ اقتصادی ایران (عصر قاجار ۱۳۳۲-۱۲۱۵ ه.ق)، عیسوی، چارلز، ترجمه یعقوب آژند، تهران: نشر گستره، ۱۳۶۹ ش.

۴ جستارهایی از تاریخ اجتماعی ایران در عصر قاجار، ویلم فلور، ترجمه ابوالقاسم سری، ۲ ج، تهران: توس، ۱۳۶۶ ش.

۵ عصر بی‌خبری یا تاریخ امتیازات در ایران، ابراهیم تیموری، تهران: اقبال، ۱۳۳۲.

۶ قرن گم‌شده، اقتصاد و جامعه ایران در قرن نوزدهم، احمد سیف، تهران: نشر نی، ۱۳۸۷.

۷ نخستین رویارویی‌های اندیشه‌گران مسلمان با دو رویه تمدن بورژوازی غرب، عبدالهادی حائری، تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۴ ش.

شبکه مفهومی فصل هفتم

ایران در عصر مشروطه

مفاهیم کلیدی	حوزه‌های موضوعی
<p>بیداری ایرانیان در زمینه‌های فکری و اجتماعی نهضت مشروطیت، نهضت ملی شدن نفت</p>	شواهد و مدارک
<p>تغییرات اجتماعی و تداوم‌ها در این دوره تاریخی</p>	زمان، تداوم و تغییر
<p>علل و عوامل نهضت مشروطیت و جنگ جهانی اول و آثار آن بر ایران</p>	علت‌ها و معلول‌ها
<p>تلاش برای احقاق حقوق ملت و کانون ملی شدن صنعت نفت، قوانین مربوط به حکومت مشروطه و مجلس گروه‌ها و جریان‌های فکری و نقش آنها در رویدادها و تحولات آن دوره</p>	حقوق و قوانین نقش‌ها، گروه‌ها و مؤسسات اجتماعی
<p>میراث فرهنگی به جا مانده از دستاوردهای حاصل از مبارزات ایرانیان بر علیه نظام استبدادی و استعماری</p>	میراث فرهنگی نظام اجتماعی
<p>تمایل به استقلال و عظمت ایران با ارزیابی رویدادهای گذشته</p>	میراث فرهنگی فرهنگ و هویت
	میهن دوستی
	ارزش‌ها و اخلاق
	بررسی و کاوش، برقراری ارتباط، خلاقیت، مشارکت واکنش شخصی و اظهار نظر
	مهارت‌های کاوشگری

انقلاب مشروطیت؛ موانع و مشکلات

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با فراگیری درس و انجام فعالیت‌های آن بتوانند:
- ویژگی‌های حکومت مشروطه و تفاوت آن با حکومت‌های غیر مشروطه (نظام‌های مطلقه و استبدادی) را توضیح دهند.
- زمینه‌ها و عوامل مختلف وقوع انقلاب مشروطیت را دسته‌بندی و تحلیل کنند.
- موانع و مشکلات اصلی برقراری حکومت مشروطه از ابعاد داخلی و خارجی را طبقه‌بندی و تحلیل کنند.
- آثار و پیامدهای جنگ جهانی اول بر ناکامی حکومت مشروطه در ایران و انتقال سلطنت از قاجاریه به پهلوی را بیان کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی؛ منابع مربوط به انقلاب و عصر مشروطیت مانند: متن قانون اساسی مشروطه و متمم آن، کتاب‌های مورخان، خاطرات، اسناد، روزنامه‌ها، تصاویری از شخصیت‌ها، راهپیمایی‌ها و تظاهرات‌ها، اقشار و گروه‌های مختلف اجتماعی، مأموران خارجی و نیروهای اشغالگر، فیلم‌های کوتاه و تاریخی، نقشه‌های تاریخی، نمودار خط زمان.

آماده کنید

رسالت و هدف اساسی انقلاب مشروطیت تغییر شیوه حکومت در ایران بود. به منظور آنکه ذهن فراگیران را آماده درک چنین تغییری نمایید، پیشنهاد می‌شود تصاویر تعدادی از فرمانروایان ایران مانند کوروش با داریوش هخامنشی، یعقوب لیث صفاری، سلطان محمود غزنوی، شاه عباس اول صفوی، نادرشاه افشار و ناصرالدین شاه قاجار را فراهم کنید و یک جا نمایش دهید یا نام آنها را روی تابلو بنویسید و از دانش‌آموزان بپرسید با توجه به دانسته‌ها و آموخته‌های پیشین خود، بگویند که این افراد چگونه و به چه شیوه‌ای فرمانروایی می‌کردند؟ و رابطه آنها با ملت چگونه بود؟ از آنها بپرسید تصویری که از یک حاکم یا فرمانروا دارند چیست؟ توضیح دهند. آیا تفاوت مهمی در نحوه زمامداری آنان وجود داشت؟ بحث و گفت و گوی کلاس را هدایت کنید تا دانش‌آموزان سرانجام به این نتیجه برسند که اگرچه این فرمانروایان در زمان‌های متفاوت و با شرایط مختلفی بر ایران فرمان می‌راندند اما روش زمامداری آنها یکسان و مشابه بود؛ همگی آنان اختیارات زیادی داشتند، مطابق خواست و میل خویش حکومت می‌کردند، حرف و فرمان آنان به مثابه قانون بود، هیچ کس حق نداشت در برابر دستور آنان چون و چرا کند و نسبت به آثار و پیامدهای اقدامات خود پاسخ‌گو نبودند. سپس تصاویری از جلسات هیئت دولت را نشان دهید و از آنها بپرسید که این تصاویر در مقایسه با تصاویر قبلی چه تغییراتی را در نحوه اداره کشور ما نشان می‌دهند؟ با توجه به اینکه دانش‌آموزان در پایه‌های هفتم و هشتم، اختیارات و مسئولیت‌های مجلس و هیئت دولت را خوانده‌اند، انتظار می‌رود که تا حدودی کم و کیف تغییرات مورد نظر را تشخیص و تمییز دهند.

آموزش دهید

جمع‌بندی بحث کلاس را نقطه آغازین آموزش و تدریس درس جدید قرار دهید و تفاوت‌های حکومت مشروطه و نظام استبدادی را بیان کنید. سپس با جلب توجه دانش‌آموزان به نمودار خط زمان، تصریح و تأکید نمایید سرآغاز تغییر و تحول در شیوه حکومت ایران به انقلاب مشروطیت باز می‌گردد که موضوع بحث این جلسه کلاس است.

زمینه‌های انقلاب مشروطیت به ویژه زمینه‌های فکری آن از مباحث کلیدی و مهم این درس است. هنگام تدریس این مبحث لازم است برخی از مفاهیم و مطالب درس‌های ۱۱ و ۱۲ کتاب یعنی انقلاب کبیر فرانسه به عنوان خاستگاه تفکر مشروطه‌خواهی و اندیشه‌های مردم‌سالاری و نیز اقدامات نوگرایانه و اصلاح‌طلبانه عباس میرزا، امیرکبیر و میرزا حسن رشدیه که زمینه‌ساز آشنایی ایرانیان با مظاهر تمدن جدید اروپایی شد، برای دانش‌آموزان یادآوری شود. در صورت امکان گزیده‌ای از مطالب سفرنامه‌ها، رساله‌ها و روزنامه‌های قبل از انقلاب مشروطیت که دلالت بر ترویج فکر مشروطه‌خواهی در ایران دارد را تهیه کنید و در کلاس بخوانید.

فعالیت

۱ فعالیت کاربرگه شماره ۱۰ بسیار مهم و ارزشمند است و ضرورت دارد به دقت و جدیت کامل دانش‌آموزان را راهنمایی و نظارت کنید که به صورت گروهی پس از مرور دوباره مطالب صفحه‌های ۸۱ - ۷۸ و مطالعه دقیق مطالب صفحه ۸۶ و ۸۷، آن را انجام دهند.

۲ الف) برای انجام این فعالیت اجازه دهید دانش‌آموزان برداشت و دریافت خود را البته با دلیل و استدلال بیان کنند و لزومی ندارد که همه دانش‌آموزان به یک پاسخ یکسان و مشابهی دست یابند، بلکه مهم این است که فرصتی برای همفکری و تأمل و تفکر در کلاس حاصل شود.

ب) در متن درس به قشرهای فعال و درگیر در انقلاب مشروطیت اشاره شده است. علما و روشنفکران و در مرحله بعد قشرهای اجتماعی مانند تجار، پیشه‌داران و کارگران در این انقلاب نقش مؤثری داشتند. مخالفت طرفداران حکومت استبدادی که منجر به درگیری موافقان و مخالفان شد. اختلاف و دوستگی میان مشروطه‌خواهان و رهبران مشروطه.

۴ الف) روسیه، نواحی شمال و مرکزی ایران و انگلستان، نواحی جنوب شرقی ایران را که به اقیانوس هند راه دارد.

ب) توسعه نفوذ خود در ایران از نظر سلطه بر منابع اقتصادی و حکومت.

پ) ضعیف شدن ایران و سرکوب مجاهدان و آزادی‌خواهان وطن و دور شدن ایران از رسیدن به استقلال

۵ قحطی، فقر، گرسنگی، شیوع بیماری‌های واگیردار و ضعیف شدن دولت مرکزی، ناامنی، نافرمانی و سربچی از فرمان دولت مرکزی، حضور نیروهای اشغالگر و نظامیان خارجی در ایران.

به پایان ببرید

با مرور مفهوم نظام مشروطه، به اختصار توضیح دهید که تفکر مشروطه‌خواهی از کجا و چگونه به ایران سرایت کرد و چه عوامل و نیروهایی در بروز انقلاب مشروطیت نقش داشتند. سپس خیلی کوتاه موانع و مشکلات داخلی و خارجی که مانع موفقیت کامل انقلاب مشروطیت شد را یادآوری و فهرست نمایید.

محورهای عمده ارزشیابی

عمده‌ترین محورهای ارزشیابی این درس عبارت‌اند از: زمینه‌ها، دلایل و عوامل بروز انقلاب مشروطیت به ویژه زمینه‌های فکری و فرهنگی آن و نقش قشرها و گروه‌های مختلف در آن انقلاب و همچنین موانع و مشکلاتی است که بر ناکامی نظام مشروطه در ایران اثرگذار بوده است.

ابزارهای ارزشیابی این درس شامل: بازیینه یا سیاهه مشاهده و بررسی عملکرد دانش‌آموزان در جریان تدریس به خصوص انجام فعالیت‌ها و اجرای کاربرگه و مشارکت در بحث و گفت و گوی کلاسی که ضرورتش در این درس بیشتر از درس‌های دیگر است و نیز آزمون‌های شفاهی و کتبی تحلیل محور است.

ملاحظات تدریس / دانستنی‌های معلم

فرمان مشروطه

فرمان مشروطیت در اصل فرمان تشکیل مجلس شورای ملی است که مظفرالدین شاه قاجار در ۱۳ مرداد ۱۲۸۵ در پاسخ به متحصنین در جنبش مشروطه ایران امضا کرد و از طریق آن با مشارکت مردم در امر حکومت موافقت کرد و اینچنین حکومت مشروطه برای اولین بار در ایران تأسیس شد. خطاب فرمان به صدراعظم یعنی میرزا نصرالله خان مشیرالدوله است که خود در تهیه آن و راضی کردن شاه به امضای آن کوشش کرده بود. اصل فرمان به خط احمد قوام (قوام السلطنه) است.

متن فرمان

جناب اشرف صدراعظم - از آنجا که حضرت باری تعالی جل‌شأنه سررشته ترقی و سعادت ممالک محروسه ایران را بکف کفایت ما سپرده و شخص همایون ما را حافظ حقوق قاطبه اهالی و رعایای صدیق خودمان قرار داده لهذا در این موقع که اراده همایون ما براین تعلق گرفت که برای رفاهیت و امنیت قاطبه اهالی ایران و تشیید مبانی دولت اصلاحات مقننه به مرور در دوائر دولتی و مملکتی به

موقع اجرا گذارده شود چنان مصمم شدیم که مجلس شورای ملی از منتخبین شاهزادگان قاجاریه و علما و اعیان و اشراف و ملاکین و تجار و اصناف با انتخاب طبقات مرقومه در دارالخلافت تهران تشکیل و تنظیم شود که در مهام امور دولتی و مملکتی و مصالح عامه مشاوره و مذاقه لازمه را به عمل آورده به هیئت وزرای دولت خواه ما در اصلاحاتی که برای سعادت و خوشبختی ایران خواهد شد اعانت و کمک لازم را بنماید و در کمال امنیت و اطمینان عقاید خود را در خیر دولت و ملت و مصالح عامه و احتیاجات قاطبه اهالی مملکت به توسط شخص اول دولت به عرض برساند که به صحه همایونی موشح و به موقع اجرا گذارده شود. بدیهی است که به موجب این دستخط مبارک نظامنامه و ترتیبات این مجلس و اسباب و لوازم تشکیل آن را موافق تصویب و امضای منتخبین از این تاریخ معین و مهیا خواهد نمود که به صحه ملوکانه رسیده و بعون الله تعالی مجلس شورای ملی مرقوم که نگهبان عدل است افتتاح و به اصلاحات لازمه امور مملکت و اجرای قوانین شرع مقدس شروع نماید و نیز مقرر می‌داریم که سواد دستخط مبارک را اعلان و منتشر نمایند تا قاطبه اهالی از نیات حسنه ما که تماماً راجع به ترقی دولت و ملت ایران است کمابینی مطلع و مرفه الحال مشغول دعاگوئی دوام این دولت و این مجلس بی‌زوال باشند - در قصر صاحبقرانیه به تاریخ چهاردهم جمادی الثانیه ۱۳۲۴ هجری در سال یازدهم سلطنت ما چون در این فرمان با ذکر «شاهزادگان قاجاریه و علما و اعیان و اشراف و ملاکین و تجار و اصناف» ذکری از دیگر طبقات مردم نشده بود، به در خواست نمایندگان پناهندگان سفارت، فرمان دیگری صادر شد :

جناب اشرف صدراعظم - در تکمیل دستخط سابق خودمان مورخه چهاردهم جمادی الثانیه ۱۳۲۴ که امر و فرمان صریحاً در تأسیس مجلس منتخبین ملت فرموده بودیم مجدداً برای آنکه عموم اهالی و افراد ملت از توجهات کامله ما واقف باشند امر و مقرر می‌داریم که مجلس مزبور را به شرح دستخط سابق سریعاً دایر نموده بعد از انتخابات اجزای مجلس فصول و شرایط نظام مجلس شورای اسلامی را مطابق تصویب و امضای منتخبین به طوری که شایسته مملکت و ملت و قوانین شرع مقدس باشد مرتب بنماید که به شرف عرض و امضای همایونی ما موشح و مطابق نظامنامه مزبور این مقصود مقدس صورت و انجام پذیرد.

در این فرمان عبارت «منتخبین ملت» آمده و نیز به جای «مجلس شورای ملی» از «مجلس شورای اسلامی» نام برده شده است.

معرفی منابع برای مطالعه بیشتر معلمان

انقلاب مشروطیت و تحولات پس از آن

- ۱ انجمن‌های سری در انقلاب مشروطیت، اسماعیل رائین، تهران: مصور، ۱۳۴۵ ش.
  - ۲ انجمن‌های نیمه‌سری زنان در نهضت مشروطیت، ژانت آفاری، ترجمه جواد یوسفیان، تهران: نشر بانو، ۱۳۷۷ ش.
  - ۳ انقلاب مشروطه ایران (۱۲۹۰-۱۲۸۵)، ژانت آفاری، ترجمه رضا رضایی، تهران: بیستون، ۱۳۸۵ ش.
  - ۴ انگلیس و اشغال ایران در جنگ جهانی اول، محمدقلی مجد، ترجمه مصطفی امیری، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، ۱۳۹۱ ش.
  - ۵ ایدئولوژی نهضت مشروطیت ایران، ج۲، فریدون آدمیت، تهران: نشر گستره، ۱۳۸۷ ش.
  - ۶ ایران بین دو انقلاب، پروانه آبراهامیان، ترجمه احمد گل محمدی و محمدابراهیم فتاحی، تهران: انتشارات نی، ۱۳۷۷.
  - ۷ ایران دوران قاجار و برآمدن رضاخان (۱۳۰۴ - ۱۱۷۵)، نیکی کدی، ترجمه مهدی حقیقت‌خواه، تهران: ققنوس، ۱۳۹۲ ش.
  - ۸ ایران و جنگ جهانی اول (میدان نبرد قدرت‌های بزرگ)، تورج اتابکی، ترجمه مهدی حقیقت‌خواه، تهران: ققنوس، ۱۳۸۷ ش.
  - ۹ ایران و جنگ جهانی اول، کاوه بیات، تهران: سازمان اسناد ملی، ۱۳۶۹ ش.
  - ۱۰ پیش‌درآمدی بر استبدادسالاری در ایران، احمد سیف، تهران: نشر چشمه، ۱۳۷۹ ش.
  - ۱۱ تاریخ بیداری ایرانیان، ج۲، میرزا محمد ناظم الاسلام کرمانی، به کوشش علی‌اکبر سعیدی سیرجانی، تهران: آگاه و لوح، ۱۳۷۵ ش.
  - ۱۲ تاریخ مشروطه ایران، احمد کسروی، تهران: انتشارات نگاه، ۱۳۸۵.
  - ۱۳ تاریخ تفکر سیاسی در دوره قاجاریه، داریوش رحمانیان و علیرضا علی‌صوفی، تهران: دانشگاه پیام نور، ۱۳۸۸ ش.
  - ۱۴ تشیع و مشروطیت در ایران و نقش ایرانیان مقیم عراق، عبدالهادی حائری، تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۷ ش.
  - ۱۵ فراموشخانه و فراماسونری در ایران، اسماعیل رائین، تهران: امیرکبیر، ۱۳۵۵ ش.
  - ۱۶ فکر آزادی و مقدمه نهضت مشروطیت، فریدون آدمیت، تهران: سخن، ۱۳۴۰ ش.
- بارجوع به پایگاه الکترونیکی مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران به نشانی: www.iichs.ir و نیز فصلنامه تاریخ معاصر و همچنین پایگاه‌های الکترونیکی [www. negahmedia.ir](http://www.negahmedia.ir)؛ دنیای زنان در عصر قاجار به نشانی: <http://www.qajarwomen.org> و انجمن تاریخ قاجار به نشانی: <http://qajarthistory.com> تصاویر و فایل‌های صوتی و تصویری متناسب با موضوع درس را تهیه و در کلاس نمایش دهید.

ایران در دوران حکومت پهلوی

درس
چهاردهم

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با فراگیری درس و انجام فعالیت‌های آن بتوانند :
- زمینه‌ها و دلایل داخلی و خارجی انتقال سلطنت از قاجاریه به پهلوی را تحلیل و تشریح کنند.
  - فرایند انتقال حکومت از قاجاریه به پهلوی را بررسی و تحلیل کنند.
  - آثار و نتایج سیاسی و اجتماعی جنگ جهانی دوم را بر ایران توضیح دهند.
  - اهداف و نتایج نهضت ملی شدن صنعت نفت را تحلیل و تشریح کنند.
  - عوامل، دلایل و نتایج کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ را مستدل بیان کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، تصاویر و عکس‌های تاریخی و نرم‌افزارهای صوتی و تصویری تاریخی.

آماده کنید

با رجوع به نمودار خط زمان صفحه ۷۷ کتاب، نحوه شکل‌گیری سلسله‌های افشاریه، زندیه و قاجاریه را که از طریق جنگ و با اتکای به جنگاوران ایلات بوده است را بار دیگر مرور نمایید. نکته اساسی که ضرورت دارد در مرور شیوه شکل‌گیری حکومت‌های مذکور، مورد توجه و تأکید قرار گیرد، نقش تعیین‌کننده شرایط و اقتضائات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی داخلی ایران در به قدرت رسیدن افشاریان، زندیان و قاجاریان است. سپس با طرح پرسش درباره چگونگی تأسیس و روی کارآمدن سلسله پهلوی، ذهن دانش‌آموزان را آماده تدریس و اجرای درس جدید کنید.

آموزش دهید

الف) زمینه‌های تغییر حکومت از قاجاریه به پهلوی: در تحلیل و تبیین موضوع انتقال حکومت از قاجاریه به پهلوی به این نکته علمی توجه داشته باشید که ترکیبی از زمینه‌ها و عوامل داخلی و خارجی نقش آفرین و اثرگذار بوده است و از تبیین‌های یک‌سویه و ناقص اجتناب ورزید.

فعالیت

۱) زیرا مخالفان بر این باور بودند که با اجرای قرارداد ۱۹۱۹ استقلال کشور در ابعاد سیاسی، نظامی و اقتصادی به شدت آسیب می‌پذیرد و موجبات تحکیم و تثبیت نفوذ و سلطه تمام‌عیار دولت انگلستان را بر ایران فراهم می‌آورد.

۲) الف) پس از آنکه دولت انگلستان نتوانست از طریق قرارداد ۱۹۱۹ برنامه و سیاست‌های استعماری خود را در ایران محقق سازد، تلاش کرد از طریق دیگر اهداف خود را تعقیب نماید و اقدام به طراحی کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ کرد.

ب) *عوامل داخلی*: ضعف و ناتوانی حکومت قاجار در اعمال حاکمیت و برقراری امنیت و آرامش در کشور، جوانی و بی‌تجربگی احمدشاه قاجار، عزم، اراده و توانایی رضاخان در ایجاد امنیت و سرکوب شورش‌ها و از بین بردن برخی قیام‌های آزادی‌خواهانه و ضد استعماری، وحدت و انسجام طرفداران رضاخان و ...
عوامل خارجی: حمایت آشکار و غیرآشکار انگلستان از رضاخان و عدم مخالفت شوروی با قدرت گرفتن رضاخان در ایران.

۳) الف) کشور ما در هر دو جنگ جهانی به خصوص جنگ جهانی دوم به دلیل موقعیت جغرافیایی و ارتباطی منحصر به فرد نقش حساسی یافت. زیرا از یک سو در مجاورت مرزهای شوروی قرار داشت که یکی از کشورهای درگیر در جنگ بود و مناسب‌ترین مسیر ارتباطی دولت‌های متفقین به شمار می‌رفت.

از سوی دیگر ایران در مجاورت هندوستان به عنوان مستعمرهٔ طلایی انگلستان واقع بود. همچنین کشور ما سرشار از منابع عظیم نفت بود که انگلیسی‌ها از آن بهره‌برداری می‌کردند. از این رو، پس از هجوم ارتش آلمان به خاک شوروی، دولت‌های متفقین (انگلستان و شوروی و سپس آمریکا) علی‌رغم بی‌طرفی ایران در جنگ، سرزمین ما را اشغال کردند و از موقعیت، منابع و امکانات آن به سود خویش نهایت استفاده را کردند.

ب) با جلب توجه دانش‌آموزان به تصاویر و مطالب صفحهٔ ۹۵ و نیز ارائهٔ منابع دیگر، آنها را کمک کنید که آثار و پیامدهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی اشغال نظامی ایران در سال‌های جنگ جهانی دوم را استنباط و بیان کنند.

ب) **نهیضت ملی شدن نفت و کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲** : نهیضت ملی شدن نفت و کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ دو رویداد بزرگ، سرنوشت‌ساز و در عین حال بسیار عبرت‌آموز تاریخ معاصر ایران به شمار می‌روند. دو رویداد مرتبط و پیوسته به هم که ویژگی، آثار و نتایج کاملاً متفاوتی داشتند. در جریان نهیضت ملی شدن صنعت نفت، مردم ایران و به ویژه نیروها و جریان‌های ملی و مذهبی برای مبارزه با تسلط استعماری انگلستان بر منابع عظیم نفتی خود بسیج شدند و توانستند صنعت نفت را ملی و دست بیگانگان را از این ثروت سرشار خدادادی کوتاه کنند. اما کودتای ۲۸ مرداد حرکتی در خلاف جهت جنبش ملی شدن صنعت نفت محسوب می‌شود. از این رو، کاوش و مطالعه در اهداف، آثار و پیامدهای متفاوت این دو رویداد برجستهٔ تاریخ معاصر کشور ما، به لحاظ آموزشی و تربیتی اهمیت به‌سزا داشته و دارای جنبهٔ عبرت‌آموزی فراوانی است. مطالعهٔ چنین رویدادهایی می‌تواند موقعیتی فراهم آورد که فراگیران به تأمل و تفکر دربارهٔ دلایل و عوامل موفقیت آغازین نهیضت ملی شدن نفت و سرانجام ناموفق آن که به کودتای ۲۸ مرداد انجامید، بپردازند. پیشنهاد می‌شود از تصاویر و نرم‌افزارهای تاریخی مربوط به این دو رویداد بزرگ برای ایجاد انگیزه، فراهم کردن زمینه بحث و گفت‌وگو و در نتیجه تعمیق یادگیری، استفاده کنید.

فعالیت

- ۴ دانش‌آموزان را راهنمایی کنید که با مرور مطالب مربوط به دو جنبش، آنها را از نظر علت، هدف، نتایج و دستاوردها، رهبران و نیروهای مؤثر مقایسه کنند و تفاوت و شباهت دو نهیضت را بیان کنند.
- ۵ الف) انتظار می‌رود فراگیران بر پایهٔ توضیحات دبیر محترم، مطالب درس و نیز پیش‌دانسته‌های خود، نخست اختلاف، چنددستگی و دشمنی میان رهبران، نیروها و جریان‌های حاضر در نهیضت ملی

شدن نفت و در مرتبه بعد توطئه‌ها و دسیسه‌های قدرت‌های استعماری انگلستان و آمریکا و عوامل داخلی آنان را به عنوان دلایل مهم موفقیت کودتای ۲۸ مرداد بیان کنند. توجه داشته باشید که چون در فعالیت از دانش‌آموزان نظرخواهی شده است، اگر دلیل دیگری را مستدل و به شکل منطقی بیان کردند، آنان را تشویق و به دلایل دیگر رهنمون نمایید.

ب) دانش‌آموزان را راهنمایی و کمک کنید که دو کودتای مورد نظر را از حیث شرایط داخلی و خارجی، نقش و اهداف قدرت‌های خارجی مؤثر در دو کودتا و اهداف و نتایج آنها مقایسه نمایند.

به پایان ببرید

مباحث و موضوع‌های اصلی درس (زمینه‌ها و عوامل داخلی و خارجی انتقال سلطنت از قاجاریه به پهلوی؛ ویژگی‌های حکومت پهلوی اول؛ آثار و پیامدهای جنگ جهانی دوم؛ دلایل، عوامل، اهداف و نتایج نهضت ملی شدن نفت؛ علل و پیامدهای کودتای ۲۸ مرداد) را به طور خلاصه وار مرور کنید. در پایان برای انجام فعالیت ردیف ۱ به کار ببندیم فصل ۷، دانش‌آموزان را به چهار گروه تقسیم کنید و با معرفی منابعی که در انتهای همین بخش آمده از هر گروه بخواهید درباره زندگی‌نامه یکی از شخصیت‌های مورد نظر پژوهشی را انجام دهد. همچنین از دانش‌آموزان بخواهید فعالیت ردیف ۲ به کار ببندیم را به صورت انفرادی و با مرور درس‌های ۱۲، ۱۳ و ۱۴ انجام دهند. برای مثال در مورد محمدعلی شاه انتظار می‌رود بنویسند به اصول قانون اساسی مشروطه پایبند نبود، زیرا مجلس شورای ملی را به توب بست و منحل کرد و مشروطه‌خواهان را سرکوب نمود.

محورهای عمده ارزشیابی

تحلیل و بیان: زمینه‌ها و شرایط داخلی انتقال حکومت از قاجاریه به پهلوی و نقش انگلستان در این رویداد؛ ویژگی‌های حکومت رضاشاه؛ اهداف و پیامدهای برنامه‌ها و اقدامات عمرانی، فرهنگی و اجتماعی رضاشاه؛ آثار و پیامدهای جنگ جهانی دوم و اشغال ایران توسط نیروهای متفقین؛ علل، اهداف و جریان‌های مؤثر در نهضت ملی شدن نفت؛ دلایل، عوامل و نتایج کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، محورهای اصلی ارزشیابی این درس را به خود اختصاص می‌دهند.

مقایسه رویدادهای مشابه در مقاطع مختلف زمانی مانند بررسی تشابهات و تفاوت‌های شکل‌گیری سلسله قاجاریه با سلسله پهلوی، نهضت تنباکو با نهضت ملی شدن صنعت نفت و کودتای سیاه با کودتای ۲۸ مرداد از حیث علل، اهداف، عملکرد و نتایج، شیوه‌ای مطلوب از ارزشیابی است که موجب شکوفایی خلاقیت و بسط تفکر انتقادی در دانش‌آموزان می‌شود.

متن قرارداد ایران و انگلیس ۱۹۱۹

نظر به روابط محکمه دوستی و مودت که از سابق بین دولتین ایران و انگلیس موجود بوده است و نظر به اعتقاد کامل به اینکه مسلماً منافع مشترکه و اساسی هر دو دولت در آتیه تحکیم و تثبیت این روابط را برای طرفین الزام می‌نماید و نظر به لزوم تهیه وسایل ترقی و سعادت ایران به حد اعلی بین دولت ایران از یک طرف و وزیرمختار اعلیحضرت پادشاه انگلستان به نمایندگی از دولت خود از طرف دیگر مواد ذیل مقرر می‌شود:

۱ دولت انگلستان با قطعیت هرچه تمامتر تعهداتی را که مکرر در سابق برای احترام مطلق استقلال و تمامیت ایران نموده است، تکرار می‌نماید.

۲ دولت انگلستان خدمات هر عده مستشار متخصصی را که برای لزوم استخدام آنها در ادارات مختلفه بین دولتین توافق حاصل گردد به خرج دولت ایران تهیه خواهد کرد. این مستشارها با کنترات اجیر و به آنها اختیارات متناسبه داده خواهد شد - کیفیت این اختیارات بسته به توافق بین دولت ایران و مستشارها خواهد بود.

۳ دولت انگلیس به خرج دولت ایران صاحب منصبان و ذخایر و مهمات سیستم جدید را برای تشکیل قوه متحدالشکلی که دولت ایران ایجاد آن را برای حفظ نظم در داخله و سرحدات در نظر دارد تهیه خواهد کرد عده و مقدار ضرورت صاحب منصبان و ذخایر و مهمات مزبور به توسط کمیسیونی که از متخصصین انگلیسی و ایرانی تشکیل خواهد گردید و احتیاجات دولت را برای نخستین قوه مزبور تشخیص خواهد داد معین خواهد شد.

۴ برای تهیه وسائل نقدی لازمه به جهت اصلاحات مذکوره در ماده ۲ و ۳ این قرارداد دولت انگلستان حاضر است که یک قرض کافی برای دولت ایران تهیه و یا ترتیب انجام آن را بدهد تضمینات این قرض به اتفاق نظر دولتین از عایدات گمرکات یا عایدات دیگری که در اختیار دولت ایران باشد تعیین می‌شود تا مدتی که مذاکرات استقراضی مذکور خاتمه نیافته دولت انگلستان به طور مساعده وجوه لازمه که برای اصلاحات مذکوره لازمه است خواهد رسانید.

۵ دولت انگلستان با تصدیق کامل احتیاجات فوری دولت ایران به ترقی و وسائل حمل و نقل که موجب تأمین و توسعه تجارت و جلوگیری از قحطی در مملکت می‌باشد حاضر است که با دولت ایران موافقت نموده اقدامات مشترکه ایران و انگلیس را راجع به تأسیس خطوط آهن یا اقسام دیگر وسایل نقلیه تشویق نماید در این باب باید قبلاً مراجعه به متخصصین شده و توافق بین دولتین در طرح‌هایی که مهم‌تر

و سهل تر و مفیدتر باشد حاصل شود.

۶ دولتین توافق می نمایند در باب تعیین متخصصین طرفین برای تشکیل کمیته که تعرفه گمرکی را مراجعه و تجدید نظر نموده و با منافع حقه مملکتی و تمهید و توسعه وسائل ترقی آن تطبیق نمایند. امضا شد در تهران ۹ اوت ۱۹۱۹.

مآخذ:

Great Britain, foreign office, agreement between His britanic majestys Government And The Persian Government, signed at Tehran, August ۱۹۱۹. London, cmd ۳۰۰, No.۱.

معرفی منابع برای مطالعه بیشتر معلّمان

پهلوی اول (رضاشاه)

- ۱ ایران: برآمدن رضاخان، برافتادن قاجار و نقش انگلیسی‌ها، سیروس غنی، ترجمه حسن کامشاد، تهران: نیلوفر، ۱۳۸۹ش.
- ۲ ایران و قدرت‌های بزرگ در جنگ جهانی دوم، ایرج ذوقی، تهران: پازنگ، ۱۳۶۸ش.
- ۳ تاریخ روابط سیاسی ایران و انگلیس در دوره رضاشاه، علی اصغر زرگر، ترجمه کاوه بیات، تهران: نشر پروین، ۱۳۷۲ش.
- ۴ تبارشناسی هویت جدید ایرانی: عصر قاجار و پهلوی اول، محمد علی اکبری، تهران: نشر علمی فرهنگی، ۱۳۸۴ش.
- ۵ تجدد آمرانه، جامعه و دولت در عصر رضاشاه، تورج اتابکی، ترجمه مهدی قراچه‌داغی، تهران: ققنوس، ۱۳۹۱ش.
- ۶ جنسیت، ناسیونالیسم و تجدد در ایران (دوره پهلوی اول)، فاطمه صادقی، تهران: قصیده‌سرا، ۱۳۹۲ش.
- ۷ چالش جمهوری و سلطنت، داریوش رحمانیان، تهران: مرکز، ۱۳۷۹ش.
- ۸ دولت و جامعه در ایران (انقراض قاجار و استقرار پهلوی)، محمدعلی همایون کاتوزیان، ترجمه حسن افشار، تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۹.
- ۹ رضاشاه و شکل‌گیری ایران نوین: دولت و جامعه در زمان رضاشاه، استفانی کرونین، ترجمه مرتضی ناقب‌فر، نشر جامی، ۱۳۹۳ش.

۱۰ سیاست انگلیس و پادشاهی رضاشاه، هوشنگ صباحی، ترجمه پروانه ستاری، تهران: نشر گفتار، ۱۳۸۰ ش.

۱۱ فروپاشی قاجار و برآمدن پهلوی، (گردآوری و ترجمه) غلامحسین میرزاصالح، تهران: نشر نگاه معاصر، ۱۳۸۷ ش.

۱۲ قیام گوهرشاد، سینا واحد، تهران: وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۶۶ ش.

ملی شدن صنعت نفت و کودتای ۲۸ مرداد

۱ پنجاه سال نفت ایران، مصطفی فاتح، تهران: پیام، ۱۳۵۸ ش.

۲ تاریخ ملی شدن صنعت نفت ایران، فؤاد روحانی، تهران: شرکت سهامی کتاب‌های جیبی، ۱۳۵۲ ش.

۳ جنبش ملی شدن صنعت نفت ایران و کودتای ۲۸ مرداد، غلامرضا نجاتی، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۶۹ ش.

۴ کودتا در کودتا، کریمت روزولت، ترجمه علی اسلامی، تهران: شرکت سهامی خاص، بی تا.

۵ مصدق، نفت و ناسیونالیسم ایرانی، جیمز بیل، ویلیام راجر لويس، ترجمه عبدالرضا (هوشنگ) مهدوی، تهران: نشر نو، ۱۳۶۹ ش.

۶ وقایع ۳۰ تیر ۱۳۳۱، حسین مکی، تهران: انتشارات ایران، ۱۳۶۶ ش.

مرفی منابع برای مطالعه و تحقیق دانش آموزان

۱ انقلاب مشروطه، پایان دوره قاجار (جلد ۹ از مجموعه داستان فکر ایرانی)، حمیدرضا شاه‌آبادی، تهران: افق، ۱۳۸۶.

۲ آخوند خراسانی، بتول زرکنده، تهران: مدرسه، ۱۳۸۴.

۳ باقرخان، حسین برمایون، تهران: مدرسه، ۱۳۸۷.

۴ بلشویک‌ها و نهضت جنگل، حمید احمدی، تهران: پردیس دانش، ۱۳۹۲.

۵ پسر خوب و واشنگتن، نگاهی به رفتار و کارنامه سیاسی اردشیر زاهدی، حبیب‌الله اسماعیلی، تهران: مدرسه، ۱۳۸۵.

۶ تاریخچه جنگ جهانی دوم، سایمون آدامز، ترجمه پرویز دلیرپور، تهران: سبزان، ۱۳۹۰.

۷ تیمورتاش و بازی قدرت، عبدالله متولی، تهران: مدرسه، ۱۳۸۱.

۸ جنگ‌های جهانی، کریستین سانیه، ترجمه حمید کارجو، تهران: پیام کتاب، ۱۳۹۰.

۹ چشم‌ها و گوش‌های شاه، گوشه‌هایی از زندگی و کارنامه نعمت‌الله نصیری و ناصر مقدم آخرین رؤسای ساواک، ابراهیم حسن بیگی، تهران: مدرسه، ۱۳۸۴.

- ۱۰ حکایت پایدار - زندگی شیخ فضل‌الله نوری، محسن مؤمنی شریف، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۸۷.
- ۱۱ حکم می‌کنم! نگاهی به اخلاق و رفتار رضاشاه، علیرضا کمره‌ای همدانی، تهران: مدرسه، ۱۳۸۳.
- ۱۲ دوست خوب آمریکایی‌ها، نگاهی به کارنامه سپهبد فضل‌الله زاهدی، حبیب‌الله اسماعیلی، تهران: مدرسه، ۱۳۸۷.
- ۱۳ دولت چاکران، خاطراتی از تشکیل و سقوط دولت امیرعباس هویدا، علی شجاعی صائین، تهران: مدرسه، ۱۳۸۵.
- ۱۴ رأی، رأی، رأی پهلوی است، نگاهی به ماهیت انتخابات در دوره پهلوی، ایرج همتی، تهران: مدرسه، ۱۳۸۶.
- ۱۵ روزگار با ما چه کرد؟ خاطراتی از روزهای پایانی زندگانی محمدرضا پهلوی، ابراهیم حسن‌بیگی، تهران: مدرسه، ۱۳۸۵.
- ۱۶ رئیس علی دلواری: تجاوز نظامی بریتانیا و مقاومت جنوب، قاسم یاحسینی، تهران: پردیس دانش، ۱۳۹۱.
- ۱۷ شکار در شکارگاه، گوشه‌هایی از زندگی و کارنامه تیمور بختیار و حسن پاکروان نخستین رؤسای ساواک، محمد ابراهیم حسن‌بیگی، تهران: مدرسه، ۱۳۸۴.
- ۱۸ شهریور ۱۳۲۰، سیدقاسم حسینی، تهران: مدرسه، ۱۳۸۷.
- ۱۹ شهید رئیس علی دلواری، سیروس فتحی، تهران: مدرسه، ۱۳۹۲.
- ۲۰ شهید مدرس، کامران پارسی‌نژاد، تهران: مدرسه، ۱۳۸۲.
- ۲۱ شهید نواب صفوی، شاهین رهنما، تهران: مدرسه، ۱۳۸۴.
- ۲۲ شیخ محمد خیابانی، محمد شریعتی، تهران: مدرسه، ۱۳۹۱.
- ۲۳ قشون پهلوی، نگاهی به ارتش رضاشاه، سید قاسم یاحسینی، تهران: مدرسه، ۱۳۸۶.
- ۲۴ کلنل محمدتقی خان پسیان، ناصر افشارفر، تهران: مدرسه، ۱۳۹۱.
- ۲۵ مرگ در مرداب، خاطراتی از روزهای تبعید رضاشاه، ابراهیم حسن‌بیگی، تهران: مدرسه، ۱۳۸۱.
- ۲۶ میرزا کوچک‌خان، عصمت گیویان، تهران: مدرسه، ۱۳۸۹.
- ۲۷ میرزای نایینی، علی اکبر ولایتی، تهران: امیرکبیر، ۱۳۹۳.
- ۲۸ یک مهره کوچک، نگاهی به زندگی، افکار و گرایش‌های امیرعباس هویدا، ابراهیم حسن‌بیگی، تهران: مدرسه، ۱۳۸۷.

شبکه مفهومی فصل هشتم

سقوط حکومت شاهنشاهی و شکل‌گیری نظام جمهوری اسلامی

مفاهیم کلیدی	حوزه‌های موضوعی
<p>علل و عوامل شکل‌گیری قیام پانزده خرداد و انقلاب اسلامی با توجه به شواهد و مدارک</p>	زمان، تداوم و تغییر
شواهد و مدارک	
تحول، پیشرفت و تداوم	
علت‌ها معلول‌ها	فرهنگ و هویت
میراث فرهنگی	
دستاوردهای فرهنگی انقلاب اسلامی	
هویت انقلابی مردم ایران	نظام اجتماعی
تعلق و هویت	
حقوق و قوانین	
تحولات حقوقی و قانونی پس از وقوع انقلاب اسلامی، قانون اساسی جدید جمهوری اسلامی	نظام اجتماعی
نقش‌ها، گروه‌ها و مؤسسات اجتماعی	
شکل‌گیری برخی نهادها و سازمان‌ها پس از وقوع انقلاب اسلامی، نقش گروه‌ها و مردم در دفاع مقدس	
تمایل به حفظ دستاوردهای انقلاب اسلامی و پیشرفت کشور، احترام و قدردانی نسبت به شهدا و جانبازان جنگ انقلاب	ارزش‌ها و اخلاق
مسئولیت‌پذیری	
تمایل به دفاع از میهن	میهن‌دوستی
بررسی و کاوش، برقراری ارتباط، خلاقیت، مشارکت و واکنش شخصی و اظهار نظر	مهارت‌های کاوشگری

انقلاب اسلامی ایران

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با فراگیری درس و انجام فعالیت‌های آن بتوانند:
- زمینه‌های مختلف نهضت امام خمینی را درک و تحلیل کنند.
- دلایل مخالفت امام و دیگر مبارزان را با تصویب‌نامه انجمن‌های ایالتی و ولایتی، اصول شش‌گانه و کابینولاسیون را توضیح دهند.
- علل و نتایج قیام ۱۵ خرداد را شناسایی و تحلیل کنند.
- عوامل و دلایل اوج‌گیری انقلاب اسلامی را استنباط و طبقه‌بندی نمایند.
- اهداف و نتایج انقلاب اسلامی را بشناسند.
- تأثیر رویدادهای مهم دوران انقلاب اسلامی را بر روند آن انقلاب تشخیص دهند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، جلد ۱ تا ۶ صحیفه نور، نسخه‌ای از کتاب‌های خاطرات و اسناد شخصیت‌های مبارز دوران انقلاب اسلامی، تصاویر و عکس‌های تاریخی مربوط به شخصیت‌ها و رویدادهای دوران نهضت و انقلاب اسلامی، کلیپ‌ها و فایل‌های صوتی و تصویری دوران نهضت و انقلاب اسلامی.

با رجوع به پورتال پژوهشی و اطلاع‌رسانی مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی به نشانی: www.imam-khomeini.ir، عکس، فیلم و مطالب مرتبط با موضوع درس را تهیه و در کلاس ارائه دهید.

برای تدریس مبحث قیام ۱۵ خرداد، به پورتال پژوهشی مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگ و ادب پایداری به نشانی: www.15khordad42.ir رجوع کنید و مطالب، عکس و فیلم مورد نیاز خود را تهیه نمایید.

همچنین می‌توانید یک یا چند مجلد از مجموعه خاطرات ۱۵ خرداد را با خود به کلاس ببرید، قسمت‌هایی از آنها را انتخاب و از دانش‌آموزان بخواهید در کلاس بخوانند و درباره آنها بحث و یا فعالیت انجام دهند.

با رجوع به پایگاه الکترونیکی <http://negahmedia.ir> می‌توانید فایل‌های صوتی و تصویری متعددی را درباره شخصیت‌ها و رویدادهای انقلاب اسلامی تهیه و در جریان تدریس از آن استفاده نمایید.

آماده کنید

فرایند آماده‌سازی کلاس برای تدریس درس ۱۵ را با توجه دادن دانش‌آموزان به شرایط، زمینه‌ها و بسترهای تاریخی شکل‌گیری نهضت و انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی، انجام دهید. بنابراین، پیشنهاد می‌شود به اختصار عدم تحقق خواسته‌های ملت در انقلاب مشروطیت و ناکامی نهضت ملی شدن صنعت نفت با کودتای ۲۸ مرداد را مرور کنید؛ سپس شرایط سیاسی و اجتماعی حاکم بر ایران در دوران پس از کودتای ۲۸ مرداد را مختصر توضیح دهید تا فراگیران به روشنی درک کنند که نهضت اسلامی ایران در چه شرایط و زمینه‌ای آغاز شد.

آموزش دهید

الف) آغاز نهضت اسلامی به رهبری امام خمینی: در تدریس و اجرای این بخش از درس در زمینه، روابط علی و معلولی، آثار و نتایج رویدادهای مهم توجه و تأکید شود. با استفاده از مجلدات نخست صحیفه نور، بخشی از پیام‌ها، سخنان و اعلامیه‌های امام درباره رویدادهای نهضت را در کلاس بخوانید تا دانش‌آموزان با بهره‌مندی از منابع دست اول، تحولات نهضت را درک و تحلیل کنند.

فعالیت ۱

الف) جلوگیری از شورش‌ها، قیام‌های مردمی؛ تقویت حکومت شاه و تثبیت و تحکیم نفوذ و سلطه آمریکا بر ایران، به عنوان مهم‌ترین اهداف دولت آمریکا از اجرای اصلاحات یا رفرم‌های اجتماعی در ایران و دیگر کشورهای تحت نفوذ ذکر شده است.

ب) با استفاده از متن درس و توضیحات تکمیلی فوق، دانش‌آموزان را راهنمایی و کمک کنید با استناد به سخنان و پیام‌های امام، دلیل یا دلایل مخالفت ایشان با لایحه انجمن‌های ایالتی و ولایتی را کشف و استنباط نمایند.

فعالیت ۲

با توجه به مخالفت علما با لایحه انجمن‌های ایالتی و ولایتی و ناگزیر شدن حکومت به لغو آن، در جریان اعلان اصول شش‌گانه محمدرضا شاه قصد داشت با استفاده از حربه همه‌پرسی، از شدت مخالفت‌ها بکاهد و مخالفان را مرعوب نماید. در واقع حکومت پهلوی با دستاویز قرار دادن همه‌پرسی چنین وانمود و تبلیغ می‌کرد که اکثریت مردم موافق این اصول هستند و مخالفان دارای پشتوانه و مشروعیت اجتماعی نیستند.

فعالیت ۳

متن کامل سخنان امام خمینی در عصر عاشورای ۱۳۴۲ را از کتاب صحیفه نور تکثیر و در اختیار دانش‌آموزان قرار دهید تا با اطلاعات کامل‌تر به پرسش‌ها پاسخ دهند.

(الف)

۱ انتظار می‌رود که دانش‌آموزان با مطالعه سخنان امام به این دریافت برسند که انگیزه ایشان در مخالفت با اصول شش‌گانه و مبارزه با رژیم بیش از هر چیزی ناشی از باور به اسلام، علاقه به ارزش‌های اسلامی و حفظ استقلال کشور بوده است.

۲ از سخنان امام چنین برمی‌آید که اسرائیل خطر و تهدید جدی برای اسلام و علمای مسلمان است و در پی تضعیف احکام و ارزش‌های اسلامی است.

۳ منظور آمریکا و اسرائیل است.

۴ اشاره به حوادث پس از شهریور ۱۳۲۰ و برکناری رضاشاه از قدرت و تبعید او به جزیره‌ای در اقیانوس هند دارد.

ب) مخالفت با تصویب‌نامه انجمن‌های ایالتی و ولایتی؛ مخالفت با اصول همه‌پرسی اصول شش‌گانه؛ تشدید مخالفت با شاه و حکومت او در سال ۱۳۴۲ که منجر به دستگیری ایشان و قیام ۱۵ خرداد شد؛ مخالفت با کاپیتولاسیون؛ ادامه مبارزه در دوران تبعید.

ب) ایران در آستانه انقلاب اسلامی: به منظور فهم بهتر چرایی انقلاب اسلامی لازم است که اوضاع و شرایط ایران در آستانه اوج‌گیری انقلاب از نظر سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی تبیین و تحلیل شود. در اجرای این مبحث علاوه بر عکس و فیلم، می‌توانید برخی منابع این دوره مانند خاطرات شخصیت‌های مبارز، خاطرات مقام‌های حکومتی و مجموعه اسناد منتشر شده را به کلاس ببرید و برحسب موضوع از آنها استفاده کنید.

فعالیت ۴

دانش‌آموزان را راهنمایی کنید با مطالعه متن درس و دانسته‌های خویش، دلایل نارضایتی ملت از شاه و حکومت پهلوی را استخراج و در سه بخش سیاسی، فرهنگی و اقتصادی طبقه‌بندی نمایند.

فعالیت ۵

- ۱ تاریخ بریده روزنامه یعنی ۱۸ شهریور ۱۳۵۷، بیانگر آن است که تیترا اصلی آن روزنامه به فاجعه جمعه سیاه میدان ژاله (شهدای کنونی) تهران اختصاص دارد که یک روز قبل از آن به وقوع پیوست.
- ۲ در بریده مذکور تصریح شده که امام به علت فشارهای وارده از سوی رژیم بعث عراق مجبور به ترک آن کشور شد.
- ۳ وعده بررسی آزادی زندانیان سیاسی و استفاده مخالفان از رادیو و تلویزیون
- ۴ با توجه به تاریخ بریده، یعنی ۱۲ بهمن ۱۳۵۷، روشن است که اشاره امام به دولت بختیار است.
- ۵ نخست‌وزیری، مجالس سنا و شورا، پادگان‌ها و کلانتری‌ها

به پایان ببرید

نکته‌ها و مباحث مهم درس را با اشاره به علل، اهداف، نتایج و رویدادهای سرنوشت‌ساز دوران نهضت و انقلاب اسلامی را با تأکید بر نقش رهبری امام خمینی، مرور و جمع‌بندی کنید و ذهن فراگیران را درگیر در زمینه‌ها و ریشه‌های نهضت و انقلاب اسلامی نمایید. از نمودار تکمیل‌شده صفحه ۱۰۲ کتاب برای مرور و جمع‌بندی رویدادهای نهضت اسلامی استفاده کنید. در پایان دانش‌آموزان را به دو گروه تقسیم کنید و از گروه اول بخواهید که فعالیت به کاربندیم ردیف ۱ فصل را با همکاری یکدیگر انجام دهند. به منظور اجرای بهتر این فعالیت، پرسشنامه‌ای را با مشارکت اعضای گروه طراحی کنید تا کار تدوین مجله تاریخ شفاهی انقلاب اسلامی به خوبی و با انسجام مناسب‌تر پیش رود. گروه دوم منتظر می‌مانند تا پس از تدریس درس ۱۶، فعالیت ردیف دوم به کار ببندید را انجام دهند.

محورهای عمده ارزشیابی

مباحث و موضوعات ارزشیابی این درس در چارچوب انتظارات یادگیری حول محور چرایی نهضت و انقلاب اسلامی دور می‌زند. بنابراین، پرسش از زمینه، علت، اهداف و نتایج رویدادهای عظیم و سرنوشت‌ساز نهضت اسلامی از قبیل مخالفت با لایحه انجمن‌های ایالتی و ولایتی، مخالفت با اصول شش‌گانه، قیام ۱۵ خرداد، مخالفت با کاپیتولاسیون و نیز رخ‌دادهای مهم انقلاب اسلامی در سال‌های ۱۳۵۶ و ۱۳۵۷، محورهای اصلی ارزشیابی درس به شمار می‌روند.

لایحه انجمن‌های ایالتی و ولایتی

قانون انجمن‌های ایالتی و ولایتی که مشتمل بر ۱۲۲ ماده بود، در ۲۲ اردیبهشت ۱۲۸۶، به تصویب نمایندگان مجلس شورای ملی رسید. بر اساس این قانون، ایالت قسمتی از مملکت بود که دارای حکومت مرکزی و ولایات حاکم‌نشین تابع باشد. با تصویب این قانون قرار شد در مرکز هر ایالتی انجمنی موسوم به انجمن ایالتی تشکیل شود که اعضای آن از میان منتخبین کرسی ایالت و توابع آن و مبعوثینی که از انجمن‌های ولایتی فرستاده می‌شوند، انتخاب شوند. طبق قانون مصوب مجلس شورای ملی تعداد منتخبین کرسی‌های ایالت ۱۲ نفر و عده مبعوثینی که از ولایات جزء به کرسی ایالت فرستاده می‌شدند معادل عده ولایات حاکم‌نشین جزء بود به این معنی که هر یک از انجمن‌های ولایتی فقط یک نفر از میان خودشان به اکثریت آرا انتخاب نموده با اعتبارنامه‌ای به امضای انجمن ولایتی به انجمن ایالتی می‌فرستادند. در این قانون همچنین شرایط انتخاب‌کنندگان و انتخاب‌شوندگان، شروط شرکت در انتخابات، قوانین نظارتی، شیوه رأی‌گیری، مشخصات صندوق رأی‌گیری، نحوه ارائه شکایت از تخلفات به تفصیل بیان شده بود. طبق قانون انجمن‌های ایالتی و ولایتی طول دوران نمایندگی این انجمن‌ها چهار سال بود اما «پس از انقضای دو سال اول نصف از اعضا به حکم قرعه از عضویت خارج و به جای آنها انتخاب می‌شود، از این به بعد در رأس هر دو سال آن نیمه‌ای از اعضا که دوره چهار سال عضویت آنها به سر آمده به موجب انتخاب جدید تبدیل یا تجدید می‌شود.» شیوه تشکیل جلسات و بودجه مربوط به این نهاد از جمله دیگر مواردی بود که در قانون انجمن‌های ایالتی و ولایتی مدنظر قرار گرفته بود. این قانون پس از تصویب در مجلس شورای ملی جهت تأیید نهایی برای صدراعظم وقت یعنی علی اصغرخان اتابک اعظم (امین‌السلطان) ارسال شد. اتابک اعظم نیز در تاریخ یکم خرداد ۱۲۸۶ این قانون را مهر کرد و ذیل آن نوشت: «این نظامنامه انجمن ایالتی و ولایتی ملاحظه شد، صحیح است معمول و مجری دارید».

لایحه سال ۴۱ و انتقاد علما

در سال ۱۳۴۱ هجری شمسی هم‌زمان با نخست‌وزیری اسدالله علم لایحه‌ای دیگر با عنوان «انجمن‌های ایالتی و ولایتی» در کابینه مطرح شد. این لایحه که شامل ۹۲ ماده و هفت تبصره بود در هیئت دولت به تصویب رسید و تصویب آن به بحث‌های دامنه‌داری منجر شد. به موجب این مصوبه که در غیاب مجلس، حکم قانون داشت، به زنان حق رأی داده می‌شد و از شرایط انتخاب‌شوندگان

و انتخاب‌کنندگان، قید سوگند به قرآن حذف می‌شد و افراد می‌توانستند با هر کتاب آسمانی مراسم تحلیف را به جای آورند. همین موارد کافی بود تا صدای اعتراض حوزه علمیه قم بلند شود. فردای آن روز علما و مراجع قم طی تلگرافی برای شاه به این مصوبه اعتراض کردند. روز ۱۷ مهرماه بود که امام خمینی، به حکومت شاه به دلیل تصویب لایحه انجمن‌های ایالتی و ولایتی اعتراض کرد و آن را مقدمه‌ای برای علنی ساختن اسلام‌زدایی در کشور دانست. شاه در پاسخ به نامه اعتراضی علما و مراجع قم درباره لایحه انجمن‌های ایالتی و ولایتی مدعی احترام به اسلام شد اما این ادعا کافی نبود چرا که با ارسال نامه رسمی اعتراض امام خمینی به امیر اسدالله علم، نخست‌وزیر در مخالفت با مصوبه انجمن‌های ایالتی و ولایتی، مبارزه با این مصوبه تشدید شد و چند روز بعد ماجرا به خیابان‌ها کشید و مردم خشمگین تهران با اجتماع در مسجد سیدعزیزالله خواستار لغو لایحه انجمن‌های ایالتی و ولایتی شدند. در پی این اتفاقات شاه در فرمانی که بیستم آبان ماه همان سال منتشر شد، دولت، نخست‌وزیر و کابینه را موظف به تهیه و تصویب قوانینی درباره انجمن‌های ایالتی و ولایتی، اصلاحات ارضی و تحدید مالکیت زمین‌ها کرد. این موضوع مخالفت‌ها را گسترده‌تر کرد، به همین جهت اسدالله علم برای پرهیز از بحرانی‌تر شدن اوضاع، در تاریخ ۲۲ آبان در نامه‌ای به علمای قم به دلیل تصویب قانون انجمن‌های ایالتی و ولایتی از آنان دلجویی کرد اما علما تنها به لغو این مصوبه راضی می‌شدند. آنچنان که در روزهای بعد آیت‌الله اراکی و آیت‌الله فلسفی با نامه‌ها و سخنرانی‌هایشان به جمع معترضان پیوستند و بر لغو قانون مذکور تأکید کردند.

این‌چنین بود که روز هفتم آذر سال ۱۳۴۱ امیر اسدالله علم در تلگرامی به علمای قم، لغو مصوبه انجمن‌های ایالتی و ولایتی را اعلام کرد. در پی تماس علم با علمای قم و اعلام لغو تصویب‌نامه انجمن‌های ایالتی و ولایتی، بعضی مراجع منازل خود را چراغانی کرده، جشن گرفتند، ولی امام خمینی اعلام نظر تلگرافی علم را بی‌ارزش خواند و تأکید کرد مبارزه روحانیت با دولت ادامه خواهد یافت. امام خمینی فرمودند: «باز اگر دیدیم شیطانی از خارج متوجه مملکت ما شد، ما همین هستیم، دولت همان و ملت همان».

نهضت و انقلاب اسلامی

- ۱ انقلاب اسلامی و ریشه‌های آن، عباسعلی زنجانی، تهران: کتاب سیاسی، ۱۳۷۱.
- ۲ انقلاب اسلامی، زمینه‌ها و پیامدها، منوچهر محمدی، قم: دفتر نشر معارف، ۱۳۸۰.
- ۳ ایران بین دو انقلاب، یرواند آبراهامیان، ترجمه احمد گل محمدی و محمد ابراهیم فتاحی، تهران: نشرنی، ۱۳۷۷.
- ۴ بررسی و تحلیلی از نهضت امام خمینی، سید حمید روحانی، تهران: شرکت افست، ۱۳۶۱.
- ۵ خاطرات ۱۵ خرداد بازار، به کوشش علی باقری، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۵.
- ۶ خاطرات ۱۵ خرداد تبریز، دفتر دوم، به کوشش علی باقری، تهران: سوره مهر، ۱۳۸۸.
- ۷ خاطرات ۱۵ خرداد تهران، دفتر چهارم، به کوشش علی باقری، تهران: سوره مهر، ۱۳۸۸.
- ۸ خاطرات ۱۵ خرداد شیراز، دفتر سوم، به کوشش جلیل عرفان‌منش، تهران: سوره مهر، ۱۳۸۸.
- ۹ خاطرات ۱۵ خرداد قم، دفتر اول، به کوشش علی باقری، تهران: سوره مهر، ۱۳۸۸.
- ۱۰ دولت‌ها و انقلاب‌های اجتماعی، تدا اسکاچ‌پیل، ترجمه مجید روئین‌تن، تهران: سروش، ۱۳۷۶.
- ۱۱ روز شمار انقلاب اسلامی، ۱۴ ج، دفتر ادبیات انقلاب اسلامی، تهران: سوره مهر، ۱۳۹۳-۱۳۷۶.
- ۱۲ ساواک و روحانیت، بولتن‌های ساواک از اسفند ۱۳۴۹ تا شهریور ۱۳۵۷، تهران: حوزه هنری، ۱۳۷۱.
- ۱۳ ساواک و نقش آن در تحولات داخلی رژیم شاه، تقی نجاری راد، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۸.
- ۱۴ سه سال ستیز مرجعیت شیعه در ایران ۱۳۴۳-۱۳۴۱، روح‌الله حسینیان، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۷.
- ۱۵ سیر مبارزات یاران امام خمینی در آینه اسناد به روایت ساواک، ج ۱۱، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۹۳.
- ۱۶ صحیفه نور، مجموعه رهنمودهای امام خمینی، ج ۲۲، تهران: سازمان اسناد و مدارک انقلاب اسلامی.
- ۱۷ ظهور و سقوط سلطنت پهلوی، ج ۱، خاطرات ارتشبد حسین فردوست، به کوشش عبدالله شهبازی، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، ۱۳۹۱.
- ۱۸ فرازهایی از تاریخ انقلاب به روایت اسناد ساواک و آمریکا، تهران: وزارت اطلاعات، ۱۳۶۸.
- ۱۹ کوثر (مجموعه سخنانی‌های امام خمینی همراه با شرح وقایع انقلاب اسلامی)، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام، ۱۳۷۴-۱۳۷۱.

- ۲۰ مأموریت در ایران، ویلیام سولیوان، ترجمه محمود مشرفی، تهران: همه، ۱۳۶۰.
- ۲۱ مأموریت در تهران، خاطرات ژنرال رابرت هایزر، ترجمه علی اکبر عبدالرشیدی، تهران: اطلاعات، ۱۳۸۷.
- ۲۲ مبارزات امام خمینی از هجرت به فرانسه تا بازگشت به ایران به روایت اسناد، به کوشش سجاد راعی گلوچه، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۸.
- ۲۳ مبارزات امام خمینی به روایت اسناد (در دوران تبعید در نجف)، به کوشش غلامعلی پاشازاده، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۸.
- ۲۴ مسجد و انقلاب اسلامی، رضا شریف پور، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۰.
- ۲۵ مسی به رنگ شفق، سرگذشت و خاطرات سیدکاظم موسوی بجنوردی، به کوشش علی اکبر رنجبر کرمانی، تهران: نشر نی، ۱۳۶۱.
- ۲۶ یاران امام به روایت اسناد ساواک، کتاب اول، شهید آیت الله سید محمدرضا سعیدی، تهران: مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، ۱۳۸۱.
- ۲۷ یاران امام به روایت اسناد ساواک، کتاب بیست و دوم، شهید آیت الله حاج شیخ حسین غفاری، تهران: مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، ۱۳۸۱.
- ۲۸ یاران امام به روایت اسناد ساواک، کتاب هشتم، سیدعلی اندرزگو، تهران: مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، ۱۳۷۷.

پورتال‌های مرتبط با تاریخ انقلاب اسلامی:

- ۱ پورتال پژوهشی مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگ و ادب پایداری به نشانی: www.15khordad42.ir
- ۲ پایگاه اطلاع‌رسانی انقلاب اسلامی وابسته به دفتر ادبیات و انقلاب اسلامی حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی به نشانی: www.22bahman.ir
- ۳ پورتال موزه عبرت (کمیته مشترک ضد خرابکاری سابق)، به نشانی: www.ebrarmuseum.ir
- ۴ پورتال پژوهشی و اطلاع‌رسانی مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی به نشانی: www.imam-khomeini.ir
- ۵ پورتال پژوهشی مرکز اسناد انقلاب اسلامی به نشانی: www.irdc.ir
- ۶ شبکه اینترنتی نگاه: <http://negahmedia.ir>

ایران در دوران پس از پیروزی انقلاب اسلامی

درس
شانزدهم

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان با فراگیری درس و انجام فعالیت‌های آن بتوانند:

- با استفاده از شواهد و مدارک ویژگی روند تأسیس و استقرار نظام جمهوری اسلامی را بیان کنند و روی نمودار خط زمان نشان دهند.

- نقش مردم و رهبری امام را در روند استقرار نظام جمهوری اسلامی شناسایی و تحلیل کنند.
- دلایل و اهداف دسیسه و دشمنی‌های ضدانقلاب داخلی و دشمنان خارجی را شناسایی و تحلیل نمایند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، نسخه‌ای از قانون اساسی، نمودار خط زمان تأسیس و استقرار نظام جمهوری اسلامی، فایل‌های صوتی و تصویری دربارهٔ شخصیت‌ها و رویدادهای مهم دوران پس از پیروزی انقلاب اسلامی (پایگاه اینترنتی پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس: www.dsrc.ir).

آماده کنید

آماده‌سازی کلاس جهت اجرای درس جدید را با مرور آخرین فعالیت درس پیش یعنی فروپاشی رژیم شاهنشاهی در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ شروع و این پرسش کلیدی را طرح نمایید که پس از سقوط حکومت پهلوی، برای اداره کشور چه اقدامی باید انجام می‌گرفت؟ نخست به اقدام امام در انتصاب دولت موقت مهندس بازرگان اشاره کنید و خیلی کوتاه توضیح دهید که این دولت همچنانکه از عنوانش برمی‌آید دولتی موقت بود و برای اداره دائم کشور در چارچوب اهداف و آرمان‌های انقلاب می‌بایستی اقدامات اساسی انجام شود. بهتر است فایل‌های صوتی و تصویری درباره شخصیت‌ها و رویدادهای مهم انقلاب اسلامی را هم در آماده‌سازی و هم در بخش‌های بعدی در کلاس نمایش دهید و توجه دانش‌آموزان را به موضوع جلب کنید.

آموزش دهید

الف) برپایی نظام جمهوری اسلامی: نخست از دانش‌آموزان بپرسید اجزا و عناصر اصلی و مهم یک نظام سیاسی چیست؟ آنان را کمک و راهنمایی کنید تا بر پایه دانسته‌های خویش و آنچه که در بخش اجتماعی کتاب مطالعات در پایه‌های هفتم و هشتم خوانده‌اند، از قانون اساسی، قوای سه‌گانه و سایر نهادها و سازمان‌های حکومتی و رسمی به عنوان اجزا و عناصر اصلی یک نظام سیاسی نام ببرند. سپس از فراگیران بخواهید با مطالعه دقیق متن و انجام فعالیت‌ها، روند تأسیس و استقرار نظام جمهوری اسلامی ایران را بشناسند. دو مفهوم کلیدی این مبحث، یکی اهمیت رهبری امام خمینی و دیگری نقش و مشارکت مردم در روند شکل‌گیری نظام برآمده از انقلاب اسلامی است. حضور و مشارکت جدی مردم در تمام مراحل مهم استقرار نظام جمهوری اسلامی (همه‌پرسی تعیین نظام سیاسی، انتخابات مجلس خبرگان قانون اساسی، همه‌پرسی تأیید قانون اساسی، انتخابات ریاست جمهوری، مجلس شورای اسلامی و مجلس خبرگان رهبری) تجلی جمهوریت نظام به عنوان یکی از خواسته‌های اساسی ملت در دوران انقلاب اسلامی بود.

فعالیت ۱

الف)

۵	۴	۳	۲	۱
تعیین هیئت دولت	انتخاب رئیس‌جمهور و نمایندگان مجلس شورای اسلامی	همه‌پرسی تأیید قانون اساسی جدید	انتخاب نمایندگان مجلس خبرگان قانون اساسی و تدوین و تصویب قانون اساسی	همه‌پرسی تعیین نظام سیاسی

ب) در ۴ مرحله اول مردم به صورت مستقیم و در مرحله پنجم (تعیین هویت دولت) به صورت غیرمستقیم، مشارکت و نقش داشته‌اند.

ب) **توطئه‌ها و دسیسه‌های دشمنان** : در اجرای این مبحث توجه و تأکید بر علل، انگیزه و اهداف توطئه‌ها و دسیسه‌های دشمنان انقلاب اسلامی و نقش مردم در خنثی‌سازی آنها متمرکز شود. دربارهٔ مباحث این درس منابع سمعی و بصری متنوعی وجود دارد که می‌توانند به ایجاد موقعیت و تعمیق یادگیری کمک کنند. افزون بر آن دربارهٔ بسیاری از شخصیت‌های انقلابی کتاب‌های متناسب برای دانش‌آموزان نگارش و چاپ شده است که به آنان در انجام پژوهش کمک می‌رساند.

به پایان ببرید

نمودار تکمیل‌شدهٔ صفحهٔ ۱۰۸ کتاب را در کلاس نمایش دهید و با رجوع به آن مراحل تأسیس و استقرار نظام جمهوری اسلامی را با تأکید بر نقش رهبری امام و مشارکت مؤثر مردم مرور و خلاصه کنید و سپس به دسیسه‌ها و توطئه‌های دشمنان داخلی و خارجی اشاره نمایید. در پایان از گروه دوم بخواهید که فعالیت ردیف ۲ را به کار ببندند و فصل را با همکاری یکدیگر انجام دهند. به منظور اجرای بهتر این فعالیت با همکاری اعضای گروه پرسشنامه‌ای را طراحی کنید که پروژهٔ تدوین مجلهٔ تاریخ شفاهی دفاع مقدس با کیفیت مناسبی انجام شود، سپس فرصتی برای دانش‌آموزان ایجاد کنید تا در کلاس نتایج پروژهٔ خود را ارائه کنند.

محورهای عمدهٔ ارزشیابی

بر پایهٔ انتظارات یادگیری درس، محورهای اصلی ارزشیابی عبارت‌اند از : فهرست کردن مراحل اصلی تأسیس و استقرار نظام جمهوری اسلامی؛ و نمایش آنها به طور متوالی روی نمودار خط زمان، تحلیل و تشریح نقش رهبری امام و مشارکت مردم در روند استقرار نظام؛ تحلیل و توضیح توطئه‌ها و دسیسه‌های دشمنان داخلی و خارجی نظام جمهوری اسلامی ایران و تدوین مجلهٔ تاریخ شفاهی که با ابزارهایی نظیر تدوین سیاههٔ مشاهدهٔ عملکرد دانش‌آموز به ویژه انجام فعالیت‌های درس و آزمون‌های شفاهی و کتبی قابل سنجش خواهد بود.

معرفی منابع برای مطالعه بیشتر معلمان

- ۱ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.
- ۲ آتش بس، محمد درودیان، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، ۱۳۷۶.
- ۳ تاریخ سیاسی جنگ تحمیلی عراق علیه جمهوری اسلامی ایران، علی اکبر ولایتی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۶.
- ۴ چالش‌های ایران و آمریکا، جواد منصوری، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۹۰.
- ۵ سیری در جنگ ایران و عراق، محمد درودیان، ج ۵، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، ۱۳۷۲.
- ۶ صورت مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ج ۴، تهران: اداره کل امور فرهنگی و روابط عمومی مجلس شورای اسلامی، ۱۳۶۴.
- ۷ کارنامه توصیفی عملیات‌های هشت سال دفاع مقدس، علی سمیعی، تهران: نسل کوثر، ۱۳۸۲.

معرفی منابع برای مطالعه و تحقیق دانش آموزان

- ۱ استاد مطهری، محسن مؤمنی، تهران: مدرسه، ۱۳۸۲.
- ۲ اشغال، از مجموعه روزهای به یادماندنی، محسن مؤمنی شریف، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۸۰.
- ۳ امام خمینی، امیرحسین فردی، تهران: مدرسه، ۱۳۸۲.
- ۴ امام موسی صدر، محمدرضا اصلانی، تهران: مدرسه، ۱۳۸۹.
- ۵ انقلاب روح‌الله: تاریخ جمهوری اسلامی ایران، کانون اندیشه جوان، مشق آزاد، تهران: کانون اندیشه جوان، ۱۳۸۹.
- ۶ آخرین هجرت، از مجموعه روزهای خدا، مجید ملامحمدی، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۸۰.
- ۷ آیت‌الله بروجردی، سیدعلی کاشفی خوانساری، تهران: مدرسه، ۱۳۸۵.
- ۸ آیت‌الله طالقانی، علی اصغر جعفریان، تهران: مدرسه، ۱۳۸۲.
- ۹ برادر روح‌الله: رهبر معظم انقلاب اسلامی، کانون اندیشه جوان، مشق آزاد، تهران: کانون اندیشه جوان، ۱۳۸۹.
- ۱۰ بوی چفیه: خاطرات جبهه و جنگ از زبان پدران، رضا قاسمی، شهرکرد: فریاد، ۱۳۹۱.

- ۱۱ بیز بوشاهی استمیرخ (ما این شاه را نمی خواهیم)، از مجموعه روزهای خدا، حمیدرضا شاه‌آبادی، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۸۰.
- ۱۲ حصرشکنان، شاداب عسگری، تهران: سوره سبز، ۱۳۹۲.
- ۱۳ خاطره‌های خاکی: دل‌نوشته‌هایی برای جبهه و جنگ، علی باباخانی، تهران: منادی تربیت، ۱۳۹۲.
- ۱۴ دانستنی‌های تاریخ انقلاب اسلامی برای کودکان و نوجوانان: آشنایی با شخصیت‌ها، حوادث و مفاهیم انقلاب اسلامی، ناصر نادری، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۹۲.
- ۱۵ دایرةالمعارف انقلاب اسلامی، ویژه نوجوانان و جوانان، دفتر ادبیات انقلاب اسلامی، تهران: سوره مهر، (ج ۱: ۱۳۸۳)، (ج ۲: ۱۳۸۹)، (ج ۳: ۱۳۹۲).
- ۱۶ در طلوع آزادی، از مجموعه روزهای خدا، حمیدرضا شاه‌آبادی، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۸۰.
- ۱۷ درود بر برادر ارثشی، از مجموعه روزهای خدا، حمیدرضا شاه‌آبادی، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۸۰.
- ۱۸ دکتر علی شریعتی، ناصر نادری، تهران: مدرسه، ۱۳۷۷.
- ۱۹ روزگار آفتابی، داستان زندگی دکتر علی شریعتی، عبدالمجید نجفی، تهران: ذکر، ۱۳۸۰.
- ۲۰ زیر بار ستم نمی‌کنیم زندگی، از مجموعه روزهای خدا، حمیدرضا شاه‌آبادی، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۸۰.
- ۲۱ سقوط خرمشهر، از مجموعه روزهای به یادماندنی، محمد جوانبخت، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۸۰.
- ۲۲ سهام خیام دختری از هویزه، قاسم یاحسینی، تهران: سوره مهر، ۱۳۸۸.
- ۲۳ شهید افشردی (باقری)، فرزاد شیرزادی، تهران: مدرسه، ۱۳۸۶.
- ۲۴ شهید اندرزگو، رضا زندگی‌آبادی، تهران: مدرسه، ۱۳۸۵.
- ۲۵ شهید باکری، حبیب یوسف‌زاده، تهران: مدرسه، ۱۳۸۳.
- ۲۶ شهید باهنر، مرجان فولادوند، تهران: مدرسه، ۱۳۸۴.
- ۲۷ شهید بروجردی، ابراهیم حسن‌بیگی، تهران: مدرسه، ۱۳۷۹.
- ۲۸ شهید بهشتی، ناصر طاهرینیا، تهران: مدرسه، ۱۳۸۴.
- ۲۹ شهید بهنام محمدی، داود امیریان، تهران: مدرسه، ۱۳۸۹.
- ۳۰ شهید چمران، احمد دهقان، تهران: مدرسه، ۱۳۸۲.
- ۳۱ شهید خرازی، اصغر فکور، تهران: مدرسه، ۱۳۸۹.

- ۳۲ شهید رجایی، محمود جوانبخت، تهران: مدرسه، ۱۳۷۸.
- ۳۳ شهید شیرودی، راضیه تجار، تهران: مدرسه، ۱۳۸۶.
- ۳۴ شهید صیاد شیرازی، داود بختیاری دانش‌ور، تهران: مدرسه، ۱۳۸۹.
- ۳۵ شهید غفاری، اصغر فکور، تهران: مدرسه، ۱۳۸۴.
- ۳۶ شهید فهمیده، محمدرضا اصلانی، تهران: مدرسه، ۱۳۷۷.
- ۳۷ شهید کلاهدوز، محمدرضا بی‌گناه، تهران: مدرسه، ۱۳۸۵.
- ۳۸ شهید همت، احمد عربلو، تهران: مدرسه، ۱۳۷۹.
- ۳۹ صدای پای بهار: قصه‌های زندگی امام خمینی برای کودکان و نوجوانان، محمد ناصری، تهران: پنجره، ۱۳۷۵.
- ۴۰ فوتبال و جنگ (براساس زندگی‌نامه سردار شهید ناصر کاظمی)، محمود جوانبخت، تهران: لک‌لک، ۱۳۸۱.
- ۴۱ مردی با چفیه سفید: براساس زندگی شهید عباس کریمی، اصغر فکور، تهران: لک‌لک، ۱۳۸۱.
- ۴۲ هجوم، از مجموعه روزهای به یادماندنی، احمد دهقان، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۸۰.
- ۴۳ پایگاه اینترنتی پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس www.dsrc.ir

شبکه مفهومی فصل نهم

فرهنگ و هویت

مفاهیم کلیدی	حوزه‌های موضوعی	
<p>تأثیر ابعاد هویت بر یکدیگر، معنا و مفهوم هویت ملی و ویژگی‌های هویت ایرانی، میراث فرهنگی کهن و غنی ایران، خرده فرهنگ‌ها، ابعاد اجتماعی و فردی هویت، ابعاد و لایه‌های فرهنگ</p>	فرهنگ و هویت	
تعلق و هویت	فرهنگ و هویت	
تنوع فرهنگی		
میراث فرهنگی		
تأثیر هویت اجتماعی بر فرد، هنجارها در گروه‌های مختلف اجتماعی	نقش‌ها، گروه‌ها و مؤسسات اجتماعی	نظام اجتماعی
نقش تاریخ و سرنوشت مشترک در هویت ملی	تحول، پیشرفت و تداوم	زمان، تداوم و تغییر
احساس تعلق و افتخار به هویت ایرانی - اسلامی	میهن دوستی	ارزش‌ها و اخلاق
	بررسی و کاوش، برقراری ارتباط، خلاقیت، مشارکت و واکنش شخصی و اظهار نظر	مهارت‌های کاوشگری

فرهنگ

درس
هفدهم

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان با فراگیری درس و انجام فعالیت‌ها بتوانند :

- مفهوم فرهنگ و برخی مصادیق آن را بیان کنند.
- لایه‌های مختلف فرهنگ را نام ببرند و سطوح و چگونگی ارتباط آنها را با هم تبیین کنند.
- برای هریک از ابعاد لایه‌های فرهنگ، مصادیقی بیان کنند.
- برخی نهادها، هنجارها و ارزش‌های فرهنگ محیط پیرامون خود را نقد کنند.
- درباره برخی عواملی که موجب تغییرات فرهنگی در یک جامعه می‌شود، بحث و گفت‌وگو و استدلال کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، نمایش فیلم و عکس از فرهنگ‌ها و جلوه‌های فرهنگی اجتماعات مختلف در ایران و جهان (مشابه تصاویر کتاب)، چیدمان کلاس و نیمکت‌ها به صورتی که امکان گفت‌وگو و ارتباط چهره به چهره فراهم شود.

آماده کنید

فعالیت شماره ۱ صفحه ۸۴ شروع مناسبی برای ارائه درس است. واژه فرهنگ را بر روی تخته بنویسید و از هر یک از دانش‌آموزان بخواهید برداشت خود را از این واژه در قالب کلمه یا عبارت بیان کنند. از هر دانش‌آموز بپرسید به چه دلایلی از این واژه چنین استنباطی دارد. عبارت‌های دانش‌آموزان را روی تخته بنویسید. نظرات مخالف و موافق با هر عبارت را نیز یادداشت می‌کنیم. معلم در این مرحله نقش هدایت را به عهده می‌گیرد و ضمن اینکه از طرح مباحث غیرمرتبط جلوگیری می‌کند، خود او نیز ابراز عقیده نمی‌کند و فقط نکات مشترک را بدون رد یا تأیید، و چه درست یا نادرست روی تابلو می‌نویسد. بهتر است در این مرحله از همه دانش‌آموزان پرسش شود و همه در مورد برداشت خود از کلمه فرهنگ فکر کنند و در بحث شرکت نمایند. دانش‌آموزان ساکت را به حال خود واگذارید.

در پایان، از یکی از دانش‌آموزان بخواهید که نکات مشترک استخراج شده از اظهارنظرها را از روی تابلو بخواند و سپس روی یک کاغذ، یادداشت کند و به دیوار کلاس نصب کند. به دانش‌آموزان بگویید پس از پایان درس نیز نظرات شما گرفته می‌شود و این جمع‌بندی با اظهارات اولیه شما، مقایسه خواهد شد.

آموزش دهید

تصاویری از جلوه‌های مختلف فرهنگ (آداب و رسوم، عقاید، دادوستد، پوشاک، غذا، معماری، هنر و ...) را که ویژه جوامع مختلف است، نمایش دهید. اگر بتوانید تصاویری از این جلوه‌ها به صورت مقایسه‌ای که بیانگر تنوع فرهنگی نیز هست، بیابید و در کلاس نشان بدهید. برای مثال سبک‌های معماری در کشورهای غربی، مسلمان و آسیای جنوب شرقی، یا آداب و رسوم یک موضوع خاص مانند مراسم عزاداری در هنگام فوت یک فرد یا مراسم ازدواج و نظایر آن. این تصاویر ممکن است از نواحی مختلف ایران یا جهان باشد. در صورتی که به ویدئو پروژکشن دسترسی ندارید، تصاویر را در بین گروه‌ها، بخش کنید. تصاویر صفحه ۱۱۴ کتاب نیز با هدف توجه دادن دانش‌آموزان به ابعاد مختلف فرهنگ و تنوع آن در جهان، درج شده است. نوع غذا و پوشاک در پاکستان، عقاید مربوط به ارزش نهادن به «گاؤ» در جامعه هند، نوع تجارت در تایلند، بازار شناور بر روی آب و قایق‌ها که نقش مغازه را به عهده دارند و ...

پس از نمایش این تصاویر، فعالیت‌های شماره‌های ۲ و ۳ را در کلاس اجرا کنید. اجازه بدهید دانش‌آموزان درباره دیده‌ها و شنیده‌های خود از سفر به کشورهای دیگر و نکاتی که برای آنها جالب بوده و یا با فرهنگ آنها متفاوت بوده است، صحبت کنند. فرصت فکر کردن به دانش‌آموزان بدهید.

با این تمرین‌ها، شما ذهن دانش‌آموزان را به لایه‌ها و ابعاد مختلف فرهنگ، معطوف می‌کنید. موضوع انتقال فرهنگ و آموختنی بودن آن و همچنین بسط فرهنگ را، ویژگی‌های انسان و تفاوت آن با سایر جانداران را نسبت دهید و توضیح دهید که سال‌ها است زندگی زنبور عسل یا مورچه‌ها که به طور جمعی زندگی می‌کنند، تغییری نکرده است و آنها چیز نوبی پدید نیاورده و در مناسبات خود ابداعی نکرده‌اند؛ شکل ساخت لانه، تقسیم کار و سایر پدیده‌های زندگی آنها ثابت مانده است؛ فرایندهای زیستی آنها غریزی است. اما انسان‌ها به سبب اعطای قوه تفکر و تعقل و دستان ابزارساز از سوی خداوند متعال، از جانوران متمایز بوده و شیوه زندگی خود را تغییر و بسط داده‌اند.

برای توضیح درباره فرایند اجتماعی شدن بهتر است یک ماجرای واقعی را که در سال رخ داده است، تعریف کنید.

در سال ۱۹۹۹ روزنامه‌ای در اوگاندا مورد «جان سبونگا» john ebunga را به‌عنوان مثالی از یک «کودک وحشی یا بدوی» مطرح نمود. والدین جان در طی منازعات دهه ۱۹۸۰ در جنگ‌های قبیله‌ای در اوگاندا کشته شدند. او در این زمان دو یا سه ساله بود. گروهی از میمون‌های آفریقایی او را یافتند و در جنگل به مراقبت از او پرداختند. او با میمون‌ها زندگی کرده و توانست با کمک آنها از میوه‌ها و تمشک‌ها و دانه‌های روغنی تغذیه کند. هیچ‌کس نمی‌دانست که او زنده است. پس از چند سال افرادی از قبیله او، وی را که بالای درخت مانند میمون نشسته بود، با موها و ناخن‌های بلند یافتند. «جان» از دیدن آنها ترسید. میمون‌ها به دفاع از او برخاستند. با این حال آدم‌ها توانستند او را از جنگل میمون‌ها برابند. آنها دیدند که «جان» از خود رفتار غیرمعمولی نشان می‌دهد از درختان بالا می‌رود، نمی‌تواند صحبت کند اما قادر به برقراری ارتباط هست. او با قامت راست راه نمی‌رود و اشیاء را مانند میمون‌ها در دست می‌گیرد. به‌طور مستقیم به چشمان طرف مقابل نگاه نمی‌کند و علاقه به خوردن موز در یک گوشه دارد. از ناخن‌هایش برای نگهداری استفاده می‌کند.

او نرم‌ها با هنجارهای جامعه را اصلاً نمی‌فهمید و حتی لبخند زدن او مانند انسان‌ها نبود. سرانجام «جان» توسط یک فرد انگلیسی که در یک تور مسافرتی به آن ناحیه آمده بود به فرزندخواندگی پذیرفته شد و به لندن رفت و پس از چند سال یاد گرفت خود را با شرایط زندگی انسانی تطبیق دهد و به تدریج سخن گفتن را آموخت و توانست روزی حتی آواز بخواند. به‌طوری‌که افراد قبیله که بعدها به لندن رفتند و او را دیدند تعجب کردند. این ماجرای واقعی نشان می‌دهد که فرایند اجتماعی شدن از طریق خانواده و زندگی در بین آدم‌ها، آموخته می‌شود و در صورت محرومیت از آن، فرایند شکل نمی‌گیرد.

در این بخش پرسش فعالیت ۴ صفحه ۱۱۷ را به بحث و گفت‌وگو بگذارید.

از دانش‌آموزان بخواهید فکر کنند و بگویند کدام رفتارها، شیوه‌آبراز احساسات، کارها، عقاید و باورها را از خانواده آموخته‌اند و اگر در جامعه دیگری زندگی می‌کردند (روستا، شهر دیگر، جامعه عشایری، کشور دیگر و...) چه تفاوت‌هایی در این عناصر نسبت به وضعیت موجود، از خود نشان می‌دادند؟

■ در مبحث آموزش لایه‌ها یا ابعاد فرهنگ، می‌توان تصاویری از بخش‌های مختلف ساختمان، از فونداسیون اسکلت ساختمان تا دیوارها و سقف و سپس نازک‌کاری و نصب کابینت و نمای ساختمان و امثالهم را نشان داد و به بخش‌های مهم و اصلی که قابلیت تغییر آنها کم و دشوار بوده یا بخش‌هایی که قابلیت تغییر بیشتری دارند، اشاره کرد و سپس عناصر (نمادها، هنجارها) و «ارزش‌ها و اعتقادات» را که در هر فرهنگ وجود دارند با توجه به لایه‌های عمیق و زیربنایی و لایه‌های صوری و بیرونی تقسیم‌بندی کرد و هر جزء را با استفاده از روش پرسش و پاسخ و انجام فعالیت، آموزش داد.

نمادها: بحث نمادها را با نمایش تصاویر یا توزیع تصاویری که از قبل تهیه کرده‌ایم (مشابه تصاویر صفحات ۱۱۶ و ۱۱۷ کتاب) آغاز کنید. از دانش‌آموزان بخواهید فعالیت ۵ صفحه ۱۱۷ را اجرا کنند و معنا و مفهوم نمادها را توضیح دهند.

شما می‌توانید از دانش‌آموزان بخواهید برای جلسه آینده، تصویر تعدادی از نمادها را به کلاس بیاورند و درباره آنچه که این نماد به ذهن دیگران منتقل می‌کند، توضیح دهند.

نکته مهم در این بخش این است که بدانیم نماد، تنوع و طیف وسیعی دارد. به عبارت دیگر آدمیان برای انتقال و بیان مقاصد و احساس و افکار خود، نمادهای گوناگونی را ابداع کرده‌اند و این نمادها شامل انواع واژگان، زبان، خط، بناها، نوع پوشاک و حتی رفتارهای نمادین است.

در تصویر صفحه ۱۱۶، از چادر که نماد حجاب است، عقاید دینی اسلامی به ذهن متبادر می‌شود. کلاه مرد تعلق وی را به آداب و فرهنگ قوم ترکمن نشان می‌دهد. گنبد و گلدسته‌ها، نماد معماری اسلامی است و ناقوس و صلیب نماد معماری در نواحی مسیحی‌نشین را نشان می‌دهد. سایر علامت‌ها دعوت به سکوت، هشدار خطر مرگ، استاندارد بودن کالا، پرچم به عنوان نماد ملی و مظهر وجودی یک کشور مستقل، واژگان و رفتارهای نمادین مانند سلام نظامی، ادای احترام با تعظیم کردن، نشان دادن انگشت سبابه و وسط به حالت حرف «V» انگلیسی یعنی پیروزی، هریک برای انتقال و بیان احساس و افکار انسان به دیگران، ابداع شده است.

هنجارها: برای آموزش دادن مفهوم هنجارها، از دانش‌آموزان بخواهید یک موقعیت اجتماعی مانند شرکت در یک عروسی یا مهمانی یا عیادت از بیمار و یا حضور در مراسم ختم و امثالهم را انتخاب کنند و سپس کارها و رفتارهایی را که در این موقعیت مرسوم است و باید انجام دهند، بیان کنند و همچنین درباره

رفتارهای غیر مرسوم یا آنچه نباید در این موقعیت‌ها انجام شود نیز فکر کنند. در مرحله بعد، از آنها بخواهید بیان کنند اگر بایدها و نبایدهای رفتاری در این موقعیت‌ها به درستی رعایت نشود، چه پیامدهایی دارد؟

با جمع‌بندی نظر دانش‌آموزان و با توجه به مثال‌های کتاب، مفهوم هنجار را توضیح دهید. در بحث از هنجارها می‌توانید به منشأ برخی از هنجارها اشاره کنید. برای مثال، هنجار ممکن است که از دین، آداب و رسوم اجتماعی، عرف، قانون و ... نشئت گرفته باشد.

در بحث از هنجارهای اجتماعی بر «رفتار» بودن آنها و اینکه هنجارها رفتارهای معینی هستند که براساس ارزش‌های اجتماعی شکل می‌گیرند، تأکید کنید. شما می‌توانید این موضوع که هنجارها نیز ممکن است در طی زمان دچار تحول شوند را به بحث بگذارید، برای مثال مراسم ازدواج و خواستگاری ... . تأکید کنید کارکرد مهم هنجار، تنظیم روابط اجتماعی است و اگر انسان‌ها، دستورالعمل‌ها یا فرم‌ها را رعایت نکنند، نظم اجتماعی به هم می‌خورد.

* در مورد آموزش ارزش‌ها به این نکته توجه کنید :

ارزش‌ها به فرهنگ و جامعه، معنی و مفهوم می‌بخشند. در عین حال، ارزش‌ها و هنجارها بر روی یکدیگر تأثیر و تأثر دارند. عوامل مؤثر در شکل‌گیری نظام ارزشی انسان‌ها تعالیم دینی، خانواده، مدرسه، گروه همسالان، رسانه‌ها و ... همه آنچه از فرهنگ منتقل می‌شود، است.

«ریشه» کلمه ارزش در زبان فارسی از مصدر ارزیدن گرفته شده است. در لغت‌نامه دهخدا و فرهنگ فارسی معین، معانی مختلفی چون ارزیدن، قیمت، بها، ارز، قدر، برآزندگی، شایستگی، قابلیت، استحقاق و ... برای این کلمه ذکر شده است.

کلمه ارزش در زبان لاتین از واژه «Value» مأخوذ از لفظ لاتین «Valere» است که به معنای برخورداری از شور و شوق، قدرت انجام کار معین به منظور برآورده ساختن شرایط تحقق امری مهم است. این تعریف به علایق، مسرت‌ها، اولویت‌ها، وظایف، تعهدات اخلاقی، امیال، اهداف و ... بسیاری از انواع دیگر گرایش‌های انتخاباتی که ملاک عمل و رفتار انسان واقع می‌شوند، اشاره دارد.

ارزش، دارای معانی بسیار گسترده است. لذا ارائه یک تعریف جامع و مانع از آن کار مشکلی است.

■ تعریف توصیفی ارزش عبارت است از هر آنچه مفید، خواستنی یا تحسین‌کردنی است و برای شخص یا گروه ارزش دارد (عبدالحسین نیک‌گهر، مبانی جامعه‌شناسی، ص ۲۸۰، نشر توتیا، ۱۳۸۰).

■ ارزش، یک نوع درجه‌بندی، طبقه‌بندی و امتیازبندی پدیده‌ها است، از خوب تا بد یا از مثبت تا منفی. مثلاً ما می‌گوییم فلان ماشین، فلان خانه، فلان همسر خوب است یا بد، فلان انسان خوش اخلاق است و ... وقتی صحبت از ارزش اجتماعی می‌کنیم بیشتر منظورمان آن است که یک پدیده در جامعه امتیاز مثبت

به دست آورده و مردم برای آن پدیده، ارزش مثبت قائل اند (فرامرزی رفیع پور، آناتومی جامعه، ص ۲۶۹، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۷۸).

■ از دانش آموزان بخواهید نمونه‌هایی از ارزش‌ها را که در جدول صفحه ۱۱۸ درج شده است، مشاهده کنند و بخوانند و موارد دیگری به این جدول اضافه نمایند.

باید توجه نمود که گاه برخی از ارزش‌ها، مقبولیت عام ندارند؛ اما برای گروهی از افراد، ارزش تلقی می‌شوند، برای مثال مُدگرایی یا فخرفروشی.

از دانش آموزان بخواهید درباره ارزش‌های مندرج در جدول، اظهارنظر کنند و مصادیقی از آن را در محیط زندگی پیرامون خود، بیان نمایند.

آنگاه توضیح دهید که ارزش‌های اجتماعی یا انسانی، ارزش‌هایی هستند که غالب افراد جامعه یا همه انسان‌ها آن را خوب و مطلوب می‌دانند.

همان‌طور که گفته شد ما ارزش‌های خود را از منابع مختلف کسب می‌کنیم و می‌آموزیم. خانواده، مدرسه، رسانه‌ها، دوستان و نظایر آنها، در انتقال ارزش‌ها به ما سهم دارند. یکی از منابع مهم ارزش‌ها، تعالیم و اعتقادات دینی است. به برخی از ارزش‌ها به این دلیل باور داریم که اعتقادات دینی ما بر آنها صحه گذاشته است.

برای مثال انفاق را ارزش می‌دانیم، چون در چارچوب اعتقادی ما، این امر از دستورات الهی است و انجام آن موجب اطاعت از خداوند و جلب خشنودی و رضای اوست و یا انجام خیرات در شب جمعه، ناشی از اعتقاد دینی ما به معاد و عالم آخرت و رسیدن خیر به مردگان و ثبت در کارنامه آنها صورت می‌گیرد. ■ به منظور فهم بهتر ارتباط ارزش‌ها و عقاید، فعالیت‌های صفحه ۱۱۸ را به بحث و گفت‌وگو بگذارید.

۷ الف) اعتقاد به جهان آخرت و زنده شدن مردگان و بهره‌مندی آنها از اعمال خیر بازماندگان.

ب) اعتقاد دینی به حفظ و ضرورت حجاب.

ج) اعتقاد دینی به گفتن ماشاءالله برای پرهیز از چشم‌زخم.

۸ ا) ملاک درستی و صحت هنجارها و به عبارت دیگر، نقد هنجارها و ارزش‌های موجود در جامعه، میزان انطباق آنها با اعتقادات دینی، قوانین و عقلانی بودن آنها است. در مواردی که در این فعالیت مطرح شده، باید دانش آموزان را متوجه این نکته کنیم که هرچه اکثریت جامعه از آن پیروی کنند، الزاماً درست و صحیح نیست.

به عبارت دیگر، با این فعالیت باید زمینه تفکر و نقد هنجارهای اجتماعی را که گاه با عقاید دینی و عقل ما در تعارض است، اما از سوی عموم انجام می‌شود، در دانش آموزان پدید بیاوریم.

■ بهتر است برای انجام فعالیت شماره ۱ به کار ببندیم، فرصت کافی به دانش آموزان بدهید و تفکر و پیشنهاد بچه‌ها در کلاس مطرح شود.

۱ رسانه‌های جمعی / مصداق‌ها: استفاده فراوان از اینترنت، شبکه‌های مجازی، گوشی‌های همراه

و . . . .

تغییرات: رشد فردگرایی، کم شدن دید و بازدیدهای خانوادگی و تماس چهره به چهره، کم توجهی به روابط خانوادگی، تحت‌تأثیر شایعات و تبلیغات نادرست قرار گرفتن، . . . .

نفوذ فرهنگی بیگانگان و کشورهای سلطه‌گر / مصداق‌ها: افزایش برنامه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان، وجود بازی‌های خشن رایانه‌ای، . . . .

تغییرات: ظهور مدهای عجیب و غریب که خلاف شئون اجتماعی و اسلامی است، برجسته شدن و ترویج برخی مراسم یا روزهایی که در تاریخ ما ریشه نداشته و اصولاً مربوط به کشور بیگانه است، مانند «جشن ولنتاین».

به پایان ببرید

با مرور و جمع‌بندی و خلاصه مفاهیم، لایه‌های سطحی و عمیق فرهنگ را مجدداً توضیح دهید و به عنوان تکلیف پایانی از دانش‌آموزان بخواهید کاربرگه شماره ۱۳ را در منزل انجام دهند و پاسخ‌ها را در جلسه بعد در کلاس ارائه کنند. همچنین با توجه دادن آنها به تصویر صفحه ۱۱۹ کتاب و بحث خرده‌فرهنگ‌ها، با توجه به خرده‌فرهنگ منطقه‌ای که در آن به سر می‌برید از دانش‌آموزان بخواهید به‌طور گروهی متون یا تصاویری از جنبه‌های مختلف آن خرده‌فرهنگ محل زندگی خود، روستا، شهر یا استان (پوشاک، غذا، مراسم، ابنیه و . . .) گردآوری نمایند و اطلاعات را به‌صورت روزنامه دیواری یا روش‌های دیگر نمایش دهند.

فعالیت شماره ۲ به‌کار بیندیم صفحه ۱۲۶ نیز مربوط به خاطرات سفر با تأکید بر نمادها و هنجارهای یک منطقه مورد بازدید است. شما می‌توانید گروهی از دانش‌آموزان داوطلب را نیز به انجام این فعالیت ترغیب نمایید. در هر صورت یک جلسه را به ارائه فعالیت‌های مطرح شده اختصاص دهید و موارد برتر را تشویق کنید.

محورهای عمده ارزشیابی

مطابق با انتظارات یادگیری، بیان تعریفی از فرهنگ و توضیح مصادیقی از فرهنگ‌های مختلف، توضیح و تبیین لایه‌ها یا ابعاد مختلف فرهنگ و ارتباط آنها با یکدیگر، شرکت فعال در بحث و گفت‌وگوی کلاسی، انجام کاربرگه و فعالیت‌های تحقیقی محوله از محورهای عمده ارزشیابی این درس است که عمدتاً از طریق سیاهه ارزیابی انجام فعالیت‌ها به صورت ارزشیابی مستمر و در مرحله بعد آزمون کتبی مورد سنجش قرار می‌گیرد.

■ در تدریس این درس به ورود کلیه دانش‌آموزان به فضای بحث و گفت‌وگو و به‌ویژه تفکر و نقد بررسی هنجارها و ارزش‌ها و اظهارنظر در این زمینه، بهای جدیدی بدهید و از تأکید بر بیان کلیشه‌ای یا تعاریف صرفِ واژگان بدون توجه و تعمق، خودداری کنید.

■ فرهنگ: واژه‌ای فارسی و مرکب از دو جزء «فر» و «هنگ» است. «فر» پیشوند بوده و معنی جلو، بالا، بر و همچنین شکوه، درخشندگی می‌دهد و «هنگ» از ریشه اوستایی «تنگا» به معنی کشیدن و سنگینی و وزن است. معنی لغوی آن بالا کشیدن و بیرون کشیدن است، ولی در فارسی مفهومی که برخاسته از ریشه کلمه باشد، به دست نیامده است. واژه «کولتور» به فرانسه و «کالچر» به انگلیسی (Culture) از نظر لغوی به معنی کشت و زرع است.

تاکنون تعاریف متعددی از فرهنگ، ارائه شده است. «کروبر» در کتاب خود به ۳۰۰ تعریف و «هرسکوتیس» به ۲۵۰ تعریف، اشاره کرده‌اند. یکی از متداول‌ترین تعاریف درباره فرهنگ را «ادوارد تیلور» ارائه داده است:

«فرهنگ، مجموعه پیچیده‌ای است از معارف، معتقدات، هنرها، صنایع، اخلاق، قوانین، سنن و بالاخره تمام عادات و رفتار و ضوابطی که فرد به عنوان عضو جامعه از جامعه فرا می‌گیرد و در برابر آن، جامعه تعهدات و وظایفی بر عهده دارد» (فرهنگ ابتدایی ۱۸۷۱).

هویت

درس
هجدهم

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند:
- مفهوم هویت و ابعاد فردی و اجتماعی آن را با ذکر مثال، بیان کنند.
  - درباره تأثیرات متقابل هویت اجتماعی و فردی بر روی یکدیگر، مصادیقی بیان کنند.
  - درباره نقش فرد در تغییر هویت خویش و ویژگی‌های انتسابی و اکتسابی، گفت‌وگو و اظهار نظر کنند.
  - «ملت» را تعریف نمایند و عمده‌ترین عناصر هویت یک ملت را نام ببرند.
  - ویژگی‌های مهم هویت ایرانی را بیان و به روش‌های مختلف معرفی نمایند.
  - به لزوم حفظ هویت و انسجام ملی، حساس شوند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، نمونه‌هایی از اسناد هویتی مانند گذرنامه، شناسنامه، کارت ملی به صورت اصل یا کپی، تصاویر پرچم و سرود ملی، نقشه ایران و همسایگان (مرزهای ایران).

آماده کنید

برای ایجاد انگیزه و آمادگی از چند نفر از دانش‌آموزان بخواهید جلوی کلاس بایستند و خود را معرفی کنند (فعالیت ۱ صفحه ۱۲۰ کتاب). آنها را راهنمایی کنید که فقط به مشخصات ظاهری جسمانی و شناسنامه‌ای بسنده نکرده و دربارهٔ علاقی، خصوصیات اخلاقی، استعدادها و نظایر آن و همچنین ویژگی‌های اجتماعی خود نیز صحبت کنند. سپس از آنها بخواهید خود را در یک موقعیت فرضی در حضور دانش‌آموزان سایر کشورها قرار دهند و خود را به عنوان یک ایرانی معرفی کنند. سپس کپی اسنادی چون کارت ملی، گذرنامه و شناسنامه را در اختیار آنها قرار دهید تا مشخص کنند در هر یک کدام ویژگی‌های فردی و اجتماعی درج شده است.

سپس دو ستون روی تابلو رسم کنید و با توجه به پاسخ‌های دانش‌آموزان مشخصات فردی و مشخصات اجتماعی را که به آن اشاره می‌شود در هر ستون جداگانه بنویسید. در این مرحله می‌توانید دربارهٔ چگونگی معرفی خود از سوی افرادی که به خواستگاری می‌روند، برای استخدام در یک شرکت مراجعه می‌کنند، می‌خواهند خانه‌ای اجاره کنند و نظایر آن، و پرسش و پاسخ‌هایی که در این زمینه بین دو طرف رد و بدل می‌شود، گفت‌وگو کنید.

آموزش دهید

با استفاده از دسته‌بندی پاسخ‌های دانش‌آموزان به دو مقوله ویژگی‌های فردی و ویژگی‌های اجتماعی هویت فردی و اجتماعی را توضیح دهید. به منظور پیوند با درس قبل یعنی فرهنگ، توضیح دهید که انسان‌ها به دلیل زندگی اجتماعی در موقعیت‌های اجتماعی گوناگون قرار می‌گیرند و بعد هویت اجتماعی نیز دارند و همواره عضو گروه‌هایی مختلف اجتماعی خواهند بود. برای مثال هر دانش‌آموزی به گروه دانش‌آموزان یک مدرسه تعلق دارد.

در این مرحله، از دانش‌آموزان بخواهید دربارهٔ ویژگی‌های فردی فکر کنند و بگویند آیا این ویژگی‌ها در همهٔ یکسان است یا خیر؟ ویژگی‌های جسمانی، اخلاقی، استعدادها و... در افراد انسانی چه تفاوت‌هایی دارد؟ این متفاوت بودن چه مزیت‌هایی دارد؟

آیا هر فرد، یک مخلوق منحصر به فرد و خاص است؟ چگونه با استفاده از اثر انگشت یا قرنیۀ چشم در موارد مختلف (شناسایی، جرم‌شناسی، حضور و غیاب، و...) هویت افراد را شناسایی می‌کنند؟ تأکید کنید که خداوند موجودات را متفاوت آفریده است و امتیاز آنها بر یکدیگر چنان‌که در قرآن کریم

ذکر شده، تنها به تقوای آنها است. بحث را به سوءاستفاده‌های اخلاقی از تفاوت‌های جسمانی مانند جنسیت، نژاد و رنگ پوست و... سوق دهید و تأکید کنید که در طی تاریخ متأسفانه برخی انسان‌ها، این گوناگونی و تفاوت‌ها را دستاویز استثمار، تحقیر و محکوم نمودن گروهی دیگر، قرار داده‌اند.

■ با انجام فعالیت‌های ۲، ۳، ۴ و ۵ صفحه ۱۲۲ کتاب، از طریق بحث و گفت‌وگو، موارد زیر را نتیجه‌گیری کنید و بر روی آن، تأکید نمایید:

■ ما در شکل‌گیری بعضی ویژگی‌های هویتی خود نقشی نداریم، مانند مکان تولد، جنسیت، شکل و قیافه و... به همین دلیل هرگز نباید خود را از آنچه که در آن نقشی نداریم، سرزنش کنیم.

■ ما در شکل‌گیری بسیاری از ویژگی‌های هویتی خود نقش داریم؛ زیرا انسان موجودی دارای انتخاب و اراده است. ما می‌توانیم استعداد‌های خود را شکوفا کنیم، صفات اخلاقی و ویژگی‌های اجتماعی خود را تغییر دهیم و بهبود ببخشیم.

■ ویژگی‌های هویت جسمانی و روانی افراد بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند.

■ ویژگی‌های هویت فردی و اجتماعی افراد بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند.

پاسخ فعالیت ۲

برای مثال یک فرد خشن و عصبی در یک تیم ورزشی ممکن است، افراد را به خشونت، تشویق نماید و روی آنها تأثیر بگذارد یا عضویت در یک گروه اجتماعی مانند حافظان محیط‌زیست منجر شود تا فرد در زندگی شخصی خودش از لطمه زدن به محیط‌زیست یا اسراف منابع جلوگیری کند و یا قرار گرفتن در یک گروه با رفتار نامناسب، سبب شود فردی برخی رفتارهای آنها را تقلید کند و این رفتار به مرور جزئی از ویژگی‌های او بشود.

پاسخ فعالیت ۳

اگر فردی به خودشناسی پردازد و نقاط ضعف و توانمندی‌های خود را به درستی شناسایی کند، می‌تواند در راه تقویت نقاط مثبت و برطرف کردن نقاط ضعف خود، برنامه‌ریزی و تلاش کند.

پاسخ فعالیت ۴

خیر، زیرا فرد در ویژگی‌های انتسابی خود نقشی ندارد، ما هرگز نمی‌توانیم فردی را به خاطر داشتن چهره خاص یا به دنیا آمدن در یک مکان، مورد سرزنش قرار دهیم، اما درباره رفتارهای غلط او که اکتسابی بوده و قابل رفع است، می‌توانیم قضاوت کنیم.

پاسخ فعالیت ۵

بله، ما نقش داریم. ویژگی‌های اکتسابی را می‌توانیم با اراده و اختیار و تلاش، تغییر دهیم. برای مثال ویژگی‌های اخلاقی، شغلی، تحصیلی و...

نکته مهم این است که بتوانیم ارزش‌های اخلاقی نظیر پرهیز از تمسخر و سرزنش کردن دیگران به دلیل خصوصیات انتسابی مثل قد و وزن و خانواده و... و احترام گذاشتن به تنوع استعدادها و مثبت انگاشتن و توجه و تلاش برای ارتقای ویژگی‌های هویتی اکتسابی خود را ترویج و در دانش‌آموزان درونی کنیم. ■ در مرحله بعد، تعریف ملت را بر روی تابلو بنویسید و با ذکر مثال‌هایی به ملت‌های مختلف اشاره کنید.

توجه

■ یک کشور، یک واحد سیاسی است که از هم به آمیختن سه عنصر «سرزمین»، «ملت» و «حکومت» پدید می‌آید و اگر این سه عنصر از یکدیگر منفک شود، کشور نابود خواهد شد.

حکومت یا «State» جنبه‌ای کلی و دائمی دارد، در حالی که دولت یا «Government» جزئی از حکومت است و پدیده‌ای موقت و دوره‌ای براساس انتخابات و قانون اساسی هر کشور است.

■ مفهوم ملت با «امت» از دو جنبه، تفاوت دارد؛ نخست اینکه «ملت» وابسته به سرزمین مشخصی است، یعنی مفهومی «درون‌فردی» است. پدیده‌ای ناشی از یک عامل فرهنگی یعنی «دین» است؛ حال آنکه مفهوم ملت پدیده‌ای حاصل پیوند چند عامل فرهنگی و محیطی است.

■ نکته دیگر آنکه با توجه به آیه شریفه قرآن کریم که می‌فرماید ما شما را از یک مرد و زن آفریدیم و شما را به صورت شعوب و قبایل مختلف قرار دادیم تا یکدیگر را بشناسید، تردیدی باقی نمی‌ماند که اصل ملت بودن و هویت ملی داشتن با اسلام مغایرت ندارد.

از دانش‌آموزان بخواهید خود را در یک موقعیت فرضی قرار دهند و بنا را بر این بگذارند که می‌خواهند هویت ملی خود یعنی ویژگی‌های خود را به‌عنوان یک ایرانی به تعدادی از دانش‌آموزان یا افراد خارجی بشناسانند، چه ویژگی‌هایی را به‌عنوان هویت ملی خود بیان کنند.

ایده‌های دانش‌آموزان را روی تابلو بنویسید و در آخر در قالب پنج مقوله سرزمین ایران، دین اسلام، تاریخ و میراث فرهنگی کهن، زبان فارسی و انقلاب اسلامی، دسته‌بندی کنید و درباره هر یک، بحث و گفت‌وگو کنید. شما می‌توانید قبل یا بعد از این مقوله، مثلثی را بر روی تخته رسم نمایید و بر روی سه ضلع آن، تاریخ، فرهنگ و سرزمین (زمان، مکان و جامعه) را به‌عنوان سه عنصر مهم هویت هر ملت بنویسید و بر آن تأکید کنید. سرود جمهوری اسلامی ایران را در کلاس پخش کنید. دانش‌آموزان در هنگام پخش سرود از جای خود

برخیزند. سپس از آنها بپرسید چرا هنگام بخش سرود ملی یا برافراشتن پرچم، به حالت احترام می ایستیم. از آنها بپرسید وقتی به مناسبتی، برای مثال موفقیت در یک مسابقه یا نظایر آن، سرود جمهوری اسلامی پخش می شود، چه احساسی دارند؟

به پایان ببرید

مفاهیم هویت، هویت فردی، هویت اجتماعی و هویت ملی و ارتباط این ابعاد را با یکدیگر مرور و جمع بندی کنید و خلاصه ای از هر یک را بیان نمایید. به عنوان تکلیف پایانی از دانش آموزان بخواهید فعالیت ۶ صفحه ۱۲۵ را در منزل انجام دهند. البته دانش آموزان را تنها مقید به نوشتن «نامه» نکنید، چون ممکن است برخی دانش آموزان بتوانند در قالب روزنامه دیواری، پوستر و نظایر آن، ویژگی های هویت ایرانی را معرفی کنند. اجازه بدهید دانش آموزان برحسب استعداد و علاقه شان، انتخاب کنند و فرصتی را ایجاد کنید تا در یک جلسه، نتایج کار را در کلاس ارائه نمایند و در معرض نقد دیگران بگذارند.

محورهای عمده ارزشیابی

بیان مفهوم هویت و آوردن مثال و مصادیقی درباره ابعاد فردی و اجتماعی هویت و تأثیرات متقابل آن، شرکت در گفت و گو پیرامون نقش فرد در تغییر هویت خویش، تعریف ملت و بیان عناصر عمده هویت یک ملت و همچنین معرفی و بیان ویژگی های مهم هویت ایرانی-اسلامی به روش های مختلف از محورهای عملکرد ارزشیابی این درس است که از طریق ارزشیابی مستمر و استفاده از برگه های خودارزیابی، سیاهه بررسی و مشاهده گفت و گو و بحث و اظهار نظر و ارزیابی فعالیت های محوله و آزمون های کتبی و شفاهی، قابل سنجش است.

ملاحظات یادگیری / دانستنی های معلم

توجه

■ بر نکات اخلاقی و تربیتی این درس و درونی سازی ارزش های مدنظر، تأکید کنید. احترام به تنوع انسان ها به عنوان مخلوقات خداوند و پرهیز از تمسخر یا سرزنش افراد به دلیل ویژگی های انتسابی، ایجاد نگرش مربوط به توانایی و اختیار و اراده برای به وجود آوردن تغییرات هویتی مطلوب در خود از جمله مواردی است که باید مورد ملاحظه قرار گیرد.

■ احساس تعلق به کشور و هویت ملی و احترام به وحدت و انسجام در عین ارج نهادن به تعلقات بومی و محلی، از جمله ارزش هایی است که در حین آموزش باید انتقال و پرورش آن مدنظر قرار بگیرد.

معرفی منابع برای مطالعه بیشتر معلمان (فصل نهم)

- ۱ هویت ملی، جعفر ربانی، انتشارات انجمن اولیا و مربیان، تهران ۱۳۸۱.
- ۲ بنیادهای هویت ملی ایران (چارچوب نظری هویت ملی شهروندمحور)، پژوهشگاه مطالعات فرهنگی-اجتماعی، ۱۳۸۱.
- ۳ هویت، مسئله هویت و سبک زندگی (مجموعه فرهنگ و اندیشه)، مرتضی طلایی، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، تهران ۱۳۹۳.
- ۴ جهانی شدن، فرهنگ و هویت، احمد گل محمدی، نشر نی، تهران ۱۳۸۱.
- ۵ زمینه فرهنگ‌شناسی، محمود روح‌الامینی، انتشارات عطار، تهران ۱۳۹۴.
- ۶ مبانی جامعه‌شناسی، عبدالحسین نیک‌گهر، انتشارات رازین، ۱۳۶۹.
- ۷ مبانی جامعه‌شناسی، بروس کوئن، ترجمه دکتر غلامعباس توسلی و دکتر رضا فاضل، انتشارات سمت، چاپ ۲۶، تهران ۱۳۹۳.
- ۸ جامعه‌شناسی، آنتونی گیدنز و دیگران، ترجمه حسن چاوشیان، نشر نی، تهران ۱۳۹۴.
- ۹ جامعه‌شناسی، آنتونی گیدنز و دیگران، ترجمه منوچهر صبوری کاشانی، نشر نی، تهران ۱۳۹۳.
- ۱۰ مبانی مردم‌شناسی، محمود روح‌الامینی، نشر دانشگاه پیام نور، ۱۳۸۶.

شبکه مفهومی فصل دهم

خانواده و جامعه

مفاهیم کلیدی	حوزه‌های موضوعی
<p>تعلق و هویت</p> <p>میراث فرهنگی</p>	فرهنگ و هویت
<p>تعلق به خانواده</p> <p>آموزه‌های دینی و فرهنگی در روابط خانوادگی</p> <p>نقش خانواده در جامعه، کارکردهای خانواده، نقش برخی مؤسسات اجتماعی مانند مهد کودک در به عهده گرفتن برخی از نقش‌های خانواده،</p> <p>مسئولیت‌ها و تکالیف</p> <p>حقوق و قوانین</p> <p>نقش‌ها، گروه‌ها و مؤسسات اجتماعی</p>	نظام اجتماعی
<p>مسئولیت‌ها و حقوق اعضای خانواده در برابر یکدیگر، سازگاری والدین با یکدیگر و با فرزندان، مدیریت حوادث و مشکلات در خانواده</p> <p>مسئولیت‌پذیری و رعایت تکالیف در خانواده</p>	ارزش‌ها و اخلاق
<p>بررسی و کاوش، برقراری ارتباط، خلاقیت، مشارکت و واکنش شخصی و اظهار نظر</p>	مهارت‌های کاوشگری

کارکردهای خانواده

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند :
- کارکردهای مهم خانواده را نام ببرند و توضیح دهند.
  - درباره مزایا و معایب برخی کارکردهای خانواده که امروزه مؤسسات اجتماعی آنها را عهده‌دار شده‌اند گفت‌وگو و اظهار نظر کنند.
  - روش‌های مختلف اجتماعی شدن فرد توسط والدین را بیان نمایند و درباره آن اظهار نظر کنند.
  - در مورد اهمیت و نقش خانواده در جامعه، استدلال کنند.
  - با استفاده از برگه ثبت مشاهده، برخی ابعاد فرایند اجتماعی شدن کودک در خانواده را شناسایی و یادداشت کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

قرآن کریم، کتاب درسی، تصاویری از انسان در سنین مختلف (از نوزادی تا کهنسالی) در خانواده، تصاویری از کارکردهای خانواده (محبت، رفع نیازهای مادی، مراقبت، تربیت و...)، در صورت امکان نمایش فیلم کوتاه از یکی از کارکردهای خانواده که ارزش‌ها را به دانش‌آموزان منتقل کند برای مثال احترام به سالمندان.

آماده کنید

به‌طور کلی موضوع خانواده، به دلیل ملموس بودن و پیوند کامل با زندگی دانش‌آموزان، مورد علاقه و توجه آنها بوده و علاوه بر آن موضوعی بحث‌برانگیز است.

■ در صورتی که فیلمی کوتاه یا بخشی از یک فیلم که در آن خانواده موفق یا کارکردهای مطلوب خانواده مانند مراقبت از اعضا در بیماری، محبت، احترام، مشورت و... به نمایش گذاشته می‌شود را در کلاس پخش کنید و درباره شخصیت‌های فیلم، بحث و گفت‌وگو نمایید.

■ در صورتی که تصاویری از کارکردهای مختلف خانواده تهیه کرده‌اید، آنها را در کلاس به نمایش بگذارید و یا کپی بگیرید و در بین گروه‌های دانش‌آموزان توزیع کنید و از آنها بخواهید با توجه به تصویر، هریک از کارکردهای خانواده را نام ببرند و توضیح دهند.

برای جذاب شدن فضای کلاس، ممکن است از دانش‌آموزان بخواهید به جای شخصیت‌هایی که در تصویر مشاهده می‌کنند حرف بزنند و عبارتی را بیان کنند.

موضوع تصاویر می‌تواند همکاری اعضای خانواده در نظافت منزل، مراقبت از عضو خانواده که بیمار شده است، خرید، ابراز علاقه و محبت و... باشد.

آموزش دهید

با توجه به بخش آمادگی تدریس، اکنون از دانش‌آموزان بخواهید تعریفی از خانواده و نحوه تشکیل آن بیان کنند.

خانواده، گروهی متشکل از افرادی است که از طریق پیوند زناشویی، همخونی یا فرزندخواندگی با یکدیگر در ارتباط متقابل هستند (به عنوان زن و شوهر و مادر و پدر و برادر و خواهر) و فرهنگ مشترکی پدید می‌آورند و در واحد خاصی زندگی می‌کنند.

آیه شریفه ۲۱ سوره روم را که هدف ازدواج و تشکیل خانواده در آن بیان شده است، قرائت کنید و معنی آن را توضیح دهید.

«از آیات الهی آن است که برای شما از جنس خودتان، جفتی بیافرید تا در کنار او آرام گیرید (با هم انس گیرید) و میان شما رأفت و مهربانی قرار داد و در این امر برای مردم اهل تفکر، علم و حکمت، آشکار است».

سپس هریک از کارکردهای خانواده را با توجه به مرحله قبلی، آمادگی و مشاهده تصاویر، مورد بحث و گفت‌وگو قرار دهید و سؤالاتی را مطرح کنید. برای مثال کارکرد فرزندآوری چه نتیجه و پیامدی برای جامعه انسانی دارد؟ اگر این کارکرد نباشد، چه خواهد شد؟ چرا کودکان به محبت و مراقبت نیاز دارند؟

آیا تنها کودکان و فرزندان خانواده باید از محبت و مراقبت والدین برخوردار شوند یا این نیاز همه اعضای خانواده است؟ آیا شما تاکنون از اعضای خانواده مراقبت کرده‌اید؟ برای مثال از خواهر و برادر کوچک‌تر؟ مراقبت از یکی از اعضای خانواده هنگام بیماری و نظایر آن؟ چرا سالمندان خانواده به مراقبت نیاز دارند؟ چرا باید به سالمندان احترام بگذاریم؟

رفع نیازهای مادی و اقتصادی خانواده طبق قانون و شرع اسلام با سرپرست خانواده یا پدر است. آیا زنان نیز باید در رفع نیازهای خانواده مشارکت و همراهی داشته باشند؟ چگونه و تا چه حد؟ مسئولیت افراد خانواده در امور اقتصادی خانه چیست؟ رعایت تعادل و پرهیز از اسراف؟ خانواده چه نقشی در تربیت اجتماعی دارد؟ در چه صورتی خانواده می‌تواند فرزندان را پایبند به اصول اخلاقی تربیت کند؟ با طرح این پرسش‌ها و نظایر آن، فضای بحث و گفت‌وگو در کلاس به وجود بیاورید و نتایج گفت‌وگوها را به صورت جمع‌بندی و فهرست نمودن کارکردهای خانواده روی تابلو بنویسید. فعالیت صفحه ۱۳۰ نیز به منظور گفت‌وگو و اظهارنظر، طراحی شده است. دانش‌آموزان می‌توانند به جنبه‌های مثبت و منفی این مؤسسات اشاره کنند. برای مثال مهدکودک‌ها باعث اجتماعی شدن بچه‌ها می‌شوند، به مادران فرصت اشتغال در خارج از خانه را می‌دهند؛ اما ممکن است محرومیت از وجود مادر در سال‌های نخست کودکی، آسیب‌های روحی را به دنبال داشته باشد یا معمولاً کودکان خردسال با توجه به بنیه ضعیف خود در محیط‌های عمومی مانند مهدکودک‌ها، بیشتر و زودتر بیمار می‌شوند و... همچنین خانه‌های سالمندان معمولاً در فرهنگ ما چندان پذیرفته شده نیست. این خانه‌ها اگرچه ممکن است مشکل مراقبت از سالمند را در خانواده حل کنند، اما عوارض روحی بسیاری برای سالمند و دور شدن وی از محیط گرم خانواده را به بار می‌آورند و... دقت کنید در این گفت‌وگو، قدرت استدلال، گوش کردن به اظهارنظر دیگران، پیشنهاد دادن و همفکری کردن را در دانش‌آموزان تقویت کنید.

یکی از مباحث مهم و شاید مورد علاقه دانش‌آموزان در این درس موضوع راهکارهای عمده تربیت یعنی «گفت‌وگو، تشویق و تنبیه» است که والدین از آنها استفاده می‌کنند. این روش‌ها را در صفحه ۳۲ بخوانید و با همفکری دانش‌آموزان، نمونه‌ها و مصادیقی برای آنها بیان کنید.

شما می‌توانید موقعیت‌هایی فرضی را مطرح کنید و از دانش‌آموزان بخواهید خود را جای والدین بگذارند و روش تربیتی مورد نظر را بیان کنند. برای مثال:

■ اگر پدری فرزند نوجوان خود را در حال سیگار کشیدن مشاهده کرد، بهترین شیوه‌ای که باید در مقابل او به کار بگیرد، چیست؟

■ اگر کودکی از دادن توپ خود به کودک مهمان، خودداری کرد والدین باید چه رفتاری با او داشته باشند؟

...

فعالیت شماره ۴ صفحه ۱۳۲ را در کلاس اجرا کنید. اجازه بدهید دانش‌آموزان تجارب و خاطرات خود را (البته به طور داوطلبانه و در صورتی که تمایل داشته باشند) مطرح کنند. تشویق‌ها و تنبیه‌های نابجا را مورد نقد قرار دهید.

دانش‌آموزان را متوجه این نکته کنید که تنها نمی‌توان یک روش تربیتی را مدنظر قرار داد و به تناسب شرایط و موقعیت‌ها، از روش مختلف استفاده می‌شود.

به پایان ببرید

با مرور و خلاصه کردن مفاهیم مطرح شده، فعالیت ۵ صفحه ۱۳۲ را اجرا کنید. روی تابلو بنویسید: «چرا خانواده نقش مهمی در جامعه دارد؟»؛ سپس از دانش‌آموزان بخواهید با توجه به آموخته‌های خود در این درس پاسخ را در یک بند (پاراگراف) بنویسند و نوشته‌های خود را در کلاس بخوانند.

بهترین نظرات را روی تخته، بازنویسی کنید.

به عنوان تکلیف پایانی از دانش‌آموزان بخواهید فعالیت شماره ۳ صفحه ۱۳۲ و یا فعالیت شماره ۱ صفحه ۱۲۸ را در خارج از مدرسه انجام دهند و نتایج را به کلاس بیاورند. حداقل دو سه هفته برای انجام فعالیت، فرصت بدهید. سپس از دانش‌آموزان بخواهید نتایج ثبت مشاهدات و تحقیق خود را در کلاس ارائه کنند.

محورهای عمده ارزشیابی

بیان کارکردهای مهم خانواده، گفت‌وگو و اظهارنظر درباره روش‌های تربیتی والدین و مؤسسات اجتماعی امروز که برخی کارکردهای خانواده را به عهده گرفته‌اند و نقش و اهمیت خانواده در جامعه و همچنین انجام پرس‌وجو و تحقیق‌های محوله فعالیت‌های مندرج در کتاب از محورهای عمده ارزشیابی است که از طریق سیاهه مشاهده رفتار و بررسی فعالیت‌ها و همچنین آزمون‌های شفاهی و کتبی قابل سنجش است.

■ در این دروس و درس بعدی، دانش‌آموزان ممکن است موضوعات بحث‌انگیزی را در زمینه خانواده، مطرح کنند. همچنین همواره در هر کلاس، تعدادی از دانش‌آموزان که در خانواده‌های نابسامان زندگی می‌کنند مشاهده می‌شود و به عبارت دیگر برخی از بچه‌ها مشکلات خانوادگی دارند. لذا جلب مشارکت خانواده‌ها و همراهی در تحقق اهداف تربیتی لازم است و باید حداقل یکی دو جلسه با خانواده‌ها برگزار نمود. بهتر است در این جلسات از حضور یک مشاور خانواده و مددکار اجتماعی کمک گرفته شود تا والدین را در زمینه موضوع خانواده، روابط والدین با یکدیگر و با فرزندان توجیه کند و برنامه آگاه‌سازی و توانمندسازی با کمک مسئولین مدرسه دنبال شود. همچنین شناسایی دانش‌آموزانی که مشکلات حاد خانوادگی دارند (برای مثال دعواهای مکرر یا خشونت والدین، اعتیاد و نظایر آن) و ارجاع آنها به مشاور ذی‌صلاح، وظیفه حرفه‌ای و انسانی معلمان گرامی است.

■ در صورتی که از نمایش فیلم در تدریس این مبحث استفاده می‌کنید، ضروری است فیلم مثلاً توسط متخصص موضوع خانواده و مشاور ذی‌صلاح مشاهده شود تا جنبه‌های منفی و بدآموزی نداشته باشد.

■ خانواده: خانواده، کوچک‌ترین واحد بنیادی جامعه است که در سیر تاریخ دستخوش تغییر و تحولات گوناگونی شده است: «خانواده بیش از آنکه سازمان حقوقی باشد، یک نهاد اجتماعی است. اعضای خانواده از هم ارث می‌برند، مکلف به انفاق یکدیگرند و برای تأمین سعادت خانواده، مسئولیت مشترک دارند و مقامی جمع آنها را رهبری می‌کند» (حقوق مدنی خانواده، ناصر کاتوزیان، ج ۱، ص ۱ و ۲، ۱۳۶۸).

ماده ۱۱۰۵ قانون مدنی مقرر می‌دارد در روابط زوجین، ریاست خانواده از خصایص شوهر است. ریاست شوهر و پدر، یک نوع وحدت و هماهنگی در امور خانواده و بین اعضای آن ایجاد می‌کند. خانواده، اولین اجتماع کودکان است و آنها اولین تجربیات خود را از زیستن با دیگران به دست می‌آورند. خانواده می‌تواند برحسب چگونگی محیط داخلی خود، ویژگی‌های مثبت و سازنده یا منفی و مخرب در افراد به وجود بیاورد. تربیت اجتماعی و پایبندی به اصول اخلاقی و ارزش‌های انسانی به تربیت خانوادگی وابسته است. اگرچه دولت یا برخی مؤسسات ممکن است در برهه‌ای، سرپرستی اعضای جامعه را برعهده بگیرند، اما خانواده در حفظ و گسترش قدرت ملی نقش مؤثری ایفا می‌کند و بین قدرت ملی و خانواده رابطه‌ای نزدیک وجود دارد و سستی و تباهی خانواده‌ها، انحطاط ملت را به دنبال می‌آورد، چنان‌که صاحب‌نظری می‌گوید:

تاریخ به ما می‌آموزد که تواناترین ملت‌ها، مللی بوده‌اند که خانواده در آنها قوی‌ترین سازمان را داشته است.

شبکه مفهومی فصل یازدهم

حکومت و مردم

مفاهیم کلیدی	حوزه‌های موضوعی
<p>قانون اساسی جمهوری اسلامی و حقوق شهروندی مبتنی بر آن حقوق و تکالیف شهروندی: حق برخورداری از عدالت قانونی و قضایی، حق برخورداری از رفاه و تأمین اجتماعی، حق مشارکت سیاسی، حقوق فرهنگی، رعایت قانون و مقررات، دفاع از کشور، پرداخت مالیات و عوارض و ...</p>	<p>نظام اجتماعی</p>
<p>مسئولیت‌ها و تکالیف</p>	
<p>ارکان حکومت در ایران</p>	<p>نقش‌ها، گروه‌ها و مؤسسات اجتماعی</p>
<p>آموزه‌های دینی درباره حکومت</p>	<p>میراث فرهنگی</p>
<p>حساسیت نسبت به استیفای حقوق شهروندی و انجام تکالیف شهروندی</p>	<p>حق‌طلبی و مسئولیت‌پذیری</p>
	<p>فرهنگ و هویت</p>
	<p>ارزش‌ها و اخلاق</p>
	<p>بررسی و کاوش، برقراری ارتباط، خلاقیت، مشارکت واکنش شخصی و اظهار نظر</p>
	<p>مهارت‌های کاوشگری</p>

آرامش در خانواده

درس
بیستم

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند :

- معیارهای صحیح همسرگزینی را بیان کنند.
- دربارهٔ مهم‌ترین عواملی که موجب ناسازگاری زن و مرد در خانواده می‌شود، بحث و گفت‌وگو کنند.
- برخی راهکارهای جلوگیری از بروز ناسازگاری‌های زن و مرد در خانواده را فهرست کنند و در موقعیت‌های فرضی ارائه شده، تصمیم‌گیری درست و منطقی را بیان نمایند.
- مشکلات و پیامدهای تک‌فرزندی را از دیدگاه برخی روان‌شناسان (در خانواده و اجتماع) شرح دهند.
- موارد و مصادیقی از مدیریت مشکلات و حوادث در خانواده را بیان کنند.
- طرحی برای قدردانی از یک یا چند تن از اعضای خانواده، ابداع و ارائه کنند.
- برخی راه‌های جلوگیری از بروز تنش و ناسازگاری بین والدین و کودکان را بیان کنند.
- در هنگام بروز مشکلات خانوادگی و ناسازگاری‌ها به افراد ذی‌صلاح جهت مشاوره و حل مسئله، مراجعه کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، کاربرگه شماره ۱۴، قانون اساسی، دعوت از مشاورین خانواده یا مددکاران اجتماعی به خانواده، تشکیل جلسهٔ اولیا و دانش‌آموزان با حضور کارشناس خبرهٔ مسائل خانواده.

آماده کنید

جهت آماده‌سازی، از دانش‌آموزان بخواهید کارکردهای خانواده را که در درس قبل با آن آشنا شده‌اند، بیان کنند. این کارکدها را روی تخته بنویسید.

سپس با طرح چند سؤال، فضای بحث و گفت‌وگو را پدید بیاورید.

- اگر در خانواده‌ای این کارکدها (مسئولیت‌ها و وظایف) به درستی انجام نشود، چه عواقبی دارد؟
  - پنداشت و نظر شما درباره‌ی یک خانواده‌ی متعادل، سالم و آرام چیست؟ چه ویژگی‌هایی برای آن در نظر می‌گیرید؟
- با انجام این بحث و گفت‌وگو در واقع دانش‌آموزان نکات بسیاری را مطرح می‌کنند که هم، نوعی ارزشیابی تشخیصی برای شما و اطلاع از میزان دانسته‌های آنان و هم علاقه‌مندی در آنها نسبت به نتیجه، گفت‌وگو و پیگیری درس است.

آموزش دهید

پس از ایجاد آمادگی در مرحله‌ی قبل، ذهن دانش‌آموزان را به این موضوع معطوف کنید که یکی از عوامل بسیار مهم در سازگاری و ایجاد خانواده‌ی متعادل و یا عکس آن، موضوع انتخاب صحیح همسر است. از دانش‌آموزان بخواهید برخی ملاک‌هایی را که به‌ویژه در فرهنگ متداول برای انتخاب همسر بیان می‌شود، بازگو کنند. سپس ملاک‌های نادرست را با دلیل و منطق نقد کنید و معیارهایی را که دین اسلام در همسرگزینی بر آن تأکید می‌کند، تبیین نمایید. در همین زمینه، آیه ۲۱ سوره مبارکه روم را که در کتاب نیز درج شده است، تلاوت کنید و از دانش‌آموزان بخواهید با توجه به ترجمه‌ی آیه، هدف از پیمان همسری را بیان کنند. علل و عوامل بروز ناسازگاری بین زن و شوهر و مهم‌ترین راهکارهای پیشگیری و حل آنها را که در صفحه ۱۳۴ کتاب درج شده است به بحث و گفت‌وگو بگذارید.

■ بدون شک در هر کلاس، ممکن است تعدادی از دانش‌آموزان در خانواده‌هایی که دچار ناسازگاری و کشمکش هستند، زندگی کنند. نخست آنکه در فرایند تدریس نباید دانش‌آموزان تصور کنند که هر نوع ناسازگاری نشانه‌ی عدم تعادل در خانواده و داشتن یک خانواده‌ی ناسالم است. توضیح دهید که وجود اختلاف سلیقه‌ها و خلق و خواها، امری طبیعی است و به‌هرحال، هر خانواده‌ای با آن مواجه می‌شود. مهم، حد و مرز این ناسازگاری‌ها و همچنین نحوه‌ی مقابله‌ی صحیح و برخورد عاقلانه با آنها است.

از دانش‌آموزان بخواهید کاربرگه شماره ۱۴ را در کلاس با همفکری یکدیگر پاسخ دهند. سپس پاسخ‌ها را ارائه کنند و آنها را به بحث بگذارید.

هرچند دانش‌آموزان در شرایط کنونی نقش همسری ندارند، اما اولاً این نقش را در پدر و مادر خود ملاحظه می‌کنند و ثانیاً این آموزش‌ها در آینده که چنین نقشی را به عهده می‌گیرند، اثربخشی خود را در پس‌زمینه ذهن آنها به جا خواهد گذاشت.

پاسخ کاربرگه

مورد اول، قدردانی کردن: برای مثال همسر او تشکر می‌کند و وسایل خریداری شده را از دست همسر می‌گیرد.

مورد دوم، عذرخواهی و جبران: آقای صدیقی از اعضای خانواده عذرخواهی می‌کند که دقت کافی در نگهداری کلید نداشته است. همسرش نیز می‌گوید: گاهی چنین چیزی پیش می‌آید، اشکالی ندارد و باید برای گرفتن کلید یدکی نزد صاحبخانه بروند.

مورد سوم، بهانه‌جویی نکردن: آقای دادخواه نباید مسائل گذشته را مرتباً تکرار کند و با این بهانه‌جویی اوضاع و احوال شاد خانواده را در هنگام مسافرت بهم بزند.

مورد چهارم، ادب و احترام: آقای احمدی باید از جای خود برخیزد و با احترام از همسرش درخواست کند که در کنار او بنشیند.

مورد پنجم، گذشت: همسر آقای ناصری می‌تواند از مهمانی ناهار با دوستانش صرف نظر کند و موقعیت برادر همسرش را در نظر بگیرد که در شرایط خاصی برای مراجعه به دکتر لازم است به خانه آنها بیایند.

در هر مورد اجازه بدهید دانش‌آموزان برای اظهارنظرهای خود، جملات خود را بیان کنند. الزامی به نگارش عبارات یکسان در این فعالیت وجود ندارد.

■ در مرحله بعد، موضوع تعداد مناسب فرزندان را مطرح کنید. این درس را با درس ۷ همین کتاب پیوند دهید. در درس ۷ به پیامدهای کاهش جمعیت جوان و پیر شدن جمعیت و سیاست‌های تشویقی فرزندآوری در برخی کشورها پی بردید. در این درس به موضوع تعداد مناسب فرزندان بپردازید. از آنجایی که در کلاس‌ها، تعدادی از دانش‌آموزان تک‌فرزند خانواده خود هستند بهتر است مسائل به‌گونه‌ای مطرح شود که تخطئه آنها را به ذهن متبادر نکند و به عبارت دیگر، دانش‌آموزان را از طریق بحث و گفت‌وگو به پیامدهای روان‌شناختی، جامعه‌شناختی متوجه سازد. این بخش نیز با پرسش و پاسخ و بحث و گفت‌وگو قابل ارائه است. اجازه بدهید اظهارنظرهای مخالف و موافق مطرح شوند و سپس بحث را با ظرافت جمع‌بندی کنید. از دانش‌آموزان بپرسید به نظر شما داشتن خواهر و برادر چه مزیت‌هایی دارد؟ نداشتن خواهر و برادر چه مشکلاتی ایجاد می‌کند؟

■ یکی از موضوعات مهمی که در زمینه حقوق و تکالیف متقابل والدین و فرزندان باید مدنظر قرار گیرد،

همین متقابل بودن این حقوق است. متأسفانه دانش‌آموزان ممکن است فقط به حقوق خود فکر کنند و انتظار داشته باشند والدین نیز حقوق آنها را در نظر بگیرند، بدون آنکه تکلیفی بر این حقوق مترتب باشد و یا اینکه توجه نکنند که والدین نیز حقوقی دارند که به اندازه حقوق آنها اهمیت دارد. در تدریس این بخش از کتاب، ضروری است از یک کارشناس خبره روان‌شناسی خانواده کمک بگیرید و وی را به کلاس درس دعوت کنید. همچنین انجام فعالیت ۲ به کار بیندیم یعنی برگزاری جلسه‌ای با حضور اولیا و دانش‌آموزان داوطلب و کارشناس خبره یا مددکار اجتماعی در زمینه راهکارهای مربوط به مقابله و رفع ناسازگاری‌های والدین و فرزندان در مدرسه را حتماً مدنظر قرار دهید.

در این بخش از دانش‌آموزان بخواهید صدقانه کاربرگه شماره ۱۵ سازگاری والدین و فرزندان را کامل کنند. این کاربرگه طوری طراحی شده که دانش‌آموزان با نوشتن انتظارات خودشان از والدین و انتظارات والدین از آنها، متوجه حقوق و تکالیف خود می‌شوند. به‌ویژه در قسمت ب، باید انتظارات والدین از خودشان را با پدر و مادر کنترل کنند و اگر نکته‌ای از قلم افتاده است، اضافه کنند.

این کاربرگه، همچنین اثر دیگری دارد و آن اینکه باب گفت‌وگوی والدین و فرزند را درباره انتظارات متقابل، باز می‌کند. از دانش‌آموزان بخواهید حتماً در هنگام پر کردن این کاربرگه، گفت‌وگویی با والدین داشته باشند و انتظارات خود از والدین را هم برای آنها بخوانند.

■ در بخش آموزش و تدریس مدیریت مشکلات و حوادث در خانه، از متن کتاب کمک بگیرید. از دانش‌آموزان بخواهید این بخش را خودشان در خارج از کلاس مطالعه کنند. همچنین فعالیت ۶ را در منزل انجام دهند و با فکر کردن یا پرس‌وجو، موقعیت‌های مشابهی را بیابند و درباره آن، یک صفحه بنویسند. در جلسه بعد از دانش‌آموزان بخواهید پاسخ‌های خود را به کلاس ارائه کنند و همچنین درباره حداقل یکی از موقعیت‌های سه‌گانه صفحات ۱۳۸ و ۱۳۹، اظهار نظر کنند.

در فرایند یادگیری و مطالعه این بخش، دانش‌آموزان باید پی ببرند که اولاً هر خانواده‌ای ممکن است با مشکلات و حوادثی روبه‌رو شوند و ثانیاً چنانچه در خانواده خود یا نزدیکان نیز به موضوعات و مشکلات مشابه برخورد کرده‌اند، آن را بپذیرند و قبول کنند که باید در هنگام مواجهه با حوادث، به دنبال یافتن راه حل و برخورد منطقی و صحیح باشند.

به پایان ببرید

مفاهیم اصلی درس که عمدتاً مبتنی بر بحث و گفت‌وگوهای کلاسی بوده است را جمع‌بندی و مرور و خلاصه کنید. سپس از دانش‌آموزان بخواهید یکی از دو فعالیت ۱ یا ۳ به کار بیندیم صفحه ۱۴۰ را انتخاب کنند و آن را انجام دهند و گزارشی از اجرای آن به کلاس ارائه نمایند.

اصل دهم قانون اساسی که در صفحه ۱۵۱ کتاب درباره خانواده تدوین شده است را روی تخته بنویسید. اکنون که دانش‌آموزان به قدر کافی با موضوع خانواده و نقش آن در زندگی افراد و جامعه آشنا و درگیر شده‌اند، باید بتوانند به این پرسش پاسخ دهند که چرا چنین اصلی در قانون اساسی کشور قرار داده شده است. بهترین پاسخ‌ها را تأیید و تشویق کنید.

محورهای عمده ارزشیابی

با توجه به محوریت عمده بحث و گفت‌وگوی کلاسی، مشارکت، اظهارنظر و استدلال و همچنین تکمیل کاربرگ‌ها و فعالیت‌های به کار ببندیم و ارائه گزارش آنها در کلاس، این دو بخش بیشترین وزن ارزشیابی را به خود اختصاص می‌دهند که از طریق طراحی سیاهه‌های ارزیابی و مشاهده رفتار در این دو بخش قابل سنجش است. طراحی آزمون‌های شفاهی و کتبی و عملکردی نیز مطابق با انتظارات اصلی یادگیری از ابزارهای دیگر سنجش این درس است.

■ در صورتی که در فرایند آموزش این درس، متوجه شدید که برخی از دانش‌آموزان در خانواده‌هایی به شدت ناسازگار زندگی می‌کنند و مشکلات خانوادگی حادی در این زمینه دارند، با کمک گرفتن از مسئولین مدرسه، آنها را به مشاوران ذی‌صلاح ارجاع دهید و در صورت امکان، جلسه‌ای با خانواده دانش‌آموز بگذارید و به او کمک کنید.

■ در برخی از بخش‌ها، فرصت و نقد آنچه که در عرف و باورهای جامعه متداول است و عادی تلقی می‌شود اما صحیح نیست، فراهم آورید. برای مثال برخی معیارهای همسرگزینی، همفکری نکردن والدین با یکدیگر یا والدین و فرزندان و یا سکوت کردن در مورد مسائل و مشکلاتی که در خانواده پیش می‌آید، کمک نکردن و در اولویت قرار ندادن خویشاوند نیازمند، پنهان کردن یا خجالت کشیدن از داشتن فرزند یا خواهر و برادر دچار معلولیت و نظایر آن.

■ در روند بحث و گفت‌وگوی کلاسی و تکمیل کاربرگه به رعایت حریم خصوصی دانش‌آموزان توجه کنید و آنها را بدون تمایل شخصی، وادار به بیان موضوعات خصوصی خانوادگی نکنید. با این حال برای کمک به دانش‌آموزان دچار مشکل، راهکارهایی بیندیشید. برای مثال، جعبه‌ای مقوایی درست کنید و به کلاس ببرید و بخواهید دانش‌آموزان بدون نوشتن نام و نام خانوادگی و معرفی خود، مشکلات خود را در زمینه ناسازگاری والدین و فرزندان بنویسند و در جعبه بیندازند. سپس آنها را مطالعه کنید و در گفت‌وگوها یا دعوت از کارشناس خبره به کلاس یا در جمع اولیا، آن موارد را محور قرار دهید.

■ یکی از مسائلی که جامعه با آن مواجه است، عدم توجه کافی به حقوق افراد دچار معلولیت است. متأسفانه شرایط نامساعد زندگی این افراد و محدودیت‌های جسمی و ذهنی‌شان، باعث می‌شود که در خانواده، مدرسه، گروه همسالان، دانشگاه و بعدها در جامعه، حقوق آنها نادیده گرفته شود و یا از داشتن ارتباط انسانی مؤثر یا لازم، محروم شوند.

یکی از علل این پدیده، آموزش ندیدن افراد سالم و عادی در برخورد با افراد دچار معلولیت است. در این درس، پذیرش، تعامل مناسب و رعایت شرایط خواهر یا برادر دچار معلولیت در خانواده یا در کلاس و مدرسه باید به بچه‌ها تفهیم شود. بنابراین، انتظار می‌رود که روی آموزش این بخش، تأمل بیشتری صورت گیرد.

■ نرخ‌های باروری :

در مطالعه باروری، مهم‌ترین شاخص، نرخ باروری است.

نرخ باروری عمومی : از راه تقسیم موالید زنده متولد شده، یک‌سال به عموم زنان واقع در سن باروری (سنین ۱۵-۴۹) در میانه همان سال، به دست می‌آید.

$$GFR = BIF (15-49) \times 1000$$

نرخ باروری عمومی نشان می‌دهد که در مقابل تعداد معینی (معمولاً ۱۰۰۰ نفر) از زنان واقع در سن باروری، در یک‌سال چند کودک متولد می‌شود.

نرخ باروری کلی : تعداد فرزندان است که یک زن به طور متوسط در دوران باروری خود به دنیا می‌آورد. این شاخص نیز به ازای هر هزار نفر از زنان، محاسبه می‌شود.

جمعیت‌شناسان، کاهش نرخ باروری، انجام نشدن تجدید نسل، بروز پدیده سالمندی و پیر شدن هرم سنی جمعیت کشور ایران در آینده را هشدار داده‌اند.

رشد جمعیتی کشور در حال حاضر، ۱/۳ درصد است. این میزان رشد در سال به این مفهوم است که یک زن از نظر باروری نمی‌تواند به جای خودش یک دختر بیاورد.

معرفی منابع برای مطالعه بیشتر معلمان

- ۱ نگاهی به حقوق فرزندان از دیدگاه اسلام، محی‌الدین بهرام محمدیان، انتشارات انجمن اولیا و مربیان، ۱۳۸۵.
- ۲ خانواده متعادل و خانواده نامتعادل: حقوق، وظایف و نحوه رفتار همسران با یکدیگر، احمد صافی، انتشارات انجمن اولیا و مربیان، ۱۳۸۵.
- ۳ خانواده از دیدگاه امام امیرالمؤمنین علی علیه السلام، علی قائمی امینی، انتشارات انجمن اولیا و مربیان، ۱۳۸۵.
- ۴ نحوه رفتار والدین با فرزندان، یدالله جهانگرد، انتشارات انجمن اولیا و مربیان، ۱۳۸۶.
- ۵ حقوق متقابل والدین و فرزندان، سیدحسین اسعدی، انتشارات انجمن اولیا و مربیان، ۱۳۸۵.
- ۶ رفتار والدین با فرزندان، محمدعلی سادات، انتشارات انجمن اولیا و مربیان، ۱۳۸۴.
- ۷ حقوق مدنی خانواده، ناصر کاتوزیان، انتشارات بهمن برنا، ۱۳۷۸.
- ۸ اخلاق خانواده، محمدرضا شرفی، حسن ملکی، شهلا کاظمی پور و دیگران، دفتر نشر معارف، ۱۳۹۱.
- ۹ حقوق خانواده در اسلام، حسین حقانی زنجانی، دارالتبلیغ اسلامی، بی تا؛ امیرکبیر، ۱۳۷۰.
- ۱۰ خانواده متعادل، آناتومی خانواده، محمدرضا شرفی، انتشارات انجمن اولیا و مربیان، ۱۳۹۳.
- ۱۱ اسلام و جامعه‌شناسی خانواده، محمدعزیز بختیاری، حسین بستان‌نجفی و سیدحسین شرف‌الدینی، انتشارات پژوهشکده حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۰.
- ۱۲ قوانین و مقررات مربوط به خانواده، زن در قانون اساسی، جهانگیر منصور، نشر دوران، ۱۳۸۴.
- ۱۳ سه گفتار درباره راهنمایی و تربیت فرزندان، شکوه نوایی نژاد، انتشارات انجمن اولیا و مربیان، ۱۳۸۵.
- ۱۴ پایگاه اینترنتی انجمن مرکزی اولیا و مربیان وزارت آموزش و پرورش: <http://payvand.medu.ir>
- ۱۵ ماهنامه پیوند، ماهنامه آموزشی - تربیتی برای اولیا و مربیان.

نهاد حکومت

درس
بیست و یکم

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند :
- درباره‌ی نیاز جوامع به حکومت، استدلال کنند (چند دلیل بیاورند).
- برخی از مهم‌ترین وظایف حکومت‌ها را فهرست کنند.
- دیدگاه اسلام درباره‌ی ماهیت حکومت و ویژگی‌های حاکمان را تبیین کنند.
- ارکان حکومت جمهوری اسلامی ایران را نام ببرند و در قالب چارتی ترسیم نمایند.
- مهم‌ترین وظایف و اختیارات رهبری در نظام جمهوری اسلامی ایران را بیان کنند.
- به‌طور گروهی، نامه‌ای به نمایندگان شورای شهر یا روستای محل زندگی خود بنویسند و یکی از مسائل و مشکلات منطقه‌ی خود را مطرح نمایند و برای حل آن پیشنهادی ارائه کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، چند نسخه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، تصاویری از نهادهای مختلف حکومت مانند رهبری، قوای سه‌گانه، دعوت از یکی از اعضای شورای شهر یا روستای محل سکونت دانش‌آموزان به کلاس (در شهرهای بزرگ یکی از اعضای شورایی‌ها)

آماده کنید

همان‌طور که می‌دانید دانش‌آموزان در پایه‌های هفتم و هشتم با کار قوای مقننه، قضائیه و مجریه، آشنا شدند و پیش‌دانسته‌هایی در این زمینه دارند. به منظور مرور و جمع‌بندی این پیش‌دانسته‌ها، عبارت زیر را روی تابلو بنویسید:

«حکومت کشور ما، جمهوری اسلامی ایران است که به وسیله سه قوه مقننه، قضائیه و مجریه، زیر نظر مقام رهبری اداره می‌شود».

سپس از پیش‌دانسته‌ها سؤال کنید و از دانش‌آموزان بخواهید درباره کار و وظایف این سه قوه توضیح دهند تا مطالب مرور شود.

سپس از دانش‌آموزان سؤال کنید اگر این سه قوه در جامعه نبودند، چه وضعیتی پیش می‌آمد؟ آنها را به درس تاریخ و سلسله‌ها و حکومت‌هایی که تا به حال مطالعه کرده‌اند، ارجاع دهید و بپرسید به نظر شما چرا در جوامع، نهاد حکومت شکل گرفته است؟ آنگاه مطالب بیان شده را جمع‌بندی نمایید و در تکمیل آنها، نظریه‌هایی را که در باب پیدایش حکومت و ضرورت آن وجود دارد، توضیح دهید.

آموزش دهید

به انواع حکومت‌ها در طی زمان و در جهان امروز اشاره کنید. سپس از دانش‌آموزان بخواهید فهرست برخی از مهم‌ترین وظایف حکومت‌ها را در صفحه ۱۴۲ مطالعه نمایند و فعالیت (۱) این صفحه را با همفکری یکدیگر پاسخ دهند.

پاسخ فعالیت ۱

وضع قوانین و مقررات (قوه مقننه)، اجرای قوانین (قوه مجریه)، برقراری نظم و امنیت (قوای مجریه و قضائیه)، رسیدگی به اختلافات و شکایات (قوه قضائیه)، تعلیم و تربیت (قوه مجریه)، حفظ میراث فرهنگی، سیاست‌گذاری فرهنگی، عمران و آبادانی، ایجاد وسایل و امکانات لازم و... (قوه مجریه)، ایجاد هماهنگی بین فعالیت‌ها... (مقام رهبری در کشور ایران)، دفاع از کشور و حفظ تمامیت ارضی (زیر نظر مقام رهبری)، حمایت از گروه‌های خاص (قوای مجریه و مقننه).

■ در مرحله بعد با توجه به پیش‌دانسته‌های دانش‌آموزان درباره ویژگی‌های حکومت امام علی علیه السلام

در پایه هشتم و پرشش و پاسخ در این موضوع، دیدگاه اسلام را در باب حکومت توضیح دهید.

■ چند نسخه قانون اساسی را که به کلاس برده‌اید در بین دانش‌آموزان، توزیع کنید. شما می‌توانید فایل قانون اساسی را که در پایگاه اینترنتی گروه مطالعات اجتماعی دفتر تألیف کتاب‌های درسی بارگذاری شده است، دانلود کنید و از آن پرینت (نسخه چاپی) بگیرید و در کلاس توزیع کنید. دانش‌آموزان را به اصول اول، دوم و پنجاه و ششم ارجاع دهید تا نوع حکومت را در کشور مطالعه کنند. همان‌طور که از قانون اساسی کشور استنباط می‌شود مبنای الهی بودن حکومت، مبتنی بودن قوانین بر احکام الهی است و مبنای مردمی آن در حق تعیین سرنوشت و حق حاکمیت مردم نیز که در اصل ششم قانون اساسی مورد تأکید قرار گرفته است، منجر به اداره کشور متکی بر آرای مردم است. چارت قوای حاکم بر کشور را بر روی مقوا یا تابلو، مانند الگوی رسم شده در صفحه ۱۴۵ کتاب، ترسیم کنید و از دانش‌آموزان بخواهید مطابق با اصول پنجاه و پنجم و پنجاه و هفتم قانون اساسی، چارت مذکور را تفسیر نمایند.

از دانش‌آموزان بخواهید به اصول ۱۰۹ و ۱۱۰ مراجعه کنند و در آنها، شرایط و صفات رهبر جمهوری اسلامی و همچنین وظایف و اختیارات رهبر را مطالعه و بیان کنند و به فعالیت شماره ۴ صفحه ۱۴۷ پاسخ دهند. در پاسخ شماره ۴، بخش اول بر دو ویژگی اسلامیت و جمهوریت، تأکید کنید. ویژگی‌های رهبر را نیز با استفاده از متن کتاب و قانون اساسی توضیح دهید.

■ در مرحله بعد، لازم است بحث شوراهای اسلامی شهر و روستا را مطرح کنید. بهتر است از قبل، اطلاعاتی درباره شورای شهر و روستای محل زندگی خودتان فراهم کنید. شما می‌توانید از دانش‌آموزان بخواهید قبل از این جلسه، از طریق خانواده و اقوام در این زمینه پرس‌وجو کنند و پاسخ‌ها را در کلاس بیان کنند. برای مثال، پاسخ به این پرسش‌ها که نمایندگان شهر یا روستا در شورا چه کسانی هستند؟ آخرین انتخابات چه زمانی بوده است؟ انتخابات بعدی چه موقع خواهد بود؟

پس از ارائه پاسخ‌های دانش‌آموزان، نتیجه‌گیری کنید که با توجه به جمهوریت نظام و اتکا به آرای عمومی و مشارکت مردم در کشور، وجود نهادهایی چون مجلس خبرگان، مجلس شورای اسلامی و شوراهای شهر و روستا در قانون پیش‌بینی شده‌اند.

بهتر است در این بخش، نماینده یا یکی از دست‌اندرکاران شوراهای اسلامی شهر یا روستا را به کلاس دعوت کنید. قبل از آن، از دانش‌آموزان بخواهید با همفکری یکدیگر پرسش‌های خود را از فرد، روی یک کاغذ بنویسند و در زمان حضور او در کلاس مطرح کنند. از نماینده بخواهید در مورد نحوه انتخاب، شرایط و وظایف اعضای شورا، توضیح دهند. در این بخش می‌توانید برای درک بهتر مفهوم، به شورای دانش‌آموزی مدرسه نیز اشاره کنید.

به پایان ببرید

مهم‌ترین مطالب درس شامل نیاز به حکومت، وظایف عمده حکومت‌ها و ویژگی‌ها و ارکان حکومت جمهوری اسلامی، به‌ویژه رهبری و ولی فقیه و همچنین شوراهاى اسلامى شهر و روستا را در کلاس مرور و جمع‌بندی کنید.

به‌عنوان تکلیف خارج از کلاس، دانش‌آموزان را به دو گروه تقسیم کنید و از آنها بخواهید به طور داوطلبانه، یک گروه فعالیت شماره ۵ صفحه ۱۴۷ یعنی جمع‌آوری و نمایش گزیده سخنان مقام معظم رهبری را در باب وظایف کارگزاران حکومتی به صورت روزنامه دیواری به انجام رسانند و گروه دیگر فعالیت شماره ۲ به کار بندیم صفحه ۱۵۴ را یعنی نوشتن نامه به یک نماینده مجلس شورای اسلامی شهر یا روستا شامل طرح مسئله درباره مشکلات منطقه و پیشنهاد و راه‌حل را انجام دهند.

در جلسه بعد، حتماً فرصت ارائه این دو کار توسط دانش‌آموزان را در کلاس فراهم کنید. روزنامه دیواری را در راهرو و مدرسه نیز به نمایش بگذارید و نامه دانش‌آموزان به نماینده را پس از خواندن در کلاس، توسط مدرسه برای شورا ارسال نمایید.

محورهای عمده ارزشیابی

انجام فعالیت ۲ صفحه ۱۵۴ و فعالیت ۵ صفحه ۱۴۷ و ارائه آنها در کلاس، بیان مهم‌ترین وظایف حکومت‌ها، ارکان حکومت در ایران، وظایف و اختیارات رهبری، شرایط رهبر، دیدگاه اسلام در باب حکومت و انجام فعالیت‌ها، بحث و گفت‌وگو و مراجعه به قانون اساسی و پاسخ به پرسش‌ها از اهم محورهای ارزشیابی است که از طریق سیاهه‌های ارزیابی فعالیت‌ها و مشاهده رفتار و آزمون‌های عملکردی، شفاهی و کتبی، قابل سنجش است.

■ بهتر است در هنگام تدریس این درس، حتماً دانش‌آموزان را به مطالعه و استخراج اصول قانون اساسی در باب موضوعات مطرح شده، وادار کنید تا دانش‌آموزان بتوانند بررسی شواهد و مدارک را نیز بیاموزند، اما آنها را وادار به حفظ اصول قانون اساسی نکنید. مطالعه و فهم و استنباط این اصول، کافی است.

■ منشأ حاکمیت از دیدگاه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، دارای دو پایه الهی و مردمی است و به همین دلیل به آن، مردم‌سالاری دینی می‌گوییم. مردم‌سالاری دینی بر این مبنا استوار است که مردم در به جریان افتادن قدرت و توزیع آن، مشارکت دارند، اما کشور باید با اصول و قوانین اسلام اداره شود و زمامداران نیز باید در اجرای دستورات اسلام، مؤمن و متعهد باشند.

حقوق و تکالیف شهروندی

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند:

- مفهوم شهروند را توضیح دهند.
- با مراجعه به قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، برخی حقوق شهروندی را استخراج کنند و نام ببرند.
- حق برخورداری از عدالت قضایی، رفاه و تأمین اجتماعی، مشارکت سیاسی و حقوق فرهنگی را با ذکر مثال و مصداق، توضیح دهند.
- مهم‌ترین تکالیف و تعهدات شهروندی را نام ببرند و توضیح دهند.
- برخی حقوق شهروندی که در قانون اساسی جمهوری اسلامی به رسمیت شناخته شده را با حقوق مردم و شهروندان در دوره قاجاریه مقایسه کنند.
- حقوق و تکالیف شهروندی را در ارتباط و نسبت با یکدیگر، در جدولی مرتب کنند و رابطه متقابل آنها را تجزیه و تحلیل کنند.
- یکی از حقوق شهروندی و تکالیف مترتب بر آن را انتخاب نمایند و در قالب یک سبک هنری (برای مثال پوستر، چارت، نقاشی، داستان و...) نمایش دهند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، کار برگه شماره (۱۶)، تصاویری که حقوق و تکالیف شهروندی را نشان می‌دهد (چند نمونه برگه‌های پرداخت عوارض و مالیات)

پیشنادهایی برای شروع و پیشبرد درس‌ها

آماده کنید

همان‌طور که می‌دانید دانش‌آموزان در پایه هفتم از طریق دو درس «من حق دارم» و «من مسئول هستم»، با برخی حقوق و تکالیف خود آشنا شده‌اند، لذا در این زمینه پیش‌دانسته‌هایی دارند. از دانش‌آموزان بخواهید با یادآوری آن درس، برخی حقوق را در خانه، مدرسه، محیط زندگی و همچنین تکالیفی که نسبت به خود، دیگران، محیط زندگی و خداوند تبارک و تعالی دارند، بیان کنند. از دانش‌آموزان بخواهید به طور گروهی «حقوق و تکالیف» خود در مدرسه را به عنوان یک دانش‌آموز فهرست کنند و در کلاس بخوانند.

نتیجه‌گیری کنید همان‌طور که در مدرسه به عنوان یک جامعه کوچک، هر یک از ما حقوق و تکالیفی داریم، به عنوان یک ایرانی و به دلیل متعلق بودن به کشور ایران نیز حقوق و تکالیفی داریم و این موضوع درس امروز است.

آموزش دهید

تعدادی قانون اساسی را همانند جلسه قبل در بین گروه‌های دانش‌آموزان توزیع کنید.

واژه «شهروند» را بر روی تابلو بنویسید و معنا و مفهوم آن را توضیح دهید.

(شایان ذکر است واژه شهروند و حقوق شهروندی یک مفهوم متکثر و چندوجهی است و بار معنایی و تعریف گسترده‌ای دارد که از دیدگاه صاحب‌نظران مختلف، به اشکال مختلف تبیین و تشریح شده‌اند و ما در این بخش با توجه به سطح مخاطبان، به شهروند به عنوان اتباع یک کشور و رابطه متقابل مردم و حکومت مبتنی بر قوانین آن کشور، تأکید می‌کنیم).

توضیح دهید که شهروند فقط به ساکن شهر گفته نمی‌شود. شهروندی موقعیتی ناظر بر رابطه عضویت یک فرد در جامعه و بر یک فرد فعال و واجد شرایط برای مشارکت به اشکال گوناگون در اداره جامعه ناظر است.

فعالیت ۱

بخش‌های الف و ب را در کلاس اجرا کنید.

به این منظور لازم است ابتدا عناوین حقوق شهروندی را که در صفحات ۱۴۸ تا ۱۵۰ کتاب مطرح گردیده است، روی تابلو بنویسید. سپس از دانش‌آموزان بخواهید اصل مربوطه را ابتدا با توجه به قانون اساسی و در صورتی که قانون اساسی در دسترس نبود از طریق مراجعه به گزیده آن در صفحه ۱۵۳ (و یا تطابق با هر دو) مطالعه کنند.

برای مثال :

- حق برخورداری از عدالت قانونی : اصل ۲۰؛
- حق برخورداری از عدالت قضایی : اصول ۳۲، ۳۴، ۳۵ و ۳۸؛
- حق برخورداری از رفاه و تأمین اجتماعی : اصول ۲۸، ۲۹ و ۳۱؛
- حق مشارکت سیاسی : اصول ۶ و ۷؛
- حقوق فرهنگی : اصول ۱۰ و ۱۵.

با استخراج و مطالعه و خواندن هر اصل، از طریق گفت‌وگو، درک و فهم آن اصل را برای دانش‌آموزان میسر سازید. در این زمینه می‌توانید تصاویر مشابه تصاویر کتاب را نیز نمایش دهید.

نکته مهم اینجا است که دانش‌آموزان ضمن آشنایی با مهم‌ترین حقوق شهروندی از این طریق، هم مراجعه به منبع (یعنی قانون اساسی) و استخراج موضوع از آن منبع را می‌آموزند و هم با مهم‌ترین قانون کشور، آشنا می‌شوند.

اصل ۲۰— همهٔ افراد ملت اعم از زن و مرد، یکسان در حمایت قانون قرار دارند و از همهٔ حقوق انسانی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با رعایت موازین اسلام برخوردارند.

اصل ۷— طبق دستور قرآن کریم «و امرهم شوری بینهم» و «وشاورهم فی الامر»، شوراها، مجلس شورای اسلامی، شوراهای استان، شهر، محل، بخش، روستا و نظایر اینها از ارکان تصمیم‌گیری و ادارهٔ امور کشورند. موارد طرز تشکیل و حدود و اختیارات و وظایف شوراها را این قانون و قوانین ناشی از آن، معین می‌کند.

البته در هریک از موارد گفته شده، اصول مرتبط دیگری غیر از آنچه در صفحهٔ ۱۵۳ کتاب درج گردیده است، در قانون اساسی وجود دارد. برای مثال، علنی بودن محاکمات (اصل ۱۶۵)، حق داشتن وکیل (اصل ۳۵)، حق انتخاب شغل (اصول ۲۷ و ۴۳)، حق مالکیت (اصل ۴۷)، تأمین اجتماعی (اصول ۲۱ و ۲۹) و... .

■ در مرحلهٔ بعد، همان‌طور که دانش‌آموزان در قبال حقوق خود در مدرسه، تکالیف خود را نیز در جدول مربوطه فهرست کرده بودند، دانش‌آموزان را به این مطلب سوق دهید که در قبال حقوق شهروندی که از آن صحبت شد، شهروندان نیز تکالیفی به عهده دارند.

این‌بار نیز عناوین تکالیف شهروندی را بر روی تابلو بنویسید. سپس در مورد هریک، از طریق پرسش و پاسخ و گفت‌وگو از دانش‌آموزان بخواهید با ذکر مصادیق و مثال‌ها، لزوم رعایت این تکالیف را بیان نمایند. در این بخش نیز می‌توانید تصاویری با هر تکلیف، نمایش دهید. در بخش مالیات و عوارض می‌توانید برای مثال، برگهٔ پرداخت مبلغ عبور از یزرگراه یا برگهٔ عوارض نوسازی شهرداری که همه‌ساله بابت منزل مسکونی به شهرداری پرداخت می‌شود و همچنین برگهٔ نشان‌دهندهٔ کسر مالیات در یک فیش حقوقی

یا پرداخت مالیات بابت مغازه و امثالهم را سر کلاس ببرید و به دانش‌آموزان نشان دهید.

به پایان ببرید

با مرور و جمع‌بندی و فهرست نمودن مهم‌ترین حقوق و تکالیف شهروندی، از دانش‌آموزان بخواهید کاربرگه شماره ۱۶ را در کلاس کامل کنند. انجام این کاربرگه موجب تعمیق آموخته‌های آنها در این زمینه می‌شود.

کاربرگه شماره ۱۶

(شهر و ندان/ ملت)	(حکومت/ دولت)
<ul style="list-style-type: none"> ■ وظیفه دارند مالیات بپردازند. ■ با انجام خدمت سربازی و با عضویت در نهادهایی چون بسیج، آمادگی خود را برای دفاع از کشور تقویت کنند. ■ حق دارند در امور سیاسی کشور و انتخاب مسئولان توانمند و شایسته، مشارکت کنند. ■ به قوانین احترام بگذارند و در رعایت آنها تلاش کنند. ■ از تأمین اجتماعی برخوردار شوند.	<ul style="list-style-type: none"> ■ آموزش و پرورش رایگان را برای همه فراهم سازد. ■ امنیت را برقرار کند و از سرزمین‌ها و مرزهای کشور دفاع کند. ■ بر عملکرد مسئولان کشور نظارت دقیق داشته باشد تا کار خود را به درستی انجام دهند و شرایط را برای مشارکت مردم در به دست گرفتن مسئولیت‌ها و انتخاب افراد واجد صلاحیت، فراهم کند. ■ قوانین مناسب و عادلانه‌ای تدوین و تصویب کند. ■ بیمه‌های درمانی و اجتماعی و بازنشستگی را برای همه افراد جامعه به وجود بیاورد.

به عنوان تکلیف خارج از کلاس از دانش‌آموزان بخواهید به طور گروهی و داوطلبانه فعالیت شماره ۲ صفحه ۱۵۲ کتاب و یا فعالیت شماره ۱ به کار ببندید صفحه ۱۵۴ را انجام دهند. در جلسه آینده، فرصتی برای ارائه مطالب به دانش‌آموزان بدهید. ارائه فعالیت شماره ۲ بیشتر ناظر به اظهار نظر، مقایسه و جلب مشارکت بچه‌های کلاس در گفت‌وگو خواهد بود. ارائه فعالیت ۲ به صورت پوستر است که طراحان آن باید فرایند کار و پیام پوستری را که طراحی کرده‌اند، برای کلاس تشریح نمایند. پوسترها را در راهروی مدرسه نصب کنید و در معرض نمایش عموم دانش‌آموزان قرار دهید.

محورهای عمده ارزشیابی

بیان مفهوم شهروند، استخراج برخی حقوق شهروندی از قانون اساسی جمهوری اسلامی و توضیح آنها، بیان تکالیف شهروندی با ذکر مثال و مصداق و تجزیه و تحلیل رابطه متقابل حقوق و تکالیف شهروندی و نمایش حداقل یک حق و تکلیف شهروندی و رابطه آنها در قالب یک اثر هنری، از محورهای عمده ارزشیابی این درس است که عمدتاً از طریق ارزشیابی مستمر و تهیه سیاهه ارزشیابی فعالیت‌های کلاسی و مشاهده رفتار و آزمون‌های عملکردی و شفاهی و کتبی قابل سنجش است.

■ یکی از تکالیفی که شهروندان لازم است بر آن متعهد باشند، پرداختن مالیات است. متأسفانه در کشور ما این فرهنگ به دلایل گوناگون، ضعیف است. ضرورت پرداختن مالیات را به‌عنوان یکی از منابع درآمد دولت‌ها برای اداره امور کشور، تبیین نمایید و در خلال این درس بر آن تأکید کنید.

■ شهروند

واژه شهروند از شهر (City) ریشه می‌گیرد و «City» نیز تقریباً معادل واژه Police در زبان و فرهنگ یونانی بوده است. لذا شهر، تنها مجتمعی از ساکنان یک منطقه معین یا شهر نیست و مفهوم واحد سیاسی مستقلی از آن‌افاده می‌شود. به همین دلیل است که شهروند، فقط به ساکن شهر گفته نمی‌شود، بلکه معنایی فراتر از آن دارد و سازماندهی و تنظیم قواعد زندگی در شهر و قانون حاکم بر آن را نیز شامل می‌شده است. واژه شهروندی (Citizenship) در قرن هفدهم، وارد ادبیات حقوقی و سیاسی شد. مبارزه اجتماعی مردم اروپا به‌ویژه شهرنشینان، علیه قوانین و سنت‌های نظام فئودالیسم و زمین‌داری و توجه به کسب حقوق و رفع تبعیض، موجب تولد این اصطلاح گردیده است.

در ایران تا قبل از مشروطیت به جای این واژه، از کلمه «رعیت» استفاده می‌شد و در سلسله‌مراتب نظام اجتماعی، مردم به عنوان رعیت پادشاه و تابع و فرمان‌بردار او تلقی می‌شدند. در فرهنگ فارسی امروز، این تعریف ارائه شده است: «کسی که اهل یک شهر یا کشور باشد و از حقوق متعلق به آن برخوردار باشد». برخی معتقدند مفهوم شهروندی به معنای مدرن آن، ریشه در انقلاب کبیر فرانسه دارد.

شهروند مرکب از دو کلمه «شهر» به معنای جامعه انسانی و «وند» به معنای عضو وابسته به این جامعه است. مفهوم شهروند از لحاظ دیرینگی به یونان باستان، نسبت داده می‌شود و این مفهوم به کسانی که در دولت‌شهر یا «پلیس» ساکن‌اند و دارای حقوق سیاسی هستند، اطلاق می‌شود. هرچند صرف ساکن بودن، کافی نیست و برای بهره‌مندی از این امتیاز، فرد باید فضایی را کسب کرده باشد.

حقوق شهروندی، حقوقی است که به وسیله قانون برای همه مردم مشروع شناخته شده است و این حقوق عبارت است از مجموعه‌ای از حقوق و امتیازاتی که در نظام حقوقی یک کشور به شهروندان آن با لحاظ کردن دو اصل کرامت انسانی و منع تبعیض، در جهت فراهم‌سازی زمینه رشد شخصیت فردی و اجتماعی آنها، تعلق می‌گیرد.

برخی معتقدند حقوق شهروندی شامل دو بخش است: حقوق خصوصی (حقوقی که تک‌تک شهروندان نسبت به یکدیگر دارند) و حقوق عمومی (حقوقی که باید توسط دولت و حکومت نسبت به افراد رعایت گردد).

از نظر برخی، محور تمرکز حقوق شهروندی تبعیت از حکومت است و شهروند به کسی اطلاق می‌شود که تحت‌الحمايه حکومتی باشد. واژه شهروند به معنای امروزی، معمولاً با واژه دولت مطرح شده است و ظهور آن مصادف با پیدایش دولت‌های ملی است.

یک شهروند، یک عضو رسمی یک جامعه است و از این دیدگاه، حقوق و مسئولیت‌هایی برای این عضو به وجود می‌آورد که در قانون آن جامعه، پیش‌بینی و تدوین شده است. مصادیق حقوق مدنی، حقوق سیاسی و حقوق اجتماعی، گستره وسیعی از حوزه‌های مختلف زندگی فردی و اجتماعی شهروندان را دربرمی‌گیرد.

در منابع مختلف، تقسیم‌بندی‌های مختلفی از حقوق شهروندی ارائه شده است.

معرفی منابع برای مطالعه بیشتر معلمان

- ۱ ولایت فقیه: حکومت اسلامی، سیدروح‌الله خمینی (ره)، ناشر مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، (قابل دریافت فایل الکترونیکی) ۱۳۷۴.
- ۲ ولایت فقیه (ولایت فقهت و عدالت)، آیت‌الله جوادی آملی، ناشر مرکز نشر اسراء، قم (قابل دریافت فایل الکترونیکی) ۱۳۸۸.
- ۳ نگاهی گذرا به نظریه ولایت فقیه، آیت‌الله محمدتقی مصباح‌یزدی، تدوین و نگارش محمدمهدی نادری قمی، ناشر مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (قدس سره)، ۱۳۹۱.
- ۴ منشور حقوق شهروندی، سیدروح‌الله خمینی (ره)، ناشر معاونت حقوقی ریاست جمهوری، آذر ۱۳۹۲.
- ۵ تربیت شهروندی، مهین برخوردار و عبدالرسول جمشیدیان، انتشارات جهاد دانشگاهی اصفهان، ۱۳۸۷.
- ۶ مبانی حقوق شهروندی در نهج‌البلاغه، احمد اسلامی و محسن نیازی، نشر سخنوران، ۱۳۸۹.

شبکه مفهومی فصل دوازدهم

بهره‌وری

مفاهیم کلیدی	حوزه‌های موضوعی
معنا و مفهوم بهره‌وری، مصادیق بهره‌وری در زندگی فردی و خانوادگی، بهره‌وری در تولید و توزیع و مصرف، کارآفرینی و بهره‌وری	منابع و فعالیت‌های اقتصادی
مسئولیت مادر بالا بردن بهره‌وری و اقتصاد مقاومتی	نظام اجتماعی
معرفی سازمان ملی بهره‌وری، سازمان ملی استاندارد، نقش استاندارد در بهره‌وری	
آموزه‌های دینی-فرهنگی درباره بهره‌وری، فرهنگ بهره‌وری	میراث فرهنگی
مفهوم بهره‌وری سبز و حفاظت از محیط زیست	فضا و مکان
احساس مسئولیت درباره مصرف بهینه منابع و بالا بردن کارایی و برهیز از اتلاف منابع و سرمایه‌ها	ارزش‌ها و اخلاق
	بررسی و کاوش، برقراری ارتباط، خلاقیت، مشارکت و واکنش شخصی و اظهار نظر
	مهارت‌های کاوشگری

بهره‌وری چیست؟

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند :

- مصادیقی از بهره‌وری در زندگی فردی و اجتماعی و همچنین در خانه، مدرسه و محله، بیان کنند.
- مفهوم بهره‌وری را تعریف کنند و توضیح دهند.
- عوامل مؤثر در بهره‌وری را از متون دینی اسلامی استخراج و بیان کنند.
- چند نمونه از هنجارهایی که از بهره‌وری جلوگیری می‌کند را مثال بزنند و تحلیل کنند.
- در موقعیت‌های فرضی ارائه شده، برای بالا رفتن بهره‌وری در یک موضوع، پیشنهادهای بدهند.
- مهم‌ترین راهکارهای افزایش بهره‌وری در زندگی فردی و خانوادگی را فهرست نمایند و تشریح کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، کاربرگ شماره ۱۷، تصاویر یا فیلم‌های کوتاه از بهره‌وری و عدم بهره‌وری در محیط زندگی خانه، مدرسه، محله و...، زندگی‌نامه و شرح حال چند کارآفرین.

پیشنادهایی برای شروع و پیشبرد درس‌ها

آماده کنید

شروع درس در کتاب یعنی مثال و موقعیت‌هایی که ارائه شده است، برای ایجاد انگیزه و جلب توجه دانش‌آموز بسیار مناسب است. شما ممکن است موقعیت‌های دیگری را به این موقعیت‌ها، اضافه کنید. در صفحات ۱۵۶ و ۱۵۷ کتاب، موقعیت‌ها ناظر به جلوگیری از به هدر رفتن انرژی، چیدمان مناسب وسایل، استفاده بهینه از سوخت، استفاده بهینه از آب و جلوگیری از اتلاف آن، استفاده صحیح از نان، استفاده از وسایل نقلیه عمومی به جای شخصی و کمک به کاهش آلودگی هوا و زمان آموشد است. شما می‌توانید موقعیت‌های مشابه و حتی موقعیت‌هایی در مدرسه یا منطقه زندگی دانش‌آموز را به آنها اضافه کنید و در کلاس مطرح نمایید.

در صورتی که بتوانید تصاویر یا کلیپ‌های کوتاهی از عدم بهره‌وری یعنی انجام دادن کارها با بهره‌وری کم و اتلاف منابع و بالا بردن بهره‌وری بیابید و در کلاس به نمایش بگذارید، دانش‌آموزان را برمی‌انگیزاند و آنها را به خوبی درگیر موضوع می‌کند.

اجازه دهید دانش‌آموزان هر موقعیت، تصویر یا کلیپ را با دقت مطالعه و بررسی نمایند و درباره آن، فکر کنند.

فعالیت ۱

فعالیت شماره ۱ صفحه ۱۵۸ را اجرا کنید.

دانش‌آموزان از طریق این فعالیت و با تفکر باید بتوانند مثال‌هایی مشابه در زندگی فردی و خانوادگی بیابند و در کلاس مطرح کنند. همچنین باید به طور گروهی درباره یکی از کارها یا فعالیت‌های مدرسه پیشنهاد بدهند که موجب افزایش بازدهی کار یا استفاده صحیح از امکانات شود. به دانش‌آموزان فرصت دهید طرح و پیشنهاد خود را توضیح دهند. در مرحله بعد، پیشنهادها را مکتوب نمایید و به دست مسئولان مدرسه برسانید و دانش‌آموزان را تشویق کنید.

«به منظور صرفه‌جویی در وقت کلاس، شما می‌توانید در جلسه قبل، از دانش‌آموزان بخواهید موقعیت‌های صفحات ۱۵۶ و ۱۵۷ را در منزل مطالعه کنند و فعالیت (۱) را انجام دهند و سپس نظرات و پیشنهادات خود را در کلاس مطرح نمایند.»

آموزش دهید

پس از اجرای مرحله پیشین، مطالب مطرح شده توسط دانش‌آموزان را جمع‌بندی نمایید و تعریف بهره‌وری را روی تابلو بنویسید و دو رکن «کارایی» و «اثربخشی» را توضیح دهید. دانش‌آموزان را به مسئله فرهنگ و لایه‌های آن به‌ویژه هنجارها و ارزش‌ها که در درس‌های قبل آموخته‌اند، ارجاع دهید و بپرسید فرهنگ چه نقشی در بهره‌وری دارد؟ سپس با آوردن مثال‌ها و مصادیقی از محیط زندگی پیرامون و حتی موقعیت‌هایی که در بخش قبل مطرح نمودید (مانند احترام به نان به عنوان برکت خدا)، نقش فرهنگ را در این موضوع به بحث بگذارید.

■ فعالیت‌های ۲ و ۳ را در کلاس از طریق بحث و گفت‌وگو انجام دهید.

فعالیت ۲

پاسخ‌ها متفاوت است.

فعالیت ۳

الف) اهمیت دادن به کار و تلاش، مشورت، اسراف نکردن، رعایت نظم، درک اهمیت زمان (فرصت‌ها را به هدر ندادن).

فعالیت ۴

گفت‌وگو در کلاس پیرامون هریک از موقعیت‌ها

برای مثال مهمانی‌ها، مجالس و جشن‌های مفصل و پرهزینه موجب اسراف مواد غذایی می‌شود. همچنین ممکن است در این مجالس، مواد و لوازمی تجملی خریداری شود که بدون آنها هم مهمان‌ها بتوانند اوقات خوبی را در کنار هم، سپری کنند. هم پول بابت مصرف بیش از حد پرداخت می‌شود و هم موجب اتلاف منابع می‌شود.

فعالیت ۶

در کلاس انجام می‌شود.

از دانش‌آموزان بخواهید شرح حال یک کارآفرین در صفحه ۱۶۰ را مطالعه کنند. برای صرفه‌جویی در زمان کلاس، مطالعه متن را در منزل انجام دهند و سپس در کلاس درباره دو پرسش الف و ب،

گفت‌وگو کنند. نکاتی که در متن می‌تواند قابل توجه باشد، عبارت است از: خم نشدن در مقابل مشکلاتی چون از دست دادن پدر و فقر، پشتکار، کار کردن و درس خواندن، مشورت و توجه به نصایح افراد باتجربه، همفکری، استقبال از طرح‌های نو، در بند موفقیت‌های کوچک نماندن و ادامه دادن برای رشد بیشتر و . . . . در این بخش، به‌ویژه دانش‌آموزان را متوجه فرهنگ و باور غلطی که در جامعه رواج پیدا کرده است، نمایید. این طرز فکر که افراد بخواهند بدون کار کردن یا بیمودن مراحل سریع، به ثروت یا موفقیت‌های بزرگ دست یابند را نقد کنید.

* «شما در این بخش می‌توانید از کتاب‌ها یا پایگاه‌های اینترنتی استفاده نمایید و شرح حال تعدادی از کارآفرینان را کی‌بگیرید یا جهت مطالعه به دانش‌آموزان معرفی کنید».

در مرحله بعد، مهم‌ترین راهکارهای افزایش بهره‌وری را روی تابلو بنویسید. از دانش‌آموزان بخواهید این راهکارها را با خط خوش بر روی مقوا بنویسند و اگر می‌توانند موارد دیگری هم به آن اضافه کنند. سپس مقوا را روی دیوار کلاس نصب کنید که تا مدتی در معرض مشاهده دانش‌آموزان قرار بگیرد.

■ انجام دادن کارها از روی آگاهی
■ تنظیم جدول بودجه اقتصادی

■ استفاده مناسب از وقت و زمان
■ نظم و ترتیب و انضباط در کارها
■ اصلاح عادت‌های غلط مصرفی

مصادیق و مثال‌های هریک از موارد فوق را از طریق گفت‌وگو با دانش‌آموزان در کلاس مطرح نمایید. از دانش‌آموزان بخواهید تجربیات خود را در مورد رعایت هر یک از موارد بالا، در کلاس بیان کنند.

فعالیت ۷ و ۸

فعالیت‌های ۷ و ۸ را اجرا کنید.

پاسخ این فعالیت‌ها متفاوت است و دانش‌آموزان از طریق بحث و گفت‌وگو درباره نظم و همچنین بودجه ماهانه خانواده اظهار نظر می‌کنند.

به پایان ببرید

با مرور و جمع‌بندی مفاهیم اصلی درس و تعریف بهره‌وری و مهم‌ترین راهکارهای بهره‌وری در زندگی فردی و خانوادگی، درس را به پایان ببرید. به عنوان تکلیف پایانی و منزل، سه فعالیت (فعالیت شماره ۵ صفحه ۱۵۹، فعالیت شماره ۹ کاربرگه ۱۷ و فعالیت شماره ۱۰) را به دانش‌آموزان سفارش دهید. دانش‌آموزان باید درباره هر سه فعالیت، فکر کنند و با خلاقیت راهکارها و پیشنهادهای برای موضوع ارائه دهند.

در جلسه بعد، فرصتی را برای ارائه طرح‌ها و پیشنهادات دانش‌آموزان فراهم کنید. برای مثال، دانش‌آموزان در فعالیت ۵، باید فکر کنند و حتی با پرس‌وجو از خانواده و آشنایان، راهکارهایی را برای برپایی یک جشن عروسی ساده با حداقل هزینه، پیشنهاد کنند و یا در کاربرگه شماره ۱۷ در هر موقعیت، پیشنهادی برای بالا رفتن بهره‌وری بدهند. به نظر می‌رسد خواندن نکات جالبی که دانش‌آموزان در این فعالیت‌ها به آن دست می‌یابند، فضای شاد و مفرحی در کلاس ایجاد می‌کند.

محورهای عمده ارزشیابی

متناسب با انتظارات یادگیری، تعریف مفهوم بهره‌وری و ارائه مثال‌ها و مصادیقی از بهره‌وری یا عدم بهره‌وری در زندگی فردی و اجتماعی و دادن پیشنهادهای راهکارهایی برای افزایش بهره‌وری در موقعیت‌های فرضی و واقعی، از مهم‌ترین محورهای ارزشیابی این درس است که از طریق چک‌لیست (سیاهه) ارزشیابی فعالیت‌های کلاسی، بحث و گفت‌وگو و کاربرگه، تحقیق و ارائه مطلب به صورت مستمر و همچنین آزمون‌های کتبی و عملکردی، قابل سنجش است.

ملاحظات تدریس / دانستنی‌های معلم

■ موضوع عدم بهره‌وری یکی از مشکلات عمده کشور ما در همه سطوح و بخش‌ها می‌باشد. بنابراین انتظار می‌رود معلمان محترم در انتقال مفاهیم و فرهنگ توجه به مقوله بهره‌وری را با تأکید و جدیت دنبال کنند و در این زمینه بیشتر به دنبال اثرگذاری بر نگرش و باور دانش‌آموزان و مهارت‌های آنها در تفکر و عمل باشند تا از خلال یادگیری این دو درس، تعمق و توجه ویژه به مقوله بهره‌وری در زندگی فردی و اجتماعی در دانش‌آموزان پایه‌ریزی شود.

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند :
- انواع فعالیت‌های اقتصادی و لزوم چرخه تولید، توزیع و مصرف را در جامعه، توضیح دهند.
  - روی چارت، نهاده‌ها، ستانده‌ها و فرایند تولید یا توزیع را نمایش دهند.
  - فرایند تولید، توزیع و مصرف یک محصول را در نظر گرفته و برای هر مرحله پیشنهاداتی به منظور افزایش بهره‌وری ارائه کنند.
  - مفهوم بهره‌وری سبز را با ذکر مثال‌ها و مصادیقی، تحلیل کنند.
  - مهم‌ترین محورهای اقتصاد مقاومتی را بیان کنند.
  - از طریق حل مسئله، برای کاهش هزینه‌ها (بدون لطمه وارد کردن به کمیت یا کیفیت) یک بنگاه تولیدی یا خدماتی پیشنهاداتی ارائه کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، کاربرگه شماره ۱۸، تصاویری از فعالیت‌های کشاورزی، صنعتی و خدماتی، چارت یا اینفوگرافی که در آن نهاده‌ها، ستانده‌ها و فرایند تولید و توزیع نمایش داده شده باشد، کلیپ‌ها یا فیلم‌های کوتاهی از رعایت نکات بهره‌وری سبز (تولید و توزیع در عین توجه به حفظ محیط زیست)

آماده کنید

دانش‌آموزان در درس قبل با مفهوم بهره‌وری به طور کامل آشنا شده‌اند. همچنین در پایه هفتم درباره انواع فعالیت‌های اقتصادی و بخش‌های کشاورزی، صنعت و خدمات و عوامل مورد نیاز در تولید مطالبی آموخته‌اند. تصاویر یا فیلم‌های کوتاهی از فرایندهای تولید و توزیع (در بخش‌های کشاورزی، صنعت و خدمات) نمایش دهید و بپرسید: آیا ممکن است جامعه‌ای بدون تولید بتواند به بقای خود ادامه دهد؟ چرا جامعه به فعالیت اقتصادی، نیاز دارد؟ چرا پس از مرحله تولید، مرحله توزیع ضرورت می‌یابد؟ آیا همه افراد جامعه به تولید و توزیع کالا و خدمات می‌پردازند؟ کدام گروه‌ها؟ آیا همه افراد جامعه به مصرف کالاها و خدمات می‌پردازند؟ آیا در همه جوامع، چرخه‌های تولید، توزیع و مصرف وجود دارد؟ آیا در طی تاریخ نیز همه جوامع ناگزیر از فعالیت اقتصادی و چرخه‌های تولید، توزیع و مصرف بوده‌اند؟

با طرح پرسش و نمایش فیلم بر «ضرورت فعالیت اقتصادی و اینکه هیچ جامعه‌ای از آن گریزی ندارد» تأکید کنید. سپس عنوان کنید که موضوع درس امروز، افزایش بهره‌وری در فعالیت‌های اقتصادی است.

آموزش دهید

جارت یا اینفوگراف صفحه ۱۶۳ را روی یک مقوا ترسیم نمایید و یا از طریق ویدئو پروژکتور نمایش دهید و از دانش‌آموزان بخواهید نهاده‌ها، ستانده‌ها و فرایند را معین کنند و توضیح دهند. سپس موضوع بهره‌وری در اقتصاد (نسبت ستانده‌ها به داده‌ها) را تبیین نمایید. از مثال‌های کتاب و مشابه آنها برای فهماندن بهتر موضوع استفاده کنید.

فعالیت ۲

فعالیت شماره ۲ صفحه ۱۶۴ را اجرا کنید.

پاسخ فعالیت ۲

خیر، زیرا بهره‌وری نسبت ستانده‌ها به داده‌ها است و در این حالت افزایش در هر دو مورد، تغییری در نسبت به وجود نیامده و بنابراین، بهره‌وری اتفاق نیفتاده است.

دانش‌آموزان را گروه‌بندی نمایید و فعالیت ۱ و ۳ صفحه ۱۶۴ را اجرا کنید.

اجازه دهید هر گروه راه‌هایی را که برای بالا بردن بهره‌وری در هر مرحله وجود دارد، پیشنهاد دهند. برای مثال:

در مرحله کشت گندم: استفاده از بذر خوب، مشاوره جهت انتخاب زمین، غنی‌سازی خاک و ...

برداشت گندم: استفاده از ضایعات، برداشت با وسایلی که حداقل ضایعات و دورریز را داشته باشد.

تولید آرد: بالا بردن استانداردهای نگهداری آرد که از خراب و فاسد شدن و کپک زدن آن جلوگیری کند.

پختن نان: به کارگیری روش‌های علمی و مفید در فرایند تولید خمیر، پخت آسان‌تر و سریع‌تر با استفاده از روش‌های دستی و مکانیکی، به حداقل رساندن تولید نان با سوختگی یا خمیر مصرف نان: خرید نان به اندازه مصرف، نگهداری نان به طور مناسب در فریزر، عدم استفاده از یخچال و فضای مرطوب که باعث زودتر خراب شدن نان می‌شود و ...

فعالیت ۳

پاسخ‌ها متفاوت است. معمولاً فروشگاه‌های زنجیره‌ای یا بزرگ در هر منطقه، بهره‌وری در توزیع را بالا می‌برند، زیرا مصرف‌کنندگان با مراجعه به یک فروشگاه، بخش بزرگی از احتیاجات خود را می‌توانند خریداری نمایند.

■ در مرحله بعد، مفهوم بهره‌وری سبز را آموزش دهید.

توجه کنید دانش‌آموزان با دو مفهوم «حفاظت از محیط زیست» و «بهره‌وری» آشنا هستند. ترکیب این دو مفهوم «بهره‌وری سبز» است.

بهتر است در این مرحله، کلیپ‌های کوتاهی از روش‌هایی که موجب بالا رفتن راندمان تولید می‌شود، اما به محیط زیست، آسیب می‌رساند و یا برعکس روش‌هایی که ضمن بالا بردن بهره‌وری، جنبه‌های حفاظت زیست را هم در نظر می‌گیرد نمایش داده شود.

برای مثال، سمپاشی با استفاده از آفت‌کش‌ها در یک مزرعه کشاورزی، تولید محصول را بالا می‌برد، اما به زنجیره غذایی موجودات زنده آسیب می‌رساند و موجب تکثیر یک نوع آفت دیگر و ضرر و زیان می‌شود و یا کارخانه‌ای که با به کارگیری نیروی انسانی بیشتر و ابزار و وسایل، تولیدات خود را افزایش داده اما به همان میزان فاضلاب‌های برون‌ریز کارخانه و آلودگی محیط زیست و زباله‌های صنعتی را هم افزایش داده است، بدون آنکه طرحی برای پیشگیری یا کنترل این موضوع داشته باشد. همچنین کارخانه‌ای که برای توزیع کالا و جلب مشتری از چندین بسته‌بندی غیرضروری استفاده می‌کند که موجب اتلاف بیشتر منابع،

مانند کاغذ و نایلون و غیره و تولید زباله بیشتر می‌شود، بدون آنکه از طریق ابتکار و خلاقیت، نوع بسته‌بندی سازگارتر با محیط زیست را انتخاب کند.

اینفوگراف صفحه ۱۶۵ را توضیح دهید. همان‌طور که ملاحظه می‌شود بهره‌وری سبز در همه مراحل داده‌ها، فرایندها و ستانده‌ها، قابل توجه و پیگیری است.

به پایان ببرید

ضمن مرور اهم مطالب مربوط به بهره‌وری و بهره‌وری در اقتصاد، از دانش‌آموزان بخواهید بریده‌جراید در صفحه ۱۶۵ را مطالعه کنند. بهتر است خودتان در روزنامه‌ها، جست‌وجو کنید و روزنامه‌هایی با اخبار مشابه را به کلاس ببرید و به دانش‌آموزان نشان دهید.

فعالیت ۴

فعالیت ۴ را در کلاس انجام دهید. این فعالیت، ضمن ایجاد یک چالش، یک هدف تربیتی را نیز دنبال می‌کند که ما در هر جا و هر مکان، صرف‌نظر از اینکه در مالکیت یا منافع آن مکان سهم داشته باشیم و حتی هزینه استفاده را نیز پرداخت کرده باشیم، به منظور حفاظت از محیط زیست و منابعی که متعلق به همه مردم و نسل‌های آینده است، باید این حفاظت را ارج بنهیم و در جهت آن تلاش کنیم. سپس مفهوم «اقتصاد مقاومتی» را با تأکید بر سه مقوله قابل فهم برای دانش‌آموزان (کمترین اتلاف هزینه، حداکثر استفاده از منابع و امکانات، حمایت از تولید ملی و ایستادن روی پای خود) توضیح دهید.

■ به منظور معرفی سازمان ملی بهره‌وری ایران، از پایگاه اینترنتی این سازمان به نشانی www.nipo.gov.ir استفاده کنید. در بخش جوایز بهره‌وری این پایگاه، گاه فعالیت‌هایی برای دانش‌آموزان در نظر گرفته می‌شود. سازمان ملی بهره‌وری ایران، زیرمجموعه سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور است و مسئول برنامه‌ریزی، سیاست‌گذاری، راهبری، پایش و ارزیابی بهره‌وری همه فعالان اقتصادی و تدوین شاخص‌های استاندارد بهره‌وری سبز و ارتقای بهره‌وری در همه بخش‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، دولتی و غیردولتی در چارچوب اسناد بالادستی محسوب می‌شود.

فعالیت ۵ و ۶

به عنوان تکلیف پایانی و خارج از کلاس، فعالیت ۵ یعنی کاربرگه شماره ۱۸ و فعالیت ۶ صفحه ۱۶۶ را برای دانش‌آموزان در نظر بگیرید و در جلسه آینده، فرصت ارائه کارها و نتایج را فراهم آورید.

یک فعالیت دیگر که باید زمان بیشتری را برای آن در نظر بگیرید (حتی حدود چند ماه)، جایزه بهره‌وری است. بهتر است طی مراسمی در پایان سال تحصیلی، در صورت امکان روز اول خرداد مصادف با روز بهره‌وری، این جایزه را به برندگان مسابقه اهدا کنید. از دانش‌آموزان بخواهید ایده‌ها یا طرح‌های پیشنهادی خود را در زمینه بازدهی بیشتر کارها یا بهره‌وری در محیط زندگی بنویسند. طرح‌ها و پیشنهادهای خود را در مدرسه به نمایش بگذارید.

پاسخ مسئله کاربرگه شماره ۱۸

پاسخ‌ها متفاوت است، اما برای مثال در صورتی که در ارسال مقاله‌ها برای اساتید و گرفتن نتیجه و نظر آنها و محاسبات امتیازهای داده شده از پایگاه اینترنتی و پست الکترونیک استفاده شود، هزینه‌های ردیف ۱، ۲، ۳، ۴، حذف می‌گردد. ممکن است هزینه ردیف ۶ را نیز با اندکی افزایش به مدیریت پایگاه اینترنتی اختصاص داد و در مجموع، چند میلیون تومان هزینه‌ها را کاهش داد. دانش‌آموزان باید درصد کاهش را نیز محاسبه کنند.

محورهای عمده ارزشیابی

مطابق با انتظارات یادگیری، توضیح لزوم فعالیت‌های اقتصادی و چرخه‌های تولید، توزیع و مصرف در هر جامعه، و معین کردن فرایندها روی چارت تصویری، تجزیه و تحلیل فرایندهای تولید و توزیع با ارائه پیشنهادها و راهکارهایی برای افزایش بهره‌وری در هر بخش، بیان مفهوم بهره‌وری سبز با ذکر مثال و مصداق و حل مسئله در زمینه کاهش هزینه‌های اقتصادی در تولید و توزیع کالا و خدمات در موقعیت‌های فرضی، از محورهای عمده ارزشیابی این درس است که از طریق سیاهه (چک‌لیست) ارزیابی فعالیت‌های بحث و گفت‌وگو و فعالیت‌های کلاسی و تکمیل کاربرگه و نظایر آن و همچنین آزمون‌های کتبی و عملکردی، قابل سنجش است.

با توجه به شرایط بومی و فرهنگی محیطی که در آن تدریس می‌کنید، مسائلی مشابه مسئله کاربرگه شماره ۱۸ طراحی کنید و در اختیار دانش‌آموزان بگذارید. قوه تفکر و ابتکار آنها را برای حل مسائل اقتصادی و پایین آوردن هزینه‌ها و بالا بردن راندمان، تقویت کنید.

بهره‌وری در اقتصاد: به‌طور کلی بهره‌وری از مفاهیم علم اقتصاد و مدیریت است و در این چارچوب، عبارت است از مقدار کالا یا خدمات تولید شده در مقایسه با هر واحد از انرژی یا کار هزینه شده، بدون کاهش کیفیت (اثربخش به همراه کارایی).

به سخن دیگر، بهره‌وری به دست آوردن حداکثر سود ممکن است با استفاده بهینه از نیروی کار، توان، استعداد و مهارت نیروی انسانی، تجهیزات، مکان، زمان و... و به منظور ارتقای رفاه جامعه، بهره‌وری در سطوح مختلف سازمانی، گروهی، رشته‌های تجاری، خدماتی، صنعتی، بخش‌های اقتصادی و سطح ملی، قابل کاربرد است.

بهره‌وری سبز: تلفیق بهره‌وری با حفظ محیط زیست است که به تولید پاکیزه‌تر می‌اندیشد و به هدف توسعه پایدار، مطرح گردیده است. هدف «GP» (Green Productivity)، تضمین حفاظت از محیط زیست و در عین حال سودده نمودن کسب و کار و کیفیت آن است، به طوری که هر سه ضلع با هم تضمین گردد.

معرفی منابع برای مطالعه بیشتر معلمان

- ۱ سازمان ملی بهره‌وری ایران : www.nipo.gov.ir
- ۲ سازمان بهره‌وری انرژی ایران : www.saba.org.ir (بخش کودک و نوجوان)
- ۳ مدیریت بهره‌وری نیروی انسانی، دکتر حسین رنگریز، دانشگاه علوم اقتصادی، ۱۳۹۲.
- ۴ مدیریت کسب و کار در بهره‌وری، مهدی سعیدکیا و فیروزه طیب‌زاده، انتشارات آها، ۱۳۹۳.
- ۵ بهره‌وری صنعت در ایران، مسعود نیلی، حسن درگاهی و سیدفرشاد فاطمی، انتشارات دنیای اقتصاد، ۱۳۹۰.
- ۶ بهره‌وری و عملکرد در سازمان‌های دولتی و غیردولتی، اوان ام. برمن، ترجمه دکتر مهدی کاظمی، وحید رنجبر، مریم شهابی کارگر، انتشارات سمت، ۱۳۹۴.

